

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ «ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ:
ΓΝΩΣΗ, ΑΞΙΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ»**

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**Η κριτική κοινωνική φιλοσοφία του Georg Lukács:
η έννοια της πραγματοποίησης**

Ιωάννης Μιχελουδάκης

(Α.Μ:211)

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΚΑΒΟΥΛΑΚΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

**ΜΕΛΗ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ: ΛΑΒΡΑΝΟΥ ΑΔΙΚΗ,
ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΠΑΝΟΣ**

Ρέθυμνο 2019

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών:

«Φιλοσοφία: γνώση, αξίες και κοινωνία»

Κατεύθυνση:

ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία:

Η κριτική κοινωνική φιλοσοφία του Georg Lukács:

η έννοια της πραγματοποίησης

Ονοματεπώνυμο μεταπτυχιακού φοιτητή:

Ιωάννης Μιχελουδάκης

(Α.Μ: 211)

Επιβλέπων:

Κωνσταντίνος Καβουλάκος

(Καθηγητής, Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, Πανεπιστήμιο Κρήτης)

Μέλη συμβουλευτικής επιτροπής:

Αλίκη Λαβράνου

(Καθηγήτρια, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης)

Πάνος Θεοδώρου

(Αναπληρωτής καθηγητής, Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών,

Πανεπιστήμιο Κρήτης)

Περιεχόμενα

Πρόλογος	4
Ευχαριστίες	5
1.Εισαγωγή	6
2. Προς τον «εγγελιανό μαρξισμό».....	10
3.Η διαδικασία της πραγματοποίησης και η κρίση της καπιταλιστικής κοινωνίας	18
3.1. Εμπορευματικός φетиχισμός και καπιταλιστική εργασία.....	19
3.2. Ο εξορθολογισμός της καπιταλιστικής κοινωνίας.....	34
3.3. Η αναγκαιότητα της κρίσης.....	45
4. Από τις αντιφάσεις του «θεμελιώδους είναι» στις «αντινομίες της αστικής σκέψης»: για μια κοινωνική θεωρία της γνώσης	49
4.1. Η απαίτηση του νεωτερικού ορθολογισμού	49
4.2. Τα μεθοδικά όρια των επιστημών.....	60
4.3. Τα εγχειρήματα της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας	64
5. Προς την πράξη	68
5.1. Η δυνατότητα της αποπραγμοποίησης.....	68
6. Συμπέρασμα.....	75
Βιβλιογραφία	79

Πρόλογος

Μερικές παρατηρήσεις είναι απαραίτητο να γίνουν αναφορικά με την επιλογή του πραγματευόμενου θέματος. Κάθε προπτυχιακός σπουδαστής της Κοινωνιολογίας έρχεται αναπόφευκτα σε επαφή με τις κλασικές θεωρίες των Karl Marx και Max Weber – η συστηματική καλλιέργεια των οποίων θεωρείται αναγκαία για την θεραπεία του αντίστοιχου επιστημονικού αντικειμένου. Τα ερευνητικά προγράμματα των δύο στοχαστών αποτελούν διαφορετικούς τρόπους επιστημολογικής και πολιτικής θεμελίωσης των κοινωνικών επιστημών, τα οποία επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό την θεωρία της κοινωνίας μέχρι και τις μέρες μας. Σημαντικά ζητήματα όπως η ιστορικότητα, η λειτουργία και η δυναμική της καπιταλιστικής κοινωνίας, η ανάλυση πολιτικών συστημάτων και συμπεριφορών, η (ρητή ή άρρητη) διατύπωση αιτημάτων για την πολιτική πράξη, κ.ά, ετέθησαν στο κέντρο του προβληματισμού τους με τέτοιο τρόπο ώστε η σημερινή σκέψη καλείται να αναμετρηθεί εκ νέου με αυτές τις επεξεργασίες.

Αν αυτά τα ερωτήματα συνδυαστούν με το ενδιαφέρον μου για το εγχείρημα της πρώτης γενιάς της σχολής της Φρανκφούρτης για τη συγκρότηση μιας κριτικής, φιλοσοφικά θεμελιωμένης θεωρίας της κοινωνίας και την άρθρωση μιας κριτικής της νεωτερικότητας με όρους κυριαρχίας της εργαλειακής ορθολογικότητας, ίσως η επιλογή να μελετήσω το διάσημο δοκίμιο του Georg Lukács για την πραγματοποίηση να μην μοιάζει τόσο αυθαίρετη. Η κλασική διατύπωση της έννοιας της πραγματοποίησης από τη μια μεριά, συμπυκνώνει και αναδιατυπώνει συμπεράσματα στα οποία έχουν καταλήξει η μαρξική κριτική της πολιτικής οικονομίας και η βεμπεριανή κοινωνική επιστήμη και από την άλλη, διανοίγει θεωρητικούς ορίζοντες για την ανάπτυξη της Κριτικής Θεωρίας κατά την μεσοπολεμική περίοδο.

Ευχαριστίες

«Πόσο όμως θα *σκεφτόμασταν* και κατά πόσο θα *σκεφτόμασταν* ορθά, αν δεν *σκεφτόμασταν* τρόπον τινά σε κοινωνία με άλλους, που τους *κοινοποιούμε* τις σκέψεις μας και εκείνοι μας *κοινοποιούν* τις δικές τους!»¹. Αν αληθεύει αυτή η προϋπόθεση του σκέπτεσθαι, ευχαριστίες οφείλονται στους διοργανωτές και τους συμμετέχοντες του σεμιναρίου «Φιλοσοφία, κοινωνική θεωρία και κριτική» για την ευκαιρία να παρουσιάσω μέρος της εργασίας μου μπροστά σε ένα ανοικτό και ανεκτικό κοινό.

---

¹ Καντ Ιμ., «Τι σημαίνει: προσανατολίζομαι στη σκέψη;», στου ιδίου, *Τέσσερα δοκίμια κριτικής φιλοσοφίας*, μτφ. - εισ. - υπόμ. Πίσσης Γ., επιμ. Καρύδας Δ., Σαγκριώτης Γ., Νήσος, Αθήνα, 2012, σσ. 41 - 60, σ. 56, η έμφαση στο κείμενο.

1. Εισαγωγή

Όσες και όσοι θεωρούμε αναγκαία την αναδρομή σε φιλοσοφικές έννοιες που έχει επεξεργαστεί η κριτική φιλοσοφική παράδοση είναι σημαντικό να υπογραμμίσουμε εξ αρχής ότι αυτή η αναδρομή εδράζεται σ' ένα πρακτικό ενδιαφέρον και δεν ταυτίζεται με μια υποτιθέμενη ενασχόληση με απαρχαιωμένες ιδέες εν είδει μουσειακής περιήγησης. Εργασίες όπως η παρούσα εκκινούν από την σημερινή κατάσταση και την χαρακτηρίζουν ως πρόβλημα με την εμφατική έννοια του όρου, αναπόσπαστο μέρος του οποίου αποτελεί και η ίδια η θεωρία που οφείλει να το θεματοποιήσει. Συγκεκριμένα, προσπαθεί να συλλάβει αυτή την προβληματική κατάσταση μέσα από μια κοινωνικοφιλοσοφική προσέγγιση. Λαμβάνει ως κατάλληλη αφετηρία γι' αυτόν τον σκοπό τα δυναμικά προβλήματα που ανέδειξε η κλασική κοινωνική θεωρία, ισχυριζόμενη ότι μια τέτοια επιστροφή μπορεί να συνδράμει τον κριτικό επιστημονικό λόγο, ο οποίος δεν ικανοποιείται από «ελεύθερες» θεωρήσεις για την εξήγηση της υπάρχουσας ιστορικής πραγματικότητας.

Κι αν αυτή η επιστροφή μοιάζει ξεπερασμένη και άνευ σημασίας για τη σύγχρονη κοινωνική σκέψη, δεν μένει παρά να αντικρύσει κανείς τα φαινόμενα ακραίας ένδειας που προκαλούν οι οικονομικές κρίσεις τόσο στις λεγόμενες αναπτυσσόμενες όσο και στο εσωτερικό των αναπτυγμένων κοινωνιών, την αυταρχικοποίηση των πολιτικών θεσμών σε συνάρτηση με την επανεμφάνιση της ναζιστικής ιδεολογίας και πρακτικής, τις ιμπεριαλιστικές πολιτικές των κρατών του «πολιτισμένου» δυτικού κόσμου, τα οποία διεκδικώντας μια προνομιακή θέση στο παγκόσμιο σύστημα καταμερισμού της εργασίας δημιουργούν τόσο τα οξύτατα προσφυγικά ζητήματα όσο και τις εθνικιστικές και φονταμενταλιστικές κοιτίδες· τέλος, οι πρωτοφανείς οικολογικές καταστροφές που επιφέρει η νεοφιλελεύθερη καπιταλιστική συσσώρευση, δημιουργούν την ανάγκη για μια ριζική αντιμετώπιση ενός κινδύνου που απειλεί το σύνολο της ανθρωπότητας.

Ενδεχομένως, αυτή η ματιά θα μπορούσε να δείξει ότι όλα αυτά τα φαινόμενα δεν είναι φαινόμενα μιας πρωτόγνωρης «μετανεωτερικής κατάστασης» ή τυχαίες εμφανίσεις μιας μοίρας της ανθρωπότητας, αλλά εγγράφονται στον συγκροτητικό πυρήνα της νεωτερικής κοινωνίας. Ίσως, το περιβάλλον αστάθειας και απροσδιοριστίας του σύγχρονου κόσμου να αποδειχθεί αναγκαίο προϊόν συγκεκριμένων δομικών σχέσεων μέσω των οποίων τελείται ο κοινωνικός βίος. Αν,

λοιπόν, μια κριτική θεωρία της αστικής κοινωνίας δεν αποτελεί μια μάταιη δραστηριότητα, τότε μπορεί να συμβάλει από τη μεριά της στην συνειδητοποίηση της ιστορικότητας και των αλληλοδιαπλοκών αυτών των οξύτατων προβλημάτων που απειλούν και ματαιώνουν την ύπαρξη μιας ανθρώπινης κοινωνίας και να καταδειξεί την αναγκαιότητα μιας ριζικής πράξης που θα τείνει προς δημοκρατικές και αξιοπρεπείς μορφές κοινωνικής συμβίωσης.

Εντελώς σχηματικά, στο πρώτο μισό του περασμένου αιώνα ήταν πολλές και ενδιαφέρουσες εκείνες οι θεωρητικές προσπάθειες οι οποίες επεξεργάστηκαν διεξόδους από μια κατάσταση που επιβεβαίωνε με βίαιο τρόπο την περιδίνηση της ανθρωπότητας σε μια ανορθολογική τροχιά. Η αναθεμελίωση του φιλοσοφικού Λόγου αποτελούσε επιτακτική ανάγκη με δεδομένη την επέλαση των φυσικών επιστημών (επιστημονισμός) και τη νιτσεική κριτική των αξιών². Η γερμανόφωνη φιλοσοφία παρήγαγε ενδιαφέροντες καρπούς μεταξύ των οποίων ξεχωρίζουν οι νεοκαντιανές σχολές και η φαινομενολογία του Husserl.

Ορισμένοι στοχαστές, οι οποίοι μαθήτευσαν στα ανωτέρω φιλοσοφικά ρεύματα, επιχειρούν μια αναδρομή στην κλασική διαλεκτική παράδοση μέσα σε ένα ζοφερό πολιτικοκοινωνικό πλαίσιο³. Απρόθυμοι να προσπεράσουν την εγγεληνή φιλοσοφία ως μια μεταφυσική κατασκευή και τον εμπνευστή της ως έναν ακόμη υμνητή του απολυταρχισμού και ανικανοποίητοι από τις θετικιστικές αναγνώσεις του (μέχρι τότε γνωστού) μαρξικού έργου, διαβάζουν την εγγεληνή διαλεκτική με βάση τα πορίσματα της μαρξικής κριτικής και το αντίστροφο. Γι' αυτούς η διαλεκτική «μέθοδος» δεν αποτελεί (μόνο) ένα ολοκληρωμένο και ολοκληρωτικό σύστημα αλλά μια ιστορική μέθοδο, ένα «δυναμικό» σύστημα που προσπαθεί – μέσω της συνεχούς αναδιάταξής του – να παρακολουθήσει τη ρέουσα ανάδειξη νέων περιεχομένων στην ιστορική διαδικασία, φέρνοντας ταυτόχρονα στο φως έννοιες όπως αυτές της αλλοτρίωσης και του φετιχισμού για μια ανανεωμένη κριτική του καπιταλιστικού κόσμου πέρα από την συνήθη σοσιαλιστική μομφή περί εκμετάλλευσης και καταπίεσης των εργατών από την τάξη των καπιταλιστών.

---

² Feenberg A., «Lukács' theory of reification and contemporary social movements», *Rethinking Marxism* τχ. 24:4, 2015, σ. 492, πρβλ. και Lukács G., «Γκέοργκ Ζίμμελ», στο Simmel G., *Πόλη και ψυχή*, μτφ. Λυκιαρδόπουλος Γ., Έρασμος, Αθήνα, 1993, σ. 9.

³ Πρβλ. Goldmann L., *Εισαγωγή στον Λούκατς και στον Χάιντεγκερ*, μτφ. Λαμπρίδη Μ., Έρασμος, Αθήνα, 1975, σ. 9 - 12. Διακεκριμένοι εκπρόσωποι της διαλεκτικής φιλοσοφίας του 20ού αιώνα όπως οι Lukács, Bloch, Benjamin, κ.ά., έχουν ανατραφεί πνευματικά μέσα από τα ρεύματα της φαινομενολογίας και του νεοκαντιανισμού.

Η παρούσα εργασία θα ασχοληθεί με μια εκδοχή αυτού του φιλοσοφικού τοπίου και συγκεκριμένα με την κατηγορία της «πραγμοποίησης» (reification) έτσι όπως αυτή αναπτύσσεται στο περίφημο δοκίμιο του Ούγγρου φιλόσοφου Georg Lukács *Η πραγμοποίηση και η συνείδηση του προλεταριάτου*⁴, το οποίο περιλαμβάνεται στον κλασικό τόμο *Ιστορία και ταξική συνείδηση* του 1923. Το εν λόγω δοκίμιο αποτελεί προνομιακό τόπο συνάντησης της μαρξικής κριτικής και της βεμπεριανής θεώρησης (πολύ πριν την ψυχροπολεμική περιχαράκωσή τους), διερευνώντας ταυτόχρονα προοπτικές υπέρβασης των προβλημάτων που ανέδειξαν σε μια ιστορική συγκυρία που πιέζει τα αντίστοιχα ερωτήματα προς τα θεωρητικά και πολιτικά τους όρια. Η πραγμοποίηση εισάγεται ως κατηγορία στη κριτική της πολιτικής οικονομίας⁵, με τον Lukács να είναι από τους πρώτους στοχαστές της κριτικής παράδοσης του 20^{ου} αιώνα που θα την καταστήσει δομικό «εργαλείο» μιας διαλεκτικής κοινωνικής θεωρίας⁶, σε αντιδιαστολή με τις τότε κυρίαρχες θετικιστικές αντιλήψεις περί «ωρίμανσης» των παραγωγικών δυνάμεων της κατεστημένης «μαρξιστικής ορθοδοξίας».

Η ανάγκη να επανεξεταστούν έννοιες όπως αυτή της πραγμοποίησης, οι οποίες αναπτύσσονται κυρίως στα πλαίσια της κριτικής κοινωνικοφιλοσοφικής παράδοσης, συμβαδίζει με αντιλήψεις οι οποίες αντιστέκονται στις μετανεωτερικές (και όχι μόνον) αφηγήσεις για την κοινωνική πραγματικότητα που καταλήγουν στην καθαγίαση του status quo ως μη δυνάμενου να συλληφθεί ορθολογικά, ούτε και να αλλάξει πρακτικά. Γενικότερα, η επαναπροσέγγιση παρόμοιων διαλεκτικών εννοιών επιμένει να θεωρεί έγκυρο το διαφωτιστικό πολιτικοφιλοσοφικό πρόγραμμα και τη δυνατότητα να συλληφθεί δεσμευτικά η σύγχρονη αστική κοινωνία – μια κοινωνία η οποία αναπαράγει εντός της την βαρβαρότητα – αλλά και εκείνος ο τύπος πράξης που θα μπορούσε να την αναδιοργανώσει σε μια έλλογη και ανθρώπινη μορφή.

---

⁴ Λούκατς Γκ., *Η πραγμοποίηση και η συνείδηση του προλεταριάτου*, μτφ.- εισ. - σχολ. Καβουλάκος Κ., Εκκρεμές, Αθήνα, 2006, (στο εξής: Π).

⁵ Ορθά ο Καβουλάκος επισημαίνει ότι ο Lukács δανείζεται την έννοια της πραγμοποίησης από το *Κεφάλαιο* του Marx, βλ. *Ιστορία και πράξη. Η φιλοσοφία της πράξης του Γκέοργκ Λούκατς*, Τόπος, Αθήνα, 2018, σ. 164.

⁶ Ο Herbert Marcuse αρχές του 1930 θα είναι ο επόμενος που θα επιχειρήσει μια τέτοια θεωρητική «κίνηση». Ορμώμενος από θεωρητικούς προβληματισμούς που ανέπτυξε κατά τη μαθητεία του στην χαϊντεγκεριανή φιλοσοφία, θα επιφέρει την ανατίμηση εννοιών όπως αυτή της αλλοτρίωσης της ανθρώπινης ύπαρξης εντός της μαρξιστικής παράδοσης για μια μη θετικιστική κριτική του καπιταλισμού, συμβάλλοντας ουσιαστικά και σε μια συζήτηση ανάμεσα στις δυο φιλοσοφικές «γλώσσες».

Στην πρώτη ενότητα θα γίνουν κάποιες εργοβιογραφικές παρατηρήσεις οι οποίες θα φωτίσουν την διαδρομή του Ούγγρου στοχαστή προς τον τόμο του 1923 και ορισμένες απαραίτητες διευκρινήσεις σχετικά με τον τρόπο που προσεγγίζω το κείμενο.

Η εργασία θα πραγματοποιεί στην δεύτερη ενότητα την ιστορικότητα και τον τρόπο συγκρότησης του φαινομένου της πραγματοποίησης ως θεμελιακού στοιχείου των αστικών κοινωνικών σχέσεων με αναφορά στον μαρξικό φετιχισμό του εμπορεύματος. Επίσης, θα μελετήσω την συνάφεια του βεμπεριανού εξορθολογισμού με την διάχυση της πραγματοποίησης σε όλο το φάσμα της κοινωνίας. Η ενότητα κλείνει με μια αναφορά στο φαινόμενο της κρίσης ως δομικό σύμπτωμα της αστικής μορφής αντικειμενικότητας.

Στην τρίτη ενότητα επιχειρείται μια έκθεση της λεγόμενης «κοινωνικής θεωρίας της γνώσης», έτσι όπως αυτή αναπτύσσεται στο κεφάλαιο με τίτλο «Οι αντινομίες της αστικής σκέψης». Με αυτό το σκεπτικό θα προσπαθήσω να παρουσιάσω την «μετακριτική» της ορθολογιστικής φιλοσοφικής και επιστημονικής σκέψης. Επίσης, θα επιχειρήσω κάποιες «διασταυρωτικές» αναγνώσεις με αντίστοιχα επιχειρήματα εκπροσώπων της διαλεκτικής θεωρίας (Horkheimer, Adorno) για να αναδειχθεί με πληρότητα και σαφήνεια το περιεχόμενο της κοινωνικοθεωρητικής κριτικής του Ούγγρου φιλοσόφου. Στη συνέχεια, θα αναφερθώ σύντομα και σ' εκείνες τις φιλοσοφικές «στιγμές», οι οποίες κατά τον Lukács δείχνουν πέρα από την πραγματοποιημένη δομή της αστικής κοινωνίας και τον φορμαλισμό της, αν και οι εκφραστές τους δεν τις ακολούθησαν «μέχρι τέλους».

Στην τέταρτη ενότητα θα αναφερθώ με σύντομία σε αυτό που ο Lukács ονομάζει «αυτοσυνείδηση του εμπορεύματος», την δυνατότητα του εργαζόμενου να συνειδητοποιήσει τον αλλοτριωτικό και ιστορικό χαρακτήρα της καπιταλιστικής ολότητας μέσα από την διαμάχη για τον εργάσιμο χρόνο. Η ενότητα θα ολοκληρωθεί με κάποιες σύντομες παρατηρήσεις για τον διαδικασιακό χαρακτήρα της επανάστασης, οι οποίες μπορεί να αποτελέσουν τη βάση για μια ριζική ανασκευή του τρόπου που αντιλαμβανόμαστε την επαναστατική κοινωνική μεταβολή σήμερα.

2. Προς τον «εγελιανό μαρξισμό»

Ο Georg Lukács (1885-1971) είναι ένας από τους πιο σημαντικούς διανοητές της ηπειρωτικής παράδοσης, ο πνευματικός και πολιτικός βίος του οποίου διατρέχει μεγάλο μέρος του 20ού αιώνα. Η καταγωγή του Ούγγρου στοχαστή από εύπορη αστική οικογένεια της Βουδαπέστης τού επέτρεψε να λάβει από νωρίς μια υψηλού επιπέδου μόρφωση⁷. Η επαφή του με την κλασική γραμματεία τον ώθησε, σε μια πρώτη φάση, στην κριτική θεατρικών έργων και σε πρωτοποριακά καλλιτεχνικά εγχειρήματα όπως η θεατρική σκηνή «Θάλεια»⁸, της οποίας αποτελούσε τον συνιδρυτή και υπεύθυνο για τα έργα τα οποία θα ανέβαιναν. Προϊόν της δραστηριοποίησης στον καλλιτεχνικό χώρο αποτελεί η *Εξελικτική ιστορία του μοντέρνου δράματος* (1909 -1910), μέρος της οποίας υπήρξε η βραβευμένη διατριβή του στην ιστορία και την φιλοσοφία της τέχνης⁹.

Το έργο αυτό φανερά επηρεασμένο, σύμφωνα με την δευτερογενή έρευνα, από το ρεύμα της «φιλοσοφίας της ζωής» (W. Dilthey, G. Simmel¹⁰) και τον γενικότερο πεσιμισμό της εποχής που αυτή αντανακλά, αλλά και με εμφανή την εξοικειώσή του με την γερμανική κοινωνική επιστήμη του καιρού του (π.χ. W. Sombart, M. Weber), επιχειρεί να απαντήσει το κοινωνιολογικό ερώτημα πώς η

---

⁷ Βλ. Καβουλάκος, Κ., *Τραγωδία και ιστορία. Η κριτική του νεωτερικού πολιτισμού στο νεανικό έργο του Γκέοργκ Λούκατς 1902-1918*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012, σ. 23. Η μελέτη του Καβουλάκου για τη νεανική πνευματική παραγωγή του Ούγγρου στοχαστή θα αποτελέσει οδοδείκτη για τον προσανατολισμό στην εργοβιογραφία της περιόδου. Ένας από τους βασικούς στόχους της μελέτης του Καβουλάκου είναι να μη διαβάσει τα θεμελιώδη έργα αυτής της περιόδου ως «προμαρξιστικά», αλλά σύμφωνα με την ιδιαίτερη «λογική» τους, η οποία ανακατασκευάζεται βάσει των διαφορετικών τοποθετήσεων που λαμβάνει απέναντι στο δίπολο μεταξύ «ιστορισμού και φορμαλισμού» των αξιών, *στο ίδιο*, σ. 15 - 18. Η γονιμότητα αυτού του προβληματισμού που συνέχει την εν λόγω μελέτη σημειώνεται από την Λαβράνου Α., [Βιβλιοκρισία του: Κωνσταντίνος Καβουλάκος: *Τραγωδία και ιστορία. Η κριτική του νεωτερικού πολιτισμού στο νεανικό έργο του Γκέοργκ Λούκατς 1902-1918*, (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2012), *Κριτικά*, 2013-05, σ. 2] και τον Γκιούρα Θ., (Βιβλιοκρισία του: «Κωνσταντίνος Καβουλάκος, Τραγωδία και ιστορία. Η κριτική του νεωτερικού πολιτισμού στο νεανικό έργο του Γκέοργκ Λούκατς 1902-1918. Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012, σ. 495», *Ουτοπία* τχ. 103, 2013, σ. 185), οι οποίοι επισημαίνουν αμφότεροι την συγγένεια με την θεωρητική συνεισφορά του Κοσμά Ψυχοπαίδη στην ελληνική συζήτηση. Όχι αμελητέο πλεονέκτημα του βιβλίου αποτελεί επίσης, ότι τα (ενδιαφέροντα) βιογραφικά στοιχεία δεν βαραίνουν σε καμία περίπτωση την ερμηνευτική ανακατασκευή των υπό ανάλυση κειμένων.

⁸ Καβουλάκος Κ., *Τραγωδία...*, ό.π., σ. 26.

⁹ Βλ. *στο ίδιο*, σ. 28, σημ. 17.

¹⁰ Βλ. *στο ίδιο*, σ. 29. Ο Lukács το 1905 -1906 μετέβη στο Βερολίνο, όπου και παρακολούθησε τα περίφημα ιδιωτικά σεμινάρια του Γερμανού φιλοσόφου και κοινωνιολόγου Georg Simmel, *στο ίδιο*, σ. 59, σημ. 121. Πρβλ. τη νεκρολογία του Lukács για τον Simmel το 1918, Lukács G., «Γκέοργκ Ζίμμελ», ό.π., σ. 7-12.

νεωτερική κοινωνική δομή καθορίζει την μορφή του δράματος¹¹. Ο Lukács εκείνη την εποχή είναι ολοκληρωτικά δοσμένος στην πνευματική εργασία, γεγονός που μαρτυρά και η αποστασιοποίησή του από την πολιτική δράση¹². Σχεδόν ταυτόχρονα με την πρώτη του πραγματεία και με βάση τα θεωρητικά προβλήματα που αυτή ανακίνησε, συντάσσει το διάσημο βιβλίο δοκιμίων *Η ψυχή και οι μορφές* (1910 - 1911), το οποίο περιστρέφεται (κυρίως, αλλά όχι αποκλειστικά) γύρω από το «υπαρξιακό» ερώτημα της «ουσιαστικής ζωής»¹³ σε συνθήκες αυξανόμενου σχετικισμού.

Λίγο αργότερα μεταβαίνει στην Χαϊδελβέργη (μετά και την παρότρυνση του τότε φίλου του Ernst Bloch) για να διεκδικήσει μια θέση στο πανεπιστήμιο, όπου συμμετέχει στον κύκλο του Max Weber¹⁴, ερχόμενος σε επαφή με την ακαδημαϊκή κοινωνικοεπιστημονική και φιλοσοφική διάνοηση της Γερμανίας. Η χαϊδελβεργιανή περίοδος (1912 - 1914, 1916 - 1918) με την κυριαρχία του «νοτιοδυτικογερμανικού νεοκαντιανισμού» (H. Rickert, E. Lask) σημάδεψε την φιλοσοφική εξέλιξη του Ούγγρου δοκιμογράφου¹⁵, μέχρι τουλάχιστον και την δημοσίευση του *Ιστορία και ταξική συνείδηση*¹⁶. Προϊόν αυτής της ζύμωσης με τη νεοκαντιανή φιλοσοφία αποτελεί το ερευνητικό πρόγραμμα που επιχείρησε να εκπονήσει για μια συστηματική θεμελίωση της αισθητικής αξίας. Μέρος αυτού του απραγματοποίητου σχεδίου υπήρξε το κείμενο που κατατέθηκε ως διατριβή επ' υφηγεσία στην φιλοσοφική σχολή το 1918 με βασικό επιβλέποντα τον Rickert. Η πρόταση δεν έγινε δεκτή αφενός, λόγω της αποσπασματικότητας του κειμένου και αφετέρου, λόγω του συντηρητικού κλίματος που επικρατούσε στα γερμανικά πανεπιστήμια μετά τον πόλεμο¹⁷.

---

¹¹ Καβουλάκος Κ., *Τραγωδία...*, ό.π., σ. 28.

¹² Βλ. Στο ίδιο, σ. 25.

¹³ Στο ίδιο, σ. 93.

¹⁴ Στις κυριακάτικες συναντήσεις στην οικία του επιφανούς Γερμανού κοινωνιολόγου συναθροίζονταν στοχαστές όπως οι Windelband, Rickert, Jaspers, Radbruch, κ.ά.

¹⁵ Ο Lask σε μια επιστολή του 1912 γράφει: «Ο νέος αστέρας που έχει εμφανιστεί στην Χαϊδελβέργη παραμένει ο Georg von Lukács... από την δοκιμογραφία έχει περάσει πλήρως στην συστηματική φιλοσοφία, και σίγουρα πολλά πρέπει να αναμένονται από εκείνον», αυτή η πληροφορία παρατίθεται στο Feher I. M., «Lask, Lukács, Heidegger: the problem of irrationality and the theory of the categories», στο Macann C. (επιμ.), *Martin Heidegger: critical assessments*, τ. 2, Routledge, London και New York, 1992, σ. 399, σημ. 28, η μετάφραση είναι δική μου.

¹⁶ Βλ. Καβουλάκος Κ., *Τραγωδία...*, ό.π., σ. 194 - 196, 331.

¹⁷ Βλ. στο ίδιο, σ. 199, σημ. 26. Ο (εβραϊκής καταγωγής) Ούγγρος διανοούμενος απέτυχε να καταλάβει ακαδημαϊκή θέση στο πανεπιστήμιο. Ο Max Weber, ο οποίος υπήρξε ιδιαίτερα υποστηρικτικός σε αυτή του τη προσπάθεια, τονίζει στην διάσημη ομιλία του για την

Παράλληλα με την ενασχόληση με τη νεοκαντιανής έμπνευσης αισθητική θεωρία, υπό το βάρος της βάνουσης εμπειρίας του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και σε συνδυασμό με τις συζητήσεις που διεξάγονταν στον κύκλο του Weber για τη «ρωσική ιδιαιτερότητα»¹⁸, συνέλαβε την ιδέα για τη συγγραφή ενός βιβλίου, το οποίο θα διερευνούσε την πιθανότητα έλευσης ενός νέου κόσμου μέσα από τον αντικατοπτρισμό του ντοστογιεφσκικού έργου με κλασικά μυθιστορηματικά κείμενα της δυτικής παράδοσης¹⁹. Τελικά, κατάφερε να ολοκληρώσει και να δημοσιεύσει μόνο το εισαγωγικό μέρος, το οποίο αποτελεί έκτοτε το διάσημο δοκίμιο *Η θεωρία του μυθιστορήματος* (1916). Ζητήματα τα οποία τίγονται στο έργο είναι – μεταξύ άλλων – η «προβληματικότητα» του νεωτερικού πολιτισμού με τον α-νοηματικό και αποξενωμένο χαρακτήρα του, η «ηθική της αγαθότητας» και η τραγωδία της τρομοκρατικής δράσης· η δυναμική τους συντελεί στη μετατόπιση του νεαρού εστέτ προς την ηθική και καθίστανται το πρώτο έναυσμα για μια αναζήτηση στο πεδίο της

Επιστήμη ως επάγγελμα, η οποία εκφωνείται εκείνη τη περίοδο: «Όταν έρχονται νεαροί επιστήμονες να ζητήσουν συμβουλή για υφηγεσία η ευθύνη της ενθάρρυνσης είναι αβάσταχτη. Εάν είναι Εβραίος, τότε φυσικά του λέει κανείς: *lasciate ogni speranza* [εγκαταλείψτε κάθε ελπίδα, στίχος από την *Θεία Κωμωδία* του Δάντη, σ.τ.ε.]», Weber M., *Η επιστήμη ως επάγγελμα*, μτφ. Κασσελάκης Ν., Φραγκούλης Γ., επιμ. Γκιούρας Θ., Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης, Ρέθυμνο, 2001, σ. 6. Η εν λόγω ομιλία του Weber (όπως και αυτή για την *Πολιτική ως επάγγελμα*) μεταφράστηκε για να εξυπηρετήσει αποκλειστικά εκπαιδευτικές ανάγκες. Η μετάφραση χρησιμοποιείται μετά την άδεια του επιμελητή, τον οποίο και ευχαριστώ ιδιαίτερω.

¹⁸ Βλ. Καβουλάκος Κ., *Τραγωδία...*, ό.π., σ. 446, 334, σημ. 7, όπου αναφέρεται ότι στον κύκλο του Weber οι Bloch και Lukács αποκαλούνταν «ευαγγελιστές» λόγω των εσχατολογικών τους πεποιθήσεων. Ενδεικτικό για τις συζητήσεις που διεξάγονταν στην οικία του Weber είναι ότι ο οικοδεσπότης ενδιαφερόταν έντονα για τις ρωσικές πολιτικές εξελίξεις και είχε συντάξει δυο «ενημερωτικά» κείμενα για τα συμβάντα που πυροδότησε η «Ματωμένη Κυριακή», μαθαίνοντας και ρωσικά μέσα σε λίγους μήνες, επ' αυτού βλ. το κατατοπιστικό άρθρο του Γκιούρα Θ., «Ο Max Weber και η ρωσική επανάσταση του 1905», *Ουτοπία* τχ. 77, 2007.

¹⁹ Βλ. Καβουλάκος Κ., *Τραγωδία...*, ό.π., σ. 368, 432, 433, σημ. 405. Πρέπει να σημειωθεί ότι σημαντική παράμετρος αυτής της δοκιμακής απόπειρας στάθηκε η συμμετοχή του Lukács στον «κύκλο της Κυριακής» κατά την διαμονή του στη Βουδαπέστη το 1915. Ο «κύκλος» συγκροτήθηκε από μια ομάδα Ούγγρων διανοούμενων με κεντρική φιλοσοφική προσωπικότητα τον ίδιο τον Lukács. Τα προς συζήτηση θέματα αφορούσαν κυρίως την φιλοσοφία της θρησκείας και του πολιτισμού, την ηθική, την «τρομοκρατία», τον Dostojevsky, κ.ά., στο ίδιο, σ. 338, 339, σημ. 22. Πρβλ. επίσης, Καβουλάκος Κ., «Πολιτική, ηθική και πολιτισμική ολοποίηση. Η προσχώρηση του Lukács στον επαναστατικό μαρξισμό», *Υπόμνημα στη Φιλοσοφία* τχ. 6, 2007, σ. 180, σημ. 85 για την κατά βάση «απολιτική» και συντηρητική κριτική στον αστικό πολιτισμό από πλευράς αυτής της ομάδας, αλλά και την επίδραση των «αναρχοσυνδικαλιστικών» απόψεων του Sorel, στο ίδιο, σ. 180, σημ. 86. Το άρθρο του Καβουλάκου συμπεριλαμβάνεται σ' ένα ενδιαφέρον αφιέρωμα που πραγματοποίησε το περιοδικό *Υπόμνημα στη Φιλοσοφία* για το νεανικό αισθητικό έργο του Lukács.

πολιτικής πρακτικής, έτσι όπως αυτή θα πραγματοποιηθεί στα πρώτα κείμενα «μετάβασης» προς τον «μαρξισμό».

Γενικότερα, τα κείμενα αυτά εκφράζουν προβλήματα που έχουν ωριμάσει στον ιστορικό ορίζοντα του αστικού πολιτισμού, όπως η διάσπαση σε τεχνικό πολιτισμό και κουλτούρα, ο κερματισμός του κοινωνικού και ο συναρτώμενος με αυτόν «κοσμοθεωρησιακός» σχετικισμός η «αποκέντρωση» του υποκειμένου και η αποξένωσή του από τους κοινωνικούς θεσμούς, η αδυναμία της υποκειμενικότητας να επιβάλει τα ιδεώδη της σε μια ξένη αντικειμενικότητα, η τραγικότητα στην οποία εμπλέκεται κάθε ενεργητική πράξη – προβλήματα τα οποία βασανίζουν την νεανική αισθητική και ηθική σκέψη του Lukács και τα οποία επιχείρησε να υπερβεί με τα μέσα που διέθετε εκείνη την εποχή, λαμβάνοντας, κυρίως, την σκοπιά μιας αισθητικής κριτικής του αστικού πολιτισμού²⁰.

Η αστική κοινωνία μοιάζει να πραγματώνει τα ιδανικά της φιλελεύθερης διαφωτιστικής παράδοσης με ελλιπή τρόπο. Από τη σκοπιά της «στενής» ιστορικότητας, τα κυρίαρχα και *αλληλένδετα* προβλήματα που υπονομεύουν τις ανεπτυγμένες αστικές κοινωνίες είναι δύο: στο εσωτερικό, οξύνεται και βαθαίνει το λεγόμενο «κοινωνικό ζήτημα» (ταξικές συγκρούσεις, φτώχεια, ανεργία) ενώ στο εξωτερικό, το μπερλιαλιστικό φαινόμενο θα οδηγήσει την ανθρωπότητα στην δίνη του πρώτου Μεγάλου Πολέμου²¹. Οι οικονομικές, πολιτικές και πολιτιστικές συνέπειες αυτών των φαινομένων, που δείχνουν να αποτελούν «σάρκα εκ της σαρκός» της αστικής κοινωνίας, συναπαρτίζουν μια δέσμη προβληματικών που απασχολεί μεγάλο μέρος της γερμανόφωνης διάνοησης της εποχής, ανεξάρτητα από τις διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις και την πολιτική τοποθέτηση του κάθε στοχαστή. Η σκέψη

---

²⁰ Αυτά τα ζητήματα συζητούνται διεξοδικά ο Καβουλάκος στο κεφάλαιο της προαναφερθείσας μελέτης με τίτλο «Ιστορία και ουτοπία», *Τραγωδία...*, ό.π., σ. 332-462.

²¹ Όπως πληροφορούμαστε από τον Καβουλάκο Κ. (*στο ίδιο*, σ. 336, σημ. 12, σ. 337, σημ. 17), η ηθική εναντίωση του Lukács στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο εκφράζεται σε ένα ημιτελές και αδημοσίευτο κείμενο του 1915, στο οποίο καταφέρεται εναντίον του «πολεμικού ενθουσιασμού» που έχει κατακλύσει μεγάλο τμήμα της γερμανόφωνης διάνοησης, με την κριτική να έχει (άρρητους) αποδέκτες τον Max και την Marianne Weber· επίσης, ο Γάγγας Σπ., «Νεωτερικότητα, πολιτισμός και χρήμα στη σκέψη του Γκέοργκ Ζίμελ», στο Κονιόρδος Σ. Μ. (επιμ.), *Κοινωνική σκέψη και Νεωτερικότητα*, Gutenberg, Αθήνα, 2010, σ. 189 σημειώνει ότι και ο Simmel σε ένα κείμενο του ίδιου έτους εξέφραζε παρόμοιες αντιλήψεις με το ζεύγος Weber, θεωρώντας τον πόλεμο ως ηθικό φαινόμενο αναζωογονητικό της γερμανικής εθνικής ενότητας, η οποία έχει διαβρωθεί από την κυριαρχία της εργαλειακότητας. Το τραγικό στοιχείο έγκειται στο γεγονός ότι στοχαστές με βασική φιλοσοφική έγνοια την διάσωση της αξίας της «ατομικής μοναδικότητας» από την μέγγενη της αντικειμενιστικής φιλοσοφίας της ιστορίας και του σοσιαλιστικού εξισωτισμού, αναγνώρισαν στον πρώτο εκμηχανισμένο πόλεμο την ευτυχή συνθήκη σε αυτή την αποστολή· μόνο που ο πόλεμος ισοπέδωνε ακόμα και την υλική υπόσταση αυτής της αξίας.

του νεαρού Lukács αναπτύσσεται σε ένα τέτοιο κοινωνικό περιβάλλον, το οποίο κυριαρχείται από σχετικιστικές και ανορθολογικές θεωρήσεις, απόρροια και της κατάρρευσης των μεγάλων «ιδεαλιστικών» συστημάτων του 19^{ου} αιώνα (ιδίως του εγελιανισμού²²) με ταυτόχρονη άνοδο ενός θετικιστικού - νατουραλιστικού επιστημολογικού ρεύματος .

Τέλη του 1918 ο Lukács προσχωρεί στο κομμουνιστικό κίνημα²³. Αυτό το, λιγότερο ή περισσότερο ορθολογικά εξηγήσιμο, «άλμα» σηματοδοτεί μια νέα «στιγμή» στην – ομολογουμένως πολύ δυναμική²⁴ – πνευματική του διαδρομή και θα αποκρυσταλλωθεί με περίφημο τρόπο στον τόμο που τιτλοφορείται *Ιστορία και ταξική συνείδηση*. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει μια ριζική αποκοπή από ερωτηματοθεσίες και μοτίβα που είχαν αναπτυχθεί στο αισθητικό του έργο. Δομές «συνέχειας μέσα στην ασυνέχεια»²⁵ μάλλον διατηρούνται αλλά μέσα σε άλλο εννοιολογικό πλαίσιο. Παρ' όλα αυτά δεν μπορούμε να μην σημειώσουμε ότι σε αυτό το έργο – έργο θεμελιώδες για την συγκρότηση της κριτικής θεωρίας του 20^{ου} αιώνα – ο Lukács έχει δημιουργήσει μια νέα διαλεκτική θεωρητική σύνθεση²⁶.

---

²² Την σημείωση του F. Toennies το 1907: «Εμείς οι νεότεροι είχαμε μορφωθεί φιλοσοφικά ως επί το πλείστον από τον Schopenhauer, ενώ δεν χρειαζόμασταν να μάθουμε ούτε καν από αυτόν ότι ο εγελιανισμός θα πρέπει να υποτιμάται – διότι ποιος υποστήριζε ακόμη τον εγελιανισμό;», παρατίθεται από τον Γκιούρα, Θ., «Εισαγωγή», στο Weber M., *Οικονομία και κοινωνία. Κοινωνιολογικές έννοιες*, τ. 1, μτφ. - εισ. - επιμ. Γκιούρας Θ., Σαββάλας, Αθήνα, 2005, σ. ρμβ', σημ. 72.

²³ Ο Lukács ανέλαβε την θέση κομισάριου του λαού σε θέματα παιδείας στην επαναστατική κυβέρνηση Ουγγαρίας το 1919, βλ. Καβουλάκος, Κ., «Πολιτική...», *ό.π.*, σ. 154, σημ. 3.

²⁴ Κείμενα μετάβασης από την «αστική» (ηθική) θεώρηση στο διαλεκτικά προσανατολισμένο έργο αποτελούν: *Ο μπολσεβικισμός ως ηθικό πρόβλημα* (1918), *Τακτική και Ηθική* (1919), *Παλαιά και νέα κουλτούρα* (1919). Το προαναφερθέν άρθρο του Καβουλάκου Κ., παρακολουθεί με συστηματικό τρόπο αυτή την μετάβαση. Οι ηθικές ερωτηματοθεσίες («ηθική της ευθύνης», «θυσία») από την σκοπιά των οποίων ασκείται κριτική στις «ωμότητες» των επαναστατικών πρακτικών των μπολσεβίκων δεν εγκαταλείπονται, αλλά επανεγγράφονται με την αρωγή της φιλοσοφίας της ιστορίας αυτή τη φορά με το μέρος της επαναστατικής θεωρίας και πράξης, στο ίδιο, σ. 156-179. Μια νηφάλια αποτύπωση των σταδίων της κριτικής δραστηριότητας του Lukács παρέχει ο Marcovic M., «The critical thought of Georg Lukács», στο Rockmore T. (επιμ.), *Lukács today. Essays on Marxist philosophy*, Reidel, 1988, σ. 16 - 21.

²⁵ Παραλλάσσω μια εύστοχη διατύπωση του Meszaros I., «Η τραγωδία του Λούκατς και το ζήτημα των εναλλακτικών λύσεων», *Ουτοπία τχ.* 52, 2002, σ. 74. Ο Meszaros θεωρεί ότι πολλά προβλήματα που είχε επεξεργαστεί ο νεαρός Lukács επανέρχονται αλλά με άλλη ορολογία και ενταγμένα στην ιστορικούλιστική δομή του *Ιστορία και ταξική συνείδηση*, αποτελώντας ταυτόχρονα μια «δυνατή απάντηση» σε αυτά και μια υπόρρητη αυτοκριτική στις νεανικές του πραγματεύσεις, στο ίδιο, σ. 68, 73, 74· πρβλ. την παρόμοια ερμηνευτική υπόθεση του Καβουλάκου, την οποία και ακολουθώ, στο *Τραγωδία...*, *ό.π.*, σ. 16.

²⁶ Καβουλάκος Κ., «Πολιτική...», *ό.π.*, σ. 154, 155.

Ο Lukács αποτελεί έναν από τους πρώτους ριζοσπάστες στοχαστές του 20ού αιώνα, ο οποίος αν και προέρχεται από την «αστική» διανόηση, θα επαναπροσεγγίσει την διαλεκτική θεωρία. Συχνή αναφορά στη δευτερογενή έρευνα αποτελεί η συμπερίληψη του *Ιστορία και ταξική συνείδηση* στον αποκαλούμενο «δυτικό μαρξισμό» (λ.χ Merleau - Ponty). Πολλά άρθρα που αναφέρονται στον Lukács τον κατονομάζουν ως τον θεμελιωτή μιας τάσης²⁷ αυτού του ρεύματος που ονομάστηκε «εγελιανός μαρξισμός», στο οποίο συγκαταλέγονται στοχαστές μεταξύ των οποίων εκείνοι που συνέδεσαν το όνομά τους με το Ινστιτούτο κοινωνικών ερευνών της Φρανκφούρτης. Θεωρώ σημαντικό να αναφερθώ σ' αυτή την συνηθισμένη αλλά καθόλου αυτονόητη ονομασία με την υπόμνηση ότι δεν επιθυμώ να αποδομήσω λειτουργικές ορολογίες, οι οποίες ναι μεν βοηθούν σε μια αρχική «πλοήγηση» σε συγκεκριμένες θεωρίες, αλλά η παγίωσή τους (ενν. των ορολογιών) τείνει προς υπεραπλουστεύσεις και διαστρεβλώσεις. Δεν είναι ένα απλό ζήτημα ορολογίας αφού αποκρύπτει ιδεολογικές αντιλήψεις και πολιτικές επιλογές που στον 21^ο αιώνα έχουν αρχίσει να ξεθωιάζουν προς το συμφέρον της απροκατάληπτης (αν και όχι αξιολογικά ουδέτερης) επιστημονικής έρευνας.

Ξεκινώντας από τον όρο «μαρξισμός», θα σημειώνα ότι αν κάτω από αυτή την «ταμπέλα» εννοούμε μία ενιαία, αδιαίρετη και ομοούσια σκέψη, η οποία εκπορεύεται από τους θεωρητικούς νέες των Marx, Engels και Lenin (βλ. μαρξισμός - λενινισμός), τότε θα ήταν προτιμότερο να μην παρασυρθούμε σε μια τέτοια ταύτιση και στη νομιμοποίηση ενός δόγματος που κατασκευάστηκε στις αρχές του περασμένου αιώνα. Οι Marx και Engels είναι δυο διακριτοί στοχαστές του 19^{ου} αιώνα, που αν και καλοί φίλοι, στενοί συνεργάτες και πολιτικοί συνοδοιπόροι, δεν μπορούν να θεωρηθούν ως μια «φωνή», ως ένα «πνεύμα» όπως ήθελαν οι διάφορες πολιτικές σκοπιμότητες²⁸. Ο δε Lenin αποτελεί μια από τις πιο ενδιαφέρουσες

---

²⁷ Φυσικά και δεν είναι η μοναδική τάση αφού πολλά κατηγορήματα συνόδευσαν τον «μαρξισμό» καθ' όλη τη διάρκεια του περασμένου αιώνα, τα πιο γνωστά μεταξύ των οποίων είναι «αναλυτικός», «φροϋδικός», «δομιστικός», κ.ά.

²⁸ Σε αυτή την παγίδα (θέλουν και) πέφτουν πολλοί θεωρητικοί που καταφέρονται κριτικά εναντίον του Μαρξ(ισμού) χωρίς ουσιαστικά να κατανοούν σε ποιο στοχαστή αντιστοιχεί το εκάστοτε επιχείρημα. Είναι ελπιδοφόρο ότι μετά από ένα και πλέον αιώνα ανάπτυξης επιστημονικών - εκδοτικών εγχειρημάτων γύρω από την μαρξική γραμματεία, οι επιμελητές των νέων ελληνικών μεταφράσεων ορισμένων νεανικών μαρξικών κειμένων (Γκιούρας Θ., «Προλογικό σημείωμα», στο Marx K., *Κείμενα από τη δεκαετία του 1840. Μια ανθολογία*, επιλ. - μτφ. Γκιούρας Θ., επιμ. Γκιούρας Θ., Νουτσόπουλος Θ., ΚΨΜ, Αθήνα, 2014, σ. 18) και του πρώτου τόμου του *Κεφαλαίου* (Γκιούρας Θ., κ.ά., «Πρόλογος των συντελεστών», στο Marx K., *Το κεφάλαιο. Κριτική της πολιτικής οικονομίας. Τόμος πρώτος*, ΚΨΜ, Αθήνα, 2016, σ. XL, XLI) συμπεριλαμβάνουν στους προλόγους τους σύγχρονα συμπεράσματα της

πολιτικές φιγούρες του περασμένου αιώνα, για την οποία όμως δεν είναι προφανής ο θεωρητικός λόγος που επιβάλλει το να συγκαταλέγεται σε αυτή την «Αγία Τριάδα».

Σίγουρα αυτή η παρατήρηση φαίνεται τετριμμένη σήμερα· δεν ισχύει όμως το ίδιο για το κατηγορηματικό «εγελιανός», το οποίο προσδιορίζει τον μαρξισμό του νεαρού Lukács. Χωρίς να δύναμαι να υπεισέλθω στην πολύπλοκη θεωρητική συζήτηση για την σχέση της εγελιανής και της μαρξικής διαλεκτικής μεθόδου, θα σημείωνα κάπως αποφαντικά ότι η φιλοσοφία του Hegel, τόσο από πλευράς εννοιολογικής συγκρότησης όσο και από τη μεριά των προβλημάτων που κληροδοτεί²⁹, καθίσταται η βάση πάνω στην οποία το μαρξικό έργο μπορεί να αναδειχθεί με πληρότητα. Η θεμελίωση της μαρξικής κριτικής στην εγελιανή διαλεκτική δεν αποτελεί μια αυθαίρετη επιλογή του Lukács· είναι από τους πρώτους που κατανοούν αυτή την κοινή διαλεκτική «ρίζα» των δύο έργων, οπότε δικαίως αναδεικνύεται η σημασία της συνεισφοράς του σε αυτό το επίπεδο. Ο Lukács στο *Ιστορία και ταξική συνείδηση* δεν αντλεί όμως μόνο από την εγελιανή διαλεκτική φιλοσοφία αλλά και από το νεοκαντιανισμό, τον Weber, τον Simmel, κ.ά., άρα, θα ήταν εξίσου αδόκιμο να κάναμε λόγο για «νεοκαντιανό», «βεμπεριανό» ή «ζιμμελιανό» μαρξισμό και να μπαίναμε σε μια συζήτηση περί ποσοστάσεων ανάλογα με την έμφαση που δίνει ο κάθε μελετητής στις θεωρητικές πηγές που αντανακλώνται στο έργο του.

Η δική μου προσέγγιση στο κείμενο προκύπτει από δυο προοπτικές· η πρώτη μπορεί να χαρακτηριστεί «εσωτερική», με την έννοια ότι αντιλαμβάνεται το έργο του 1923 ως μια ιδιαίτερη και πρωτότυπη απόκριση σε προβλήματα και φιλοσοφικά διλήμματα που έχουν απασχολήσει τον Lukács στις νεανικές του θεωρητικές επεξεργασίες. Η δεύτερη είναι «εξωτερική» με την έννοια ότι συνολικά ο τόμος

διεθνούς έρευνας αναφορικά με αυτές τις παγιωμένες απόψεις. Οι νεότερες αντιλήψεις αποτυπώνονται και σε πρόσφατα άρθρα της ελληνικής συζήτησης, πρβλ. Καρύδας Δ., «Η κριτική του δικαίου και το πρόβλημα της ελευθερίας στον Μαρξ», *Αξιολογικά* τχ. 30, 2016, σ. 9, 10.

²⁹ Στην ενότητα για την αστική κοινωνία και την περιβόητη 243^η παράγραφο της *Φιλοσοφίας του Δικαίου* ο Hegel γράφει: «Το σημαντικό ερώτημα, πώς μπορεί να καταπολεμηθεί η ένδεια, είναι ερώτημα που κινεί και τυραννά ιδιαίτερα τις σύγχρονες κοινωνίες», χωρίς να είναι σε θέση να προσφέρει μια πειστική απάντηση ο ίδιος (στο Hobbes T., κ.ά., *Θεωρίες της πολιτικής και του κράτους*, μτφ. - εισ. - επιμ. Αγγελίδης Μ., Γκιούρας Θ., Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Σαββάλας, Αθήνα, 2005, σ. 268). Αυτή είναι μια ενδιαφέρουσα οδός πρόσβασης στο μαρξικό *Κεφάλαιο*, το οποίο μπορεί να διαβαστεί (και) ως μια μακροσκελής εξήγηση αυτού του προβλήματος. Φαίνεται ότι ακόμη και σήμερα τα δομικά προβλήματα της αστικής κοινωνίας δεν έχουν εκλείψει, παρ' όλη την μετονομασία της σε μεταμοντέρνα κοινωνία!

μπορεί να διαβαστεί ως μια «αγωνιστική» και αγωνιώδης τοποθέτηση απέναντι στα πολιτικά και κοινωνικά κελεύσματα του ιστορικού ορίζοντα μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και το ξέσπασμα της Ρωσικής Επανάστασης σε ρητή αντιπαράθεση τόσο με τις (συντηρητικές) θεωρήσεις και τα προτάγματα ορισμένων εκπροσώπων της γερμανικής κοινωνικής επιστήμης της εποχής όσο και με τις μηχανιστικές αντιλήψεις μερίδας «μαρξιστών».

Από την άλλη, με το να εγκλωβιζόμαστε στην αδιαμφισβήτητη ιστορική και πολιτική αντιπαλότητα του *Ιστορία και ταξική συνείδηση* κινδυνεύουμε, με δεδομένη την άρση του αντίπαλου θεωρητικού και πολιτικού μετώπου, να χάσουμε και τα γόνιμα στοιχεία που ενυπάρχουν στο έργο και τα οποία σήμερα θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν τόσο για την εξήγηση της υπάρχουσας πραγματικότητας όσο και για την σύλληψη εκείνης της πολιτικής πράξης που επιδιώκει την αλλαγή της. Μια ανάγνωση που θα επέμενε σε αυτή την κατεύθυνση θα μπορούσε να λυγίσει στη κατηγορία ότι με την κατάρρευση του «σοβιετικού μαρξισμού» στον οποίο αντιπαρατίθεται η λουκασιανή σκέψη (της περιόδου), παύει ταυτόχρονα να υφίσταται και η αναγκαιότητα της αναδρομής σε αυτήν σήμερα. Η δική μου ανάγνωση κινείται μεταξύ της «στενής» ιστορικότητας συγγραφής του έργου, που είναι απαραίτητη *εν πρώτοις* για να το αποκρυπτογραφήσουμε, και σε μια «ευρύτερη» ιστορικότητα, η οποία μας καλεί να αντιμετωπίσουμε τα ιστορικά προβλήματα της κοινωνίας μέσα από την επιστροφή σε μη δογματικές θεωρητικές επεξεργασίες, οι οποίες δεν δίνουν φυσικά έτοιμες συνταγές, αλλά θέτουν στο επίκεντρο του προβληματισμού τους την δυναμική και εντασιακή σχέση θεωρίας και πράξης στην εκάστοτε ιστορική συγκυρία.

3. Η διαδικασία της πραγματοποίησης και η κρίση της καπιταλιστικής κοινωνίας

Ήδη κατά τη συγκρότηση του νεωτερικού κριτικού Λόγου υφίσταται η αξίωση για μια κριτική πραγμάτευση της ιστορικής - κοινωνικής ολότητας μέσα στην οποία αυτός αρθρώνεται. Η αλματώδης ανάπτυξη της αστικής κοινωνικής μορφής τον 19^ο αιώνα (ραγδαία εκβιομηχάνιση) θα επιβάλει την θεμελίωση μιας κριτικής θεωρίας που αντικείμενό της θα είναι η ίδια η αντινομική πορεία αυτής της μορφής. Αν και ο Hegel στην *Φιλοσοφία του Δικαίου* (1820) έχει συλλάβει την αστική κοινωνία ως μια κοινωνία της κρίσης — κρίση η οποία ενδημεί στο βαθύ πυρήνα της αστικής κοινωνίας, δεν μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι η κριτική θεωρία της κοινωνίας γνωρίζει μία ριζοσπαστική εκδοχή με την μαρξική κριτική της πολιτικής οικονομίας, ώριμος καρπός της οποίας είναι *Το κεφάλαιο* (1867). Εκεί βρίσκουμε μια εμμενή κριτική έκθεση του «ειδικά κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής» και ταυτόχρονα τις δυνατότητες προσδιορισμένης άρνησής του.

Στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα απαντώνται εγχειρήματα συνέχισης και εμπάθυνσης μιας τέτοιου τύπου θεωρίας, η οποία επιχειρεί να εξηγήσει την υπάρχουσα πραγματικότητα μέσα από την ίδια της την κίνηση και με συμφέρον την χειραφέτησή της από ετερόνομες και ασυνείδητες δυνάμεις. Με το κριτικό του έργο ο Georg Lukács πρωτοστατεί σε αυτή την πορεία. Το πλέον σημαντικό δοκίμιο του *Ιστορία και ταξική συνείδηση* συντάσσεται το 1922 αποκλειστικά για αυτόν τον τόμο και φέρει τον τίτλο *Η πραγματοποίηση και η συνείδηση του προλεταριάτου*³⁰, συνιστώντας ένα εξέχον δείγμα αυτής της διαλεκτικής κατεύθυνσης. Συνδυάζοντας τις μαρξικές αναπτύξεις για την κυριαρχία της εμπορευματικής μορφής στην οικονομία και τα φαινόμενα «φετιχισμού» που αυτή αναπαράγει με τις βεμπεριανές παραθέσεις για την επέκταση της «τυπικής ορθολογικότητας» στους νεωτερικούς κοινωνικούς θεσμούς, επανεισάγει την πολλαχώς σχολιασμένη έννοια της πραγματοποίησης ως βασικής κατηγορίας μέσα από την οποία πολλοί στοχαστές της διαλεκτικής παράδοσης θα σκεφτούν τα δομικά προβλήματα και τις επανερχόμενες

---

³⁰ Το δοκίμιο για την πραγματοποίηση είναι το εκτενέστερο και πιο ολοκληρωμένο κείμενο του τόμου και συνοψίζει την πνευματική ανάπτυξη του Ούγγρου διανοητή μετά την προσχώρηση στο κομμουνιστικό κόμμα, βλ. Καβουλάκος Κ., «Εισαγωγή: Η θεωρία της πραγματοποίησης και οι αντινομίες της αστικής σκέψης», στο *II*, σ. 13, σημ. 6.

κρίσεις, τις οποίες γενικεύει ο σύγχρονος καπιταλιστικός πολιτισμός, και με βάση αυτή θα επιχειρήσουν την εκ νέου κριτική του.

3.1. Εμπορευματικός φετιχισμός και καπιταλιστική εργασία

Ο βασικός προβληματισμός, ο οποίος κινεί τις παρακάτω γραμμές είναι ο εξής: γιατί η κοινωνία ορθώνεται μπροστά στα ανθρώπινα υποκείμενα ως μια «δεύτερη φύση»; Γιατί οι κοινωνικές σχέσεις αυτονομούνται από τους ίδιους τους φορείς τους, λαμβάνοντας μια φυσικοποιημένη και «απειλητική» μορφή απέναντί τους; Μήπως αυτό το θεωρητικό και πρακτικό πρόβλημα είναι μια καταστατική δυσαρμονία μεταξύ ανθρώπινου όντος και κόσμου, η οποία εγγράφεται στο πεπρωμένο κάθε πολιτισμού; Ή αυτός ο διχασμός είναι προϊόν βαθυδομικών ιστορικών διαδικασιών, οπότε είναι θεωρητικά δυνατό να σκεφτούμε τον πρακτικό μετασχηματισμό του; Αυτό το ερώτημα, το οποίο δεν είναι ξένο στο νεαρό Lukács³¹, αποτελεί ένα από τα θεμελιώδη ζητήματα που απασχολούν την διαλεκτική (και όχι μόνον) φιλοσοφία του 20^{ου} αιώνα.

Ο Lukács με το δοκίμιο για την πραγματοποίηση επιλέγει να πραγματευτεί αυτό το πρόβλημα οικειοποιούμενος την «αιχμή» της μαρξικής κριτικής της πολιτικής οικονομίας: το επιχείρημα περί «φετιχισμού του εμπορεύματος»³². Για μια διαλεκτική

---

³¹ Ο Καβουλάκος διαγιγνώσκει ότι το ίδιο πρόβλημα διαπερνά το σύνολο της νεανικής πνευματικής παραγωγής του Lukács. Επισημαίνει, χαρακτηριστικά, ότι οι πρώτες του θεωρητικές απόπειρες στο πεδίο της ιστορίας της λογοτεχνίας εκκινούν από την «ένταση» αναφορικά με την ιστορικότητα ή αχρονικότητα του «ιστορικού βιώματος» του νεωτερικού υποκειμένου, την «αμφισημία» ανάμεσα σε μια ιστορικοκοινωνιολογική και μια μεταφυσική μεθοδολογική προσέγγιση του προβλήματος της αποξένωσης των ανθρώπων από την κοινωνική τους ύπαρξη, βλ. *Τραγωδία...*, ό.π., σ. 51 - 57· στη συγκεκριμένη μελέτη υποστηρίζεται ότι – παρά την διατηρούμενη αμφισημία – την πρωτοκαθεδρία την έχει η ιστορική προσέγγιση, τουλάχιστον αναφορικά με την *Εξελικτική ιστορία του μοντέρνου δράματος*, στο ίδιο, σ. 57, σημ. 115 και σ. 65, σημ. 138.

³² Ο ίδιος ο Lukács υπογραμμίζει την σημαντικότητα της μαρξικής θεωρίας για τον φετιχισμό του εμπορεύματος, γράφοντας ότι «κρύβει μέσα του ολόκληρο τον ιστορικό υλισμό, ολόκληρη την αυτογνωσία του προλεταριάτου ως γνώση της καπιταλιστικής κοινωνίας (και τη γνώση των προηγούμενων κοινωνιών ως βαθμίδων της πορείας προς αυτήν)», *II*, σ. 247. Στην οπτική μου, ο Marx με την θεωρία για τον φετιχισμό εγκολώνεται και το «φιλοσοφικό» φορτίο που ενυπάρχει στην έννοια της αλλοτρίωσης /αποξένωσης (έννοιες που αναπτύσσονται στο νεανικό έργο, δημιουργώντας αρμούς συνέχειας με το ύστερο), δηλαδή, την ανεξαρτητοποίηση - παγίωση των ανθρώπινων δυνάμεων έξω και επί των ανθρώπων. Πολλώ δε μάλλον η διερεύνησή του στα πλαίσια μιας ανεπτυγμένης κοινωνικής θεωρίας, στην οποία θεματοποιείται ο «εγγενώς ετεροκαθορισμένο[ς] χαρακτήρα[ς] της κοινωνικής εργασίας» και ο αντεστραμμένος κόσμος που αυτή παράγει, του δίνει την δυνατότητα, αφενός, να συγκεκριμενοποιήσει την ιστορικότητα του πλαισίου ανάπτυξης του φαινομένου

ολιστική θεωρία όπως η λουκατσιανή είναι αναγκαίο να εντοπίσει εκείνο το θεμελιώδες, κεντρικό στοιχείο από το οποίο μπορεί να ανακατασκευαστούν τα κυρίαρχα προβλήματα της αστικής κοινωνίας· και αυτό το δομικό στοιχείο είναι η μορφή του εμπορεύματος³³. Σκοπός του Lukács στο δοκίμιο της πραγματοποίησης είναι –«προϋποθέτοντας την μαρξική οικονομική ανάλυση» – να υποδείξει τον φετιχιστικό χαρακτήρα της δομής της εμπορευματικής σχέσης ως μορφής αντικειμενικότητας και τις μορφές υποκειμενικότητας που της αντιστοιχούν³⁴. Κάτι τέτοιο σημαίνει ότι ο Lukács δεν προτίθεται να προχωρήσει σε μια έκθεση της συνολικής καπιταλιστικής οικονομικής διαδικασίας όπως ο Marx στο *Κεφάλαιο*, αλλά εμμένοντας στην εμπορευματική σχέση ως το «αρχέτυπο όλων των μορφών αντικειμενικότητας και όλων των μορφών υποκειμενικότητας», να ασκήσει μια κριτική στην θεμελιώδη μορφή της αστικής κοινωνίας³⁵.

Υποστηρίζεται ότι η εξήγηση της καπιταλιστικής κοινωνίας με αυτούς τους όρους δεν καταλήγει σε κάποιο οικονομικό λειτουργισμό υπό μια διττή έννοια· αφενός, διότι το πρόβλημα του εμπορεύματος δεν απομονώνεται στη σφαίρα της οικονομίας με αποτέλεσμα όλα τα κοινωνικά φαινόμενα να ανάγονται σε οικονομικές δομές, αλλά σχετίζεται με το σύνολο της πολιτισμικής ολότητας³⁶. αφετέρου, διότι, όπως λέγεται, ο Ούγγρος στοχαστής πουθενά δεν ισχυρίζεται ότι η κυριαρχία του εμπορεύματος είναι «η οικονομική αιτία που εξηγεί τα διάφορα φαινόμενα της αστικής κοινωνίας», αλλά μια αρχετυπική σχέση, η οποία επιτρέπει την ύπαρξη και άλλων οργανωτικών αρχών των κοινωνικών συστημάτων, οι οποίες διατηρούν μια σχέση «δομικής ομολογίας» και όχι «αιτίου και αποτελέσματος» με την οικονομική σφαίρα³⁷.

και αφετέρου, να διαφοροποιήσει καθοριστικά την μαρξική κριτική θεωρία τόσο από την παράδοση της κλασικής πολιτικής οικονομίας (η κοινωνική εργασία ως αξιοπαραγωγική πηγή) όσο και από την κατεύθυνση των «αριστερών ρικαρντιανών» (δίκαιη διανομή των κερδών στην παραγωγική τάξη), Γκιούρας Θ., «Το κεφάλαιο και το φετίχ του», *Τετράδια μαρξισμού* τχ. 5, 2017 -18, σ. 240· ενδεικτικό της θεμελιώδους σημασίας του φετιχισμού για τη μαρξική κριτική είναι ότι με αντίστοιχες παραθέσεις για τον φετιχισμό, την οστεοποίηση, την μυστικοποίηση και την πραγματοποίηση θα έκλεινε το συνολικό ερευνητικό πρόγραμμα ονόματι *Το κεφάλαιο*, στο ίδιο, σ. 235.

³³ *Π*, σ. 65, πρβλ. επίσης, Kavoulakos K., «Lukács' theory of reification and the tradition of critical theory», στο Thompson M. J. (επιμ.), *The Palgrave handbook of critical theory*, Palgrave Mcmillan, New York, 2017, σ. 68.

³⁴ Βλ. *Π*, σ. 66, η έμφαση στο κείμενο.

³⁵ Βλ. *Στο ίδιο*, σ. 66, πρβλ. και Feher I. M., «Lask...», *ό.π.*, σ. 381, 383.

³⁶ Βλ. Feenberg A., *The Philosophy of praxis. Marx, Lukács and the Frankfurt School*, Verso, London and New York, 2014, σ. 66 και Καβουλάκος Κ., *Ιστορία ...*, *ό.π.*, σ. 151.

³⁷ *Στο ίδιο*, σ. 152.

Η άποψή μου είναι ότι ορθώς επισημαίνεται ο ολιστικός και διαλεκτικός (δηλαδή μη αναγωγιστικός) χαρακτήρας της λουκατσιανής ανασυγκρότησης της κοινωνικής πραγματικότητας και ο ρόλος του εμπορεύματος ως συνολικό πρόβλημα του νεωτερικού πολιτισμού. Θεωρώ όμως ότι η κοινότοπη κριτική σε κάθε «μαρξισμό» για την απαραγνώριστη τάση του προς τον οικονομικό αναγωγισμό πρέπει να αναμετρηθεί με το «εγγενές μαρξιστικό ερώτημα *πώς η κοινωνία να αποφύγει αυτόν τον αναγωγισμό που υφίσταται από τις άρχουσες κοινωνικές - οικονομικές σχέσεις*»³⁸.

Αναφορικά με την ιστορικότητα της έννοιας, η επιλογή κριτικής της αστικής κοινωνικής ολότητας με όρους «φετιχισμού του εμπορεύματος» νομίζω ότι δεν αφήνει πολλά περιθώρια για μια ερμηνεία που να υποστηρίζει την οντολογικοποίηση του φαινομένου της πραγματοποίησης³⁹. Η πραγματοποίηση έτσι όπως την συλλαμβάνει και εφαρμόζει ο Lukács είναι μια βαθύτατα ιστορικοκοινωνική κατηγορία. Η ερμηνευτική γραμμή που χαράζεται εδώ είναι ότι η πραγματοποίηση δεν είναι μια υπερϊστορική ή/και διϊστορική συνθήκη αλλά προκαλείται από ένα αποκρυσταλλωμένο πλέγμα ιστορικών κοινωνικών σχέσεων, το οποίο προσδίδει τον χαρακτήρα μιας οιονεί φυσικής αναγκαιότητας στην αντικειμενική πραγματικότητα. Είναι ακριβώς αυτή η κατάσταση όπου οι ιστορικοί όροι γένεσης του φαινομένου αποκρύπτονται από τους ανθρώπους και λαμβάνουν μια φυσικοποιημένη και αποξενωμένη μορφή⁴⁰.

Ο προσεκτικός αναγνώστης θα παρατηρήσει ότι βασικό μέλημα του Ούγγρου θεωρητικού από τις πρώτες κιάλας γραμμές του κειμένου είναι να δείξει την σημασία του φετιχισμού της εμπορευματικής σχέσης στην γέννηση του ιστορικοκοινωνικού φαινομένου της πραγματοποίησης, η ιδιαιτερότητα της οποίας είναι ακριβώς ότι αποκρύπτει «με την αυστηρή, φαινομενικά εντελώς κλειστή και ορθολογική νομοτέλειά της» τον ιστορικά καθορισμένο χαρακτήρα των ανθρώπινων σχέσεων⁴¹. Αυτό το νόημα έχει και η αναδρομή σε μαρξικές παραθέσεις που αναδεικνύουν την

---

³⁸ Ψυχοπαίδης Κ., «Το έργο του Μαρξ στις σύγχρονες επιστημολογικές αναζητήσεις», στον ίδιο, *Πολιτική μέσα στις έννοιες*, Νήσος, Αθήνα, 1997, σ. 196, η έμφαση δική μου.

³⁹ Στο πολύ ενδιαφέρον άρθρο του Feher ανευρίσκεται μια τάση αποϊστορικοποίησης της έννοιας, αφού σύμφωνα με τον ίδιο η διαδικασία της πραγματοποίησης κορυφώνεται αλλά δεν περιορίζεται στην καπιταλιστική εποχή, μια θέση που δύσκολα μπορεί να στηριχτεί στο κείμενο, βλ. «Lask...», *ό.π.*, σ. 395. Αυτή η άποψη αποτελεί μια από τις πιο διαδεδομένες κριτικές της λουκατσιανής θεωρίας της πραγματοποίησης.

⁴⁰ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, *ό.π.*, σ. 165.

⁴¹ *Π*, σ. 66, παρόμοια: σ. 276.

ποιοτική διαφορά της εμπορευματικής ανταλλαγής σε προαστικές κοινότητες, οι οποίες είναι στραμμένες κατά κύριο λόγο στην αυτάρκεια (ικανοποίηση αναγκών), δηλαδή, στη παραγωγή αξιών χρήσης και στις νεωτερικές αστικές κοινωνίες, οι οποίες αναπαράγονται αποκλειστικά μέσω των γενικευμένων εμπορευματικών ανταλλαγών (επιδίωξη κέρδους)⁴².

Ο Lukács αναδεικνύει το γεγονός ότι μόνον όταν η εμπορευματική μορφή έχει εισχωρήσει και κυριαρχήσει πλήρως σε όλες τις δομές της κοινωνίας και τις έχει αναμορφώσει σύμφωνα με το πρότυπό της, μπορούμε να κάνουμε λόγο για πραγματοποιημένη μορφή των κοινωνικών σχέσεων⁴³. Αυτό είναι ένα θεμελιώδες κριτήριο με βάση το οποίο μπορούμε να διακρίνουμε «ποιοτικά διαφορετικές μορφές αντικειμενικότητας» μέσα στην ιστορική διαδικασία⁴⁴. Ο Lukács, λοιπόν, καταλήγει ως προς την ιστορικότητα του φαινομένου, σημειώνοντας ότι «αυτή η ανάπτυξη της εμπορευματικής μορφής σε πραγματική μορφή κυριαρχίας της συνολικής κοινωνίας δημιουργήθηκε για πρώτη φορά στον μοντέρνο καπιταλισμό»⁴⁵.

Μετά την ιστορικοποίηση της έννοιας, ο Lukács επιχειρεί να απαντήσει στο ερώτημα: τι σημαίνει ότι η αστική κοινωνία εμφανίζεται ως «δεύτερη φύση»⁴⁶. Παραθέτοντας ορισμένες από τις πιο γνωστές αναπτύξεις από τον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου*, παρουσιάζει το θεμελιώδες φαινόμενο του φετιχισμού, δηλαδή, της υποστασιοποίησης και πραγματοποίησης των κοινωνικών σχέσεων πάνω και επί των αστικών υποκειμένων. Ο φετιχισμός είναι μια μορφή *πραγματικής αντιστροφής*, η οποία

αντανακλά στους ανθρώπους τους κοινωνικούς χαρακτήρες της δικής τους εργασίας ως αντικειμενικούς χαρακτήρες των εργασιακών προϊόντων, ως κοινωνικές φυσικές ιδιότητες αυτών των πραγμάτων, και συνεπώς [αντανακλά] την κοινωνική σχέση των παραγωγών προς τη συνολική εργασία ως κοινωνική σχέση πραγμάτων έξω από αυτούς. Μέσω αυτού του *Quidproquo* τα εργασιακά προϊόντα γίνονται εμπορεύματα, αισθητά υπεραισθητά ή κοινωνικά πράγματα [...]. Αυτό που λαμβάνει εδώ για τους

---

⁴² Βλ. στο ίδιο, σ. 67 - 71.

⁴³ Βλ. στο ίδιο, σ. 67, 69, 70, 71.

⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 67, παρόμοια: «[μ]όνον σ' αυτήν τη συνάφεια αποκτά η πραγματοποίηση που προκαλείται από την εμπορευματική σχέση αποφασιστική σημασία, τόσο για την αντικειμενική εξέλιξη της κοινωνίας όσο και για τη συμπεριφορά των ανθρώπων προς αυτήν», στο ίδιο, σ. 71.

⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 70, η έμφαση στο κείμενο, παρόμοια υπογραμμίζεται ότι «το πρόβλημα του φετιχισμού του εμπορεύματος είναι ένα ειδικό πρόβλημα της εποχής μας, του μοντέρνου καπιταλισμού», στο ίδιο, σ. 67, η έμφαση στο κείμενο.

⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 71.

ανθρώπους τη φαντασμαγορική μορφή μιας σχέσης πραγμάτων είναι μόνο η καθορισμένη κοινωνική σχέση των ίδιων των ανθρώπων [...]. Αυτό το ονομάζω φετιχισμό, ο οποίος επικολλάται στα εργασιακά προϊόντα από τη στιγμή που παράγονται ως εμπορεύματα, και ο οποίος είναι αδιαχώριστος από την εμπορευματική παραγωγή⁴⁷.

Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι ο φετιχισμός έτσι όπως τον πραγματεύεται ο Marx αλλά και ο Lukács δεν αναφέρεται απλώς σε μια συνειδησιακή αυταπάτη, μια ιδεολογική πλάνη όπου η διαφώτιση της διάνοιας θα επαρκούσε για να αποκαλύψει την τύφλωση μέσα στην οποία ενεργοποιούνται οι συνειδήσεις των μελών της αστικής κοινωνίας⁴⁸. Η υλιστική κριτική προχωρά πέρα από μια κριτική της ιδεολογίας, δείχνοντας ότι το πρόβλημα δεν βρίσκεται αποκλειστικά στον τρόπο με τον οποίο τα υποκείμενα συλλαμβάνουν την πραγματικότητα αλλά στον ίδιο τον τρόπο συγκρότησης του κοινωνικού αντικειμένου, της αστικής κοινωνίας. Ως κοινωνικό φαινόμενο η πραγματοποίηση θεμελιώνεται

στην πραγματική αλλοτριωμένη καπιταλιστική λειτουργία της οικονομίας, όπου το κεφάλαιο (ως η συσσωρευόμενη απλήρωτη εργασία) αυτονομείται και θέτει τη λογική της αξιοποίησής του υπεράνω της ικανοποίησης των κοινωνικών αναγκών⁴⁹.

Έτσι, εμπορευματικός φετιχισμός και η πραγματοποίηση συνιστούν συγκροτητικά στοιχεία της κοινωνίας της αγοράς⁵⁰ και πλαισιώνουν την ατομική πράξη, η μορφή της οποίας αναπαράγει διαρκώς (μέσα από την καθημερινή της τέλεση⁵¹) την αποξενωμένη μορφή της κοινωνικής πραγματικότητας. Οπότε το ζήτημα δεν είναι ο διαφωτισμός της «ψευδούς συνείδησης», αλλά η ανάδειξη των μηχανισμών που την καθιστούν αναγκαία ψευδή, η κριτική του ίδιου του αντικειμένου που εμφανίζεται και είναι πραγματοποιημένο. Θεωρώ ότι και ο Lukács ακολουθεί την στρατηγική κοινωνικοθεωρητικής κριτικής παρά τις επιμέρους αναφορές του, οι οποίες ενδέχεται

---

⁴⁷ Marx K., *Το κεφάλαιο...*, ό.π., σ. 53.

⁴⁸ Βλ. Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 166, 167. Ο Καβουλάκος προσθέτει – χρησιμοποιώντας μια εγγεληνική έννοια – ότι η πραγματοποίηση ανήκει στο επίπεδο της «απατηλής φαινομενικότητας», στο ίδιο, σ. 167. Βλ. και Γκιούρας Θ., «Το κεφάλαιο...», ό.π., σ. 233, 241.

⁴⁹ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 167. Επίσης, δίνεται έμφαση στο ότι η διατήρηση της αξιακής μορφής εξαλείφει τους ίδιους τους όρους αναπαραγωγής της, μετατρέποντας την κεφαλαιακή σχέση σε έναν «μηχανισμό θανάτου» εν τω μέσω της κοινωνικής παραγωγής, Γκιούρας Θ., «Το κεφάλαιο...», ό.π., σ. 237-238.

⁵⁰ Feenberg A., *The Philosophy...*, ό.π., σ. 66.

⁵¹ Βλ. Γκιούρας Θ. «Το κεφάλαιο...», ό.π., σ. 234-235, 237- 238.

να δημιουργήσουν ασάφειες και να οδηγήσουν τον αναγνώστη σε παρερμηνείες ως προς την «ιδεολογικοποίηση» της έννοιας της πραγματοποίησης και του φετιχισμού⁵².

Η αιτία αυτής της αντεστραμμένης σχέσης μεταξύ ανθρώπων και του κόσμου των πραγμάτων («εμπράγματα σχέσεις των προσώπων» και «κοινωνικές σχέσεις των πραγμάτων»⁵³) εδράζεται στον «ιδιόμορφο κοινωνικό χαρακτήρα της εργασίας η οποία παράγει εμπορεύματα»⁵⁴. Το μυστικό της κοινωνικής - εμπορευματικής μορφής της εργασίας είναι η *πραγματική αφαίρεση* των ποιοτικών - συγκεκριμένων εργασιακών ιδιοτήτων του ανθρώπου που αντικειμενοποιείται στα εμπορεύματα⁵⁵. Η «αφηρημένη ανθρώπινη εργασία» δεν καθίσταται απλά ο «κοινός παρανομαστής» στη βάση του οποίου μπορούν να εξομοιωθούν και να ανταλλαχθούν ποιοτικά ανόμοια προϊόντα· πολύ περισσότερο γίνεται «η ενεργός αρχή της πραγματικής διαδικασίας παραγωγής εμπορευμάτων»⁵⁶. Άρα η δυνατότητα εγκαθίδρυσης μιας σχέσης ισοδυναμίας μεταξύ ανόμοιων αντικειμένων, δηλαδή, η ικανότητα διαφορετικών προϊόντων να τυποποιούνται, να εξισώνονται και άρα, να ανταλλάσσονται, πραγματοποιείται διότι η εργασία που τα παράγει έχει καταστεί (τυπικά) ίση, μετρήσιμη, συγκρίσιμη και άρα, πλήρως *υπολογίσιμη* δραστηριότητα⁵⁷.

Επομένως, ο Lukács για να ασκήσει κριτική στο «θεμελιώδες δομικό γεγονός» της αστικής κοινωνίας, την πραγματοποίηση, θα πρέπει να περάσει από την επιφάνεια των εμπορευματικών ανταλλαγών στο «βάθος» της παραγωγικής διαδικασίας, στην ανάλυση της αφηρημένης εργασίας, στην ανάλυση της σχέσης κατά την οποία ο άνθρωπος έρχεται σε αντιπαράθεση με την εργασιακή δραστηριότητα ως κάτι αφηρημένο και ξένο προς τον ίδιο και εν συνεχεία με τον κόσμο που αυτή διαμορφώνει. Αν και αυτό δεν το πραγματοποιεί στο εύρος και με τη

---

⁵² Βλ. ενδεικτικά, *II*, σ. 89 όπου γίνεται λόγος για το «ιδεολογικό φαινόμενο της πραγματοποίησης», έκφραση που μπορεί εύκολα να διαβαστεί μονόπλευρα. Βέβαια θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η έμφαση του Ούγγρου στοχαστή στον ιδεολογικό - συνειδησιακό παράγοντα δείχνει τον «αγωνιστικό» χαρακτήρα του δοκιμίου, αφού επιθυμεί να ενεργοποιήσει συνειδήσεις εν μέσω επαναστατικών συνθηκών και να ασκήσει κριτικές σε αντιλήψεις που ανακόπτουν αυτήν την διαδικασία, βλ. την κριτική του Lukács στην σοσιαλδημοκρατία τύπου Lassalle, στο *ίδιο*, σ. 299-303.

⁵³ Βλ. Marx K., *Το κεφάλαιο*..., ό.π., σ. 53, 54.

⁵⁴ Στο *ίδιο*, σ. 53.

⁵⁵ Βλ. *II*, σ. 73.

⁵⁶ Στο *ίδιο*, σ. 74, πρβλ. και Hall T., «Justice and the good life in Lukács's *History and class consciousness*», στο Bewes T., Hall T. (επιμ.), *Georg Lukács: The fundamental dissonance of existence. Aesthetics, politics, literature*, Continuum, London και New York, 2011, σ. 125 όπου σημειώνεται ότι η αποξενωμένη - αφηρημένη εργασία είναι εγγενής στην εμπορευματική μορφή.

⁵⁷ Βλ. *II*, σ. 73 - 74.

συστηματικότητα του Marx, ο Lukács για την ανάλυση του εξορθολογισμού και της μηχανοποίησης της εργασίας αντλεί πολλά από την κριτική της πολιτικής οικονομίας και φαίνεται να πλησιάζει το πνεύμα των διατυπώσεων του νεαρού Marx για την αλλοτριωμένη εργασία⁵⁸.

Το σημείο από το οποίο εκκινεί η λουκατσιανή θεώρηση για την εργασία είναι η μετατροπή της σε κάτι «το αντικειμενικό, κάτι το ανεξάρτητο απ' αυτόν, κάτι που τον κυριαρχεί με βάση μια δική του, ξένη προς τον άνθρωπο νομοτέλεια»⁵⁹. Και αυτό συμβαίνει τόσο από αντικειμενική σκοπιά, με την δημιουργία ενός κόσμου αμετάβλητων πραγμάτων που κυριαρχείται από νομοτελειακές σχέσεις, οι οποίες καταδυναστεύουν τους ανθρώπους, όσο και από υποκειμενική σκοπιά, με τις καθημερινές και κοπιώδεις προσπάθειες του ανθρώπου να αντικειμενοποιήσει την ίδια του την δραστηριότητα, ώστε να καταστεί ένα «πράγμα», ένα εμπόρευμα σαν όλα τα άλλα και να επιτελέσει τις κινήσεις του στην αγοραία κυκλοφορία⁶⁰.

Πώς όμως παράγεται η αφηρημένη εργασία; Η απάντηση βρίσκεται στο βαθμό όπου η τυπική - υπολογιστική ορθολογικότητα καθίσταται το μέτρο της εργασιακής διαδικασίας⁶¹. Αρχικά, εντοπίζει μια διαρκώς εντεινόμενη απάλειψη - αφαίρεση των ανθρώπινων εργασιακών ιδιοτήτων από την παραγωγή ολόκληρων προϊόντων, η οποία επιτυγχάνεται με τον κατακερματισμό και την εξειδίκευση των επιμέρους λειτουργιών και την επανασυναρμογή τους σε απλές και επαναλαμβανόμενες μηχανικές κινήσεις με τρόπο που

[η] διαδικασία μετατρέπεται σε έναν αντικειμενικό συγκερασμό εξορθολογισμένων υποσυστημάτων, η ενότητα των οποίων καθορίζεται καθαρά υπολογιστικά, γι' αυτό και η σχέση των συστημάτων μεταξύ τους θα πρέπει να εμφανίζεται ως *τυχαία*⁶².

Ταυτόχρονα, ο «κοινωνικά αναγκαίος χρόνος εργασίας», που είναι προϋπόθεση και συνέπεια του εξορθολογισμού της εργασίας, καθίσταται η βάση του ορθολογικού υπολογισμού και της μηχανοποίησης της εργασίας. Ο χρόνος χάνει τη ρευστή, ποιοτικά μεταβαλλόμενη υφή που έχει στην βιωματική του διάσταση και

---

⁵⁸ Αυτή τη κοινή ρίζα βλέπει καθαρά ο Feenberg A., «Lukács' ...», *ό.π.*, σ. 494 και στον ιδίου «Realizing Philosophy: Marx, Lukács and Frankfurt School», στο Ludovisi S. G. (επιμ.), *Critical theory and the challenge of praxis. Beyond reification*, Ashgate, England, 2015, σ. 121 -122· στο ίδιο μήκος κύματος κινείται ο Hall T., «Justice ...», *ό.π.*, σ. 123.

⁵⁹ *Π*, σ. 72.

⁶⁰ Βλ. *Στο ίδιο*, σ. 72, 73, Hall T., «Justice...», *ό.π.*, σ. 124.

⁶¹ *Π*, σ. 76.

⁶² *Στο ίδιο*, σ. 76 - 77, η έμφαση στο κείμενο. Πρέπει να κρατήσουμε στο μυαλό μας αυτή την θέση διότι, όπως θα δούμε παρακάτω, προδιαγράφει μια αντίφαση που γενικεύεται σε επίπεδο συνολικής κοινωνίας.

αποκρυσταλλώνεται σε ένα επακριβώς οροθετημένο, ποσοτικά μετρήσιμο συνεχές, το οποίο γεμίζει με ποσοτικώς μετρήσιμα «πράγματα» (τις πραγματοποιημένες, μηχανικά αντικειμενικοποιημένες «επιδόσεις» του εργάτη, που έχουν αποχωριστεί προσεκτικά από τη συνολική ανθρώπινή του προσωπικότητα): γίνεται ένας χώρος⁶³.

Ο Lukács, ουσιαστικά έχοντας στο νου του το τηλορικό - «επιστημονικό» μοντέλο της εργασίας ως το πιο εξορθολογισμένο σύστημα, το οποίο «εισχωρεί μέχρι το βάθος της ψυχής του εργάτη», διαπιστώνει την παγίωση μηχανοποιημένων και εξειδικευμένων λειτουργικών συστημάτων, τα οποία «αντιπαράτιθε[ν]ται στον εργάτη με την έτοιμη και ολοκληρωμένη αντικειμενικότητά τ[ου]ς»⁶⁴. Αυτές οι διαδικασίες είναι καθοριστικές για την μεταλλαγή του παραδοσιακού τρόπου οργάνωσης της εργασίας. Ο υπολογιστικός εξορθολογισμός απαιτεί και επιτυγχάνει τη ρήξη με την οργανική ενότητα του προϊόντος μέσω της εξάλειψης της «παραδοσιακή[ς] συνάρθρωση[ς] εργασιακών εμπειριών»⁶⁵ και την αντικατάστασή της από πλήρως αυτοματοποιημένα συστήματα.

Αυτό έχει ως συνέπεια οι ιδιαιτερότητες του εργάτη να εμφανίζονται απέναντι σε αυτό το ορθολογικά προϋπολογισμένο μηχανικό σύστημα σαν μια μόνιμη «πηγή λαθών», τα οποία πρέπει καθημερινά να εξαλείφονται ώστε να μπορέσει να προσαρμοστεί ως ένα ακόμη «μηχανοποιημένο κομμάτι», χάνοντας από τα μάτια του την ιδέα ότι είναι ο πραγματικός φορέας της εργασίας⁶⁶. Ταυτόχρονα, η πλήρως μηχανοποιημένη και εξειδικευμένη παραγωγική διαδικασία διαρρηγνύει τους παραδοσιακούς δεσμούς συνεργασίας των εργατών και δημιουργεί απομονωμένα άτομα που μεσολαβούνται από τις αφηρημένες νομοτέλειες του μηχανισμού⁶⁷.

---

⁶³ Στο ίδιο, σ. 75. Πρβλ. Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 154, όπου και η αναφορά στην μαρξιστική αναδιατύπωση μιας επιρροής που είχε δεχθεί από τον Bergson σχετικά με τον μετασχηματισμό της «χρονικής αντικειμενικότητας».

⁶⁴ Π, σ. 75. Ο Lukács στην σχετική υποσημείωση αναφέρει ως θεωρητικές πηγές για την ιστορική και συστηματική έκθεση της εργασιακής διαδικασίας τόσο τον πρώτο τόμο του *Κεφαλαίου* όσο και έργα εκπροσώπων της αστικής πολιτικής οικονομίας όπως οι Bucher, Sombart, A. Weber, Grotl, αν και οι τελευταίοι «χωρίς αναφορά στο πρόβλημα της πραγματοποίησης», στο ίδιο, σ. 75 - 76, σημ. 7. Ο Καβουλάκος σημειώνει ότι ο νεαρός Lukács έχει ενσωματώσει αντίστοιχες παραθέσεις για την εξειδίκευση και την αποπροσωποποίηση της εργασιακής διαδικασίας – με κύρια αναφορά τον *Σύγχρονο καπιταλισμό* του Sombart – ήδη στο έργο του για το δράμα, επεξεργαζόμενος ήδη εκεί το μοτίβο της διάχυσης της μορφής εξορθολογισμού της εργασιακής εμπειρίας στα υπόλοιπα πεδία του κοινωνικού συστήματος, όπως η εξουσία, η επιστήμη, κ.λπ., *Τραγωδία...*, ό.π., σ. 59 - 62.

⁶⁵ Π, σ. 76.

⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 77, 78.

⁶⁷ Βλ. στο ίδιο, σ. 80.

Οι κριτικές παρατηρήσεις του Lukács για την διαδικασία της «ορθολογικής μηχανοποίησης» της εργασίας στην καπιταλιστικά δομημένη παραγωγή καταλήγουν στο συμπέρασμα για τον «απανθρωποποιημένο και απανθρωποποιητικό χαρακτήρα της εμπορευματικής σχέσης»⁶⁸. Είναι αλήθεια ότι οι λουκατσιανές παρατηρήσεις μοιράζονται πολλές κοινές διαπιστώσεις με αντίστοιχες πραγματεύσεις του νεαρού Marx για την αλλοτρίωση της εργασίας. Ο Marx στα *Παρισινά χειρόγραφα* (1844) δείχνει με γλαφυρό τρόπο τις συνέπειες της αλλοτριωμένης εργασίας για την συνολική ύπαρξη του ανθρώπου. Ο νεαρός Marx εκκινεί από το παρόν, διαπιστώνοντας ότι

όσο περισσότερο ο εργάτης αναλώνεται στην εργασία, τόσο πιο ισχυρός γίνεται ο ξένος, αντικειμενικός κόσμος τον οποίο δημιουργεί απέναντί του, τόσο φτωχότερος γίνεται ο ίδιος, ο εσωτερικός του κόσμος του, τόσο το λιγότερο του ανήκει⁶⁹.

Εν πρώτοις, είναι απαραίτητο να υπογραμμιστεί σε αυτό το σημείο ότι ο Marx (αλλά και ο Lukács) δεν ταυτίζουν την αντικειμενοποίηση των ανθρώπινων δυνάμεων με την αλλοτρίωσή τους (ρομαντισμός). Το κρίσιμο δεν είναι ότι ο άνθρωπος δημιουργεί έναν κόσμο πραγμάτων που αντίκειται σε αυτόν, αλλά ότι η αλλοτριωμένη εργασία του κατασκευάζει μια ξένη δύναμη που τον εξουσιάζει⁷⁰. Ο εργάτης αντιμετωπίζει το ίδιο το αντικείμενο που έχει ο ίδιος δημιουργήσει ως ένα πράγμα εχθρικό που έχει αυτονομηθεί από την δική του βούληση και δεν αναγνωρίζει σε αυτό τη δική του ενεργητική διαμεσολάβηση (εργασία) αλλά σχετίζεται με αυτό μόνον ως μέσο επιβίωσης⁷¹.

Ξεδιπλώνοντας τη λογική της αλλοτρίωσης, ο νεαρός Marx σημειώνει ότι το προϊόν είναι ξένο και εχθρικό για τον δημιουργό του, γιατί «η ίδια η εργασία γίνεται ένα αντικείμενο το οποίο ο ίδιος μπορεί να το κυριεύσει μόνο με τη μεγαλύτερη προσπάθεια και με τις πιο ακανόνιστες διακοπές»⁷². Στην αλλοτριωμένη εργασία ο άνθρωπος αρνείται τον εαυτό του, αισθανόμενος ότι επιτελεί μια ξένη και καταναγκαστική δραστηριότητα, η οποία του προκαλεί δυστυχία· αντί να αναπτύσσει ελεύθερα τις σωματικές και πνευματικές του ικανότητες, τις εξαντλεί και τις καταστρέφει⁷³. Για τον νεαρό Marx η αλλοτριωμένη εργασία ως εγγενώς

---

⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 45.

⁶⁹ Βλ. Marx K., «Παρισινά χειρόγραφα», στου ίδιου, *Κείμενα.....*, ό.π., σ. 250 - 251.

⁷⁰ Βλ. στο ίδιο, σ. 251.

⁷¹ Στο ίδιο, σ. 250.

⁷² Στο ίδιο, σ. 250.

⁷³ Στο ίδιο, σ. 252.

ανθρωποποιητική δραστηριότητα παράγει έναν αντεστραμμένο, εχθρικό και αποξενωμένο κόσμο μέσα στον οποίο η ίδια η ύπαρξη του ανθρώπου νιώθει *ανοίκεια*.

Είναι ευνόητο ότι όταν ο Marx κάνει λόγο για «φτώχεια»⁷⁴, δεν περιορίζεται σε μια στενή υλι(στι)κή διάσταση. Ο Marx αναφέρεται σε μια παραμόρφωση και αλλοτρίωση της συνολικής ύπαρξης του ατόμου στην αστική κοινωνία. Εντός αυτής το πνεύμα του είναι αποκλειστικά στραμμένο στην επιβίωση⁷⁵, οι αισθητικές του ικανότητες τόσο με την έννοια της αισθητηριακής πρόσληψης του κόσμου όσο και της αισθητικής αποτίμησης του έχουν στρεβλωθεί και «στομωθεί»⁷⁶ και οι σχέσεις του με τους συνανθρώπους του έχουν καταστεί εχθρικές και συμφεροντολογικές (εργαλειακές)⁷⁷ αφού βασίζονται στην εξουσία και την υποτέλεια⁷⁸.

Έτσι, ο νεαρός Marx καταλήγει στην προκλητική διαπίστωση ότι στην αστική μορφή της κοινωνίας «το ζώδες γίνεται ανθρώπινο και το ανθρώπινο ζώδες»⁷⁹. Το συμπέρασμα του Marx για την αποκτήνωση και την απανθρωποποίηση του ατόμου της αστικής παραγωγής, το οποίο πρέπει να συνοδεύει ως επωδός κάθε κριτική της καπιταλιστικής εργασίας που θέλει ν' αποκαλείται ριζοσπαστική, αναδεικνύει ότι το μαρξικό αίτημα δεν υποστηρίζει την ευδαιμονιστική μέριμνα για την ικανοποίηση των σωματικών αναγκών του ανθρώπινου έμβιου όντος, αλλά την χειραφέτηση από τους αλλοτριωτικούς προσδιορισμούς της αστικής κοινωνίας και τη διεύρυνση της ελευθερίας του ανθρώπου ως ανεπτυγμένης, «πλούσιας» ατομικότητας (κοινωνικής ύπαρξης).

Επιστρέφοντας στη λουκατσιανή ανάλυση, στο εκμηχανισμένο εργοστάσιο εκδηλώνεται, σύμφωνα με τον Lukács «η δομή ολόκληρης της καπιταλιστικής κοινωνίας»⁸⁰. Η ιστορικά μοναδική σύνδεση που πραγματοποιήθηκε είναι ότι «η μοίρα του εργάτη γίνεται η γενική μοίρα ολόκληρης της κοινωνίας»⁸¹. Η καθολίκευση της εμπορευματικής μορφής, δηλαδή, η συνολική αναπαραγωγή της κοινωνίας μέσω εμπορευματικών ανταλλαγών, η δημιουργία του «ελεύθερου» εργάτη

⁷⁴ «Ο εργάτης γίνεται φτωχότερος, όσο περισσότερο πλούτο παράγει», στο ίδιο, σ.250.

⁷⁵ Βλ. στο ίδιο, σ. 252.

⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 276 - 277. Από αυτό το σημείο μπορεί να αναδυθεί ένα αίτημα για μια απελευθέρωση των αισθητικών δυνάμεων του ανθρώπου.

⁷⁷ Ο Marx περιγράφει την αστική κοινωνία, ακολουθώντας αντίστοιχες εγγελιανές αναπτύξεις, ως την κοινωνία της γενικευμένης εξατομίκευσης, «στην οποία κάθε άτομο είναι ένα όλον αναγκών και υπάρχει μόνο για τον άλλον, όπως και ο άλλος υπάρχει μόνο γι' αυτό, εφόσον και οι δύο γίνονται με αμοιβαίο τρόπο μέσα το ένα για το άλλο», στο ίδιο, σ. 309.

⁷⁸ Βλ. στο ίδιο, σ. 257, 280.

⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 253.

⁸⁰ *Π*, σ. 80.

⁸¹ Στο ίδιο, σ. 81.

που είναι απογυμνωμένος από τα μέσα συντήρησής του και με μοναδική ιδιοκτησία την εργασιακή του δύναμη, και γενικότερα, «όλες οι οικονομικοκοινωνικές προϋποθέσεις του μοντέρνου καπιταλισμού δρουν προς την ίδια κατεύθυνση: Θέτουν ορθολογικά πραγματοποιημένες σχέσεις στη θέση των αυτοφυών»⁸², οι οποίες καλύπτουν και συντηρούν με την οιονεί φυσικότητα και αμεταβλητότά τους την εκμετάλλευση και την εξουσία που υφίστανται οι άνθρωποι στην αστική παραγωγή.

Ο Lukács στοχεύει να αναδείξει ότι το «βάθλημα» της πραγματοποίησης αλλάζει ουσιαστικά την εξουσιαστική και εκμεταλλευτική δομή των κοινωνικών σχέσεων με τρόπο που συνιστά ριζική τομή με τον χαρακτήρα της πολιτικής και οικονομικής σχέσης στις προαστικές κοινότητες. Παρατηρείται μια βαθμιαία μετατόπιση από την προσωπική κυριαρχία του εκάστοτε γαιοκτήμονα, ηγεμόνα, κ.λπ., του φεουδαρχικού κόσμου στην απρόσωπη εξουσιαστική σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στα άτομα και στα «πράγματα» στην καπιταλιστική οικονομική διαδικασία⁸³.

Για την προέκταση της λουκατσιανής επιχειρηματολογίας στο συγκεκριμένο θέμα, ενδιαφέρον μπορεί να παρουσιάζει η ανάλυση του I. I. Rubin για τον μαρξικό φετιχισμό του εμπορεύματος⁸⁴. Ο Rubin γράφοντας μερικά χρόνια αργότερα από την δημοσίευση του *Ιστορία και ταξική συνείδηση*, παρατηρεί – εύστοχα, κατά την γνώμη μου – ότι στην κοινωνία της αγοράς οι σχέσεις των ανθρώπων πραγματοποιούνται μόνον ως εμπράγματα σχέσεις, δηλαδή μόνο με την μεσολάβηση των πραγμάτων⁸⁵. Υποστηρίζει ότι από την στιγμή που η ολότητα σχέσεων μιας κοινωνίας κυριαρχηθεί από την εμπορευματική μορφή⁸⁶, τότε μεταβάλλει τον ίδιο τον χαρακτήρα των «πραγμάτων» και συνεπώς, τον τρόπο με τον οποίο δομούνται οι ανθρώπινες σχέσεις διαμέσου αυτών των «πραγμάτων»⁸⁷. Η γενική θέση την οποία θέλει να τονίσει ο Rubin είναι ότι

κάθε τύπος σχέσεων παραγωγής μεταξύ των ανθρώπων προσδίδει μία ειδική «κοινωνική δύναμη», μία «κοινωνική μορφή» στα πράγματα μέσω των οποίων συγκεκριμένοι άνθρωποι εισέρχονται σε άμεσες σχέσεις παραγωγής⁸⁸.

---

⁸² Στο ίδιο, σ. 82, σ. 70 - 71.

⁸³ Βλ. στο ίδιο, σ. 44, 37, πρβλ. *Τραγωδία...*, ό.π., σ. 61.

⁸⁴ Rubin I. I., «Η μαρξική θεωρία της αξίας», μτφ. Γράβαρης Δ., *Δευκαλίων τχ.* 11, 1993, σσ. 153 - 182.

⁸⁵ Βλ. στο ίδιο, σ. 157.

⁸⁶ Βλ. στο ίδιο, σ. 161, φυσικά αυτό αποτελεί προϊόν μιας αργόσυρτης διαδικασίας.

⁸⁷ Βλ. στο ίδιο, σ. 159.

⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 160, με έμφαση στο πρωτότυπο.

Η πολιτικοοικονομική ανάλυση του Rubin προσπαθεί να συλλάβει εδώ την σύνθετη και δυναμική διαδικασία της «πραγμοποίησης των παραγωγικών σχέσεων»⁸⁹ και «προσωποποίησης των πραγμάτων» που λαμβάνει χώρα στην καπιταλιστικά οργανωμένη οικονομία. Με την παγίωση συγκεκριμένων σχέσεων παραγωγής, η κοινωνική μορφή αυτών των σχέσεων προσδένεται, επικολλάται στα προϊόντα της εργασίας, στα «πράγματα», τα οποία με τη σειρά τους αναδημιουργούν και ανασυντάσσουν τις υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις⁹⁰.

Σε ριζική αντίθεση με τους προκαπιταλιστικούς κοινωνικούς σχηματισμούς, τα «πράγματα» της αστικής κοινωνίας όπως το κεφάλαιο, το χρήμα, οι μηχανές αποκτούν ιδιότητες όπως αυτές της αξίας, της ανταλλαξιμότητας, της εξουσίας, κ.ο.κ., οι οποίες δεν περιλαμβάνονται στην ιδιοσυστασία τους αλλά είναι αποκρυστάλλωμα «των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής με τις οποίες συνδέ[ονται] στο πλαίσιο της εμπορευματικής οικονομίας»⁹¹. Τα «πράγματα» μετά από αυτήν την μορφοποίηση προδιαγράφουν την σχέση που θα έχουν με τους ανθρώπους (λ.χ την σχέση του εργάτη και της μηχανής) και καλούν τους κατόχους τους να τα χρησιμοποιήσουν κατά έναν συγκεκριμένο τρόπο (λ.χ το κεφάλαιο επιτάσσει στους καπιταλιστές την διαρκή αναπαραγωγή του), ο οποίος καθορίζεται από την ίδια την δομή τους· με άλλα λόγια, τα δεδομένα πράγματα είναι επιδεκτικά χειρισμών προδιαγεγραμμένων από τη λογική της συγκρότησής τους και δεν εναπόκεινται σε κανενός τύπου ατομική αυθαιρεσία, η οποία πηγαίνει κόντρα σε αυτή τη παγιωμένη δομή⁹². Αυτή η «προσωποποίηση», η «εμπύχωση» των πραγμάτων επιτάσσει οι ίδιες τις ανθρώπινες σχέσεις να (αναδι)οργανωθούν με τη σειρά τους σύμφωνα με τη λογική των πραγμάτων.

Κλείνοντας αυτή την παρέκβαση, η θέση στην οποία καταλήγει ο Rubin και η οποία συγγενεύει με την κατακλείδα της ανωτέρω λουκατσιανής επιχειρηματολογίας είναι ότι

---

⁸⁹ Πρέπει να ξεκαθαριστεί ότι ο τρόπος που αντιλαμβάνεται την έννοια της πραγμοποίησης ο Rubin διαφέρει από εκείνον του Lukács, χρησιμοποιώντας την περισσότερο με την σημασία της αντικειμενοποίησης/εξαντικειμενίκευσης των παραγωγικών σχέσεων στο προϊόν της εργασίας.

⁹⁰ Βλ. στο ίδιο, σ. 161, 162. Ο Rubin εξηγεί ότι η αντίφαση που προκύπτει αναφορικά με τη λογική προτεραιότητα μεταξύ της πραγμοποίησης των σχέσεων και της προσωποποίησης των πραγμάτων επιλύεται μόνο στην διαλεκτική διαδικασία της διαρκώς επανερχόμενης κοινωνικής αναπαραγωγής, στο ίδιο, σ. 161, 164.

⁹¹ Στο ίδιο, σ.158

⁹² Στο ίδιο, σ. 162, πρβλ. επίσης, Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 165.

η «πραγμοποίηση» των σχέσεων παραγωγής μεταξύ των ανθρώπων στην κοινωνική μορφή των πραγμάτων, προσδίδει στο οικονομικό σύστημα μεγαλύτερη αντοχή, σταθερότητα και κανονικότητα⁹³.

Και οι δύο περιγράφουν την αντικατάσταση της μεταφυσικής καθαγίασης του status quo από την φυσικοποιημένη αντίληψη της υπάρχουσας πραγματικότητας. Πλέον η νομιμοποίηση του κόσμου όπως είναι δεν επέρχεται «από τα πάνω», από μια υποτιθέμενη υπερβατική δύναμη, η οποία ενσαρκώνεται σε επίγειους φορείς εξουσίας (π.χ ελέω Θεού μονάρχες)· στην αστική εποχή η νομιμοποίηση της ιστορικά καθορισμένης πραγματικότητας, αναδύεται «από τα κάτω», ελέω της δομής των πραγμάτων, των οποίων η αμεταβλητότητα της υπόστασής τους και η αναγκαιότητα των μεταξύ τους σχέσεων ματαιώνουν κάθε δράση που θα στόχευε στο ριζικό μετασχηματισμό τους⁹⁴. Η πλέον αυτονόητη πράξη είναι αυτή που στηρίζεται στην τεχνική ορθολογικότητα, την κατάλληλη και αποτελεσματική διαχείριση των κοινωνικών πραγμάτων, τα οποία σφραγίζονται όπως τα φυσικά αντικείμενα.

Με βάση αυτές τις παρατηρήσεις φαίνεται πιο κατανοητή η θέση του Lukács για την «πρακτική όσο και διανοητική αντιπαράθεση του ατόμου με την κοινωνία»⁹⁵. Το ατομικοποιημένο υποκείμενο κινείται σε έναν κόσμο «όπου η εμπορευματική δομή των 'πραγμάτων' και η 'φυσική νομοτέλεια' των σχέσεων τους»⁹⁶ είναι ένα αναλλοίωτο και ανυπέρβλητο γεγονός. Αυτή η αντιφατική κατάσταση συνδυάζει την στιγμή της «ενεργητικότητας» του αστικού υποκειμένου με την στιγμή της καθυπόταξής του σε μια «αυστηρή νομοτέλεια του γίνεσθαι»⁹⁷, η οποία του εξασκεί εξωτερικό καταναγκασμό. Η μόνη δράση που μπορεί ν' αναλάβει το αστικό υποκείμενο είναι να συλλάβει τις φυσικούς κοινωνικούς νόμους που διαπερνούν το κοινωνικό σύστημα και να χρησιμοποιήσει αυτή τη γνώση «πραγματιστικά προς όφελός του»⁹⁸.

Από αυτό το σημείο μπορεί να γίνει λόγος για την θεμελιώδη στάση του αστικού υποκειμένου που δεν είναι άλλη από την *ενατένιση*. Ο Lukács έχοντας αδρογραφήσει σε ένα πρώτο επίπεδο την υπολογιστική μορφή της αντικειμενικότητας

⁹³ Rubin I.I., «Η μαρξική...», *ό.π.*, σ. 162.

⁹⁴ Πρβλ. Kanoulakos K., «Lukacs'...», *ό.π.*, σ. 69.

⁹⁵ *Π*, σ. 83 - 84.

⁹⁶ *Στο ίδιο*, σ. 84.

⁹⁷ *Στο ίδιο*, σ. 83.

⁹⁸ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, *ό.π.*, σ. 168, βλ. την κριτική του Lukács στην ψευδαισθητική έννοια της ενεργητικής πράξης στον φιλοσοφικό ρεύμα του πραγματισμού, *Π*, σ. 298, πρβλ. και Feenberg A., «Lukacs'...», *ό.π.*, σ. 494.

της αστικής κοινωνίας και την «πραγματοποιημένη ‘δεύτερη φύση’ των κοινωνικών σχέσεων εξουσίας»⁹⁹ που αναπαράγεται σε αυτήν, προχωρά στην ανακατασκευή της υποκειμενικής συμπεριφοράς που προσιδιάζει σε αυτή την αντικειμενική πραγματικότητα. Η ενατενιστική στάση δεν περιορίζεται στην διάσταση της πραγματοποιημένης συνείδησης, η οποία αντιμετωπίζει τις κοινωνικές διαδικασίες στις οποίες εμπλέκεται σαν φυσικά πράγματα· πολύ περισσότερο προδιαγράφει την συμπεριφορά του αστικού υποκειμένου τόσο σε γνωστικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο, η οποία σε κάθε περίπτωση περιγράφεται ως μια παθητική προσαρμογή - υποταγή του ανθρώπου στις παγιωμένες δομές της αστικής κοινωνίας¹⁰⁰.

Ο Lukács διαπιστώνει – με βάση το πρότυπο της σχέσης εργάτη και μηχανής¹⁰¹ – ότι η ενατενιστική στάση

απέναντι σε μια μηχανική - νομοτελειακή διαδικασία, η οποία συντελείται ανεξάρτητα από τη συνείδηση, ανεπηρέαστη από μια ανθρώπινη δραστηριότητα, η οποία αποκαλύπτεται άρα ως έτοιμο, κλειστό σύστημα, μεταβάλλει επίσης τις βασικές κατηγορίες της άμεσης σχέσης των ανθρώπων με τον κόσμο¹⁰².

Το υποκείμενο της καπιταλιστικής κοινωνίας σχετίζεται με παθητικό τρόπο με το κοινωνικό γίνεσθαι και αυτό δεν αφορά αποκλειστικά το κατεξοχήν «αντικείμενο» της αστικής παραγωγής: το προλεταριάτο· αφορά εξίσου το φερόμενο ως «πρώτον κινούν» της καπιταλιστικής ανάπτυξης, τους λεγόμενους δημιουργικούς (έως και ηρωικούς) επιχειρηματίες¹⁰³. Ο Lukács έχοντας αφαιρέσει τον ταξικό χαρακτήρα από την δομή της ενατενιστικής συμπεριφοράς, μπορεί να χαρακτηρίσει και την επιχειρηματική δραστηριότητα ως μορφή πραγματοποιημένης συνείδησης και πρακτικής¹⁰⁴. Η οικονομική δραστηριότητα των καπιταλιστών είναι αναπαραγωγική των παγιωμένων οικονομικών «νόμων» όχι μόνο με την έννοια της συντήρησης των υλικών τους συμφερόντων, αλλά με την έννοια ότι εδράζεται στην υπολογιστική

---

⁹⁹ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 174.

¹⁰⁰ Στο ίδιο, σ. 174. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Max Horkheimer θα περιγράψει την κριτική ως «ανθρώπινη συμπεριφορά» και όχι απλά ως έναν διαφορετικό τρόπο του σκέπτεσθαι, Χορκχάιμερ Μ., «Παραδοσιακή και κριτική θεωρία», στου ιδίου, *Φιλοσοφία και κοινωνική κριτική*, μτφ. Οικονόμου Α., Σαρίκας Ζ., Ύψιλον, Αθήνα, 1984, σ. 27.

¹⁰¹ *ΙΙ*, σ. 96.

¹⁰² Στο ίδιο, σ. 78.

¹⁰³ Στο ίδιο, σ. 96.

¹⁰⁴ Βλ. Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 176. Αν και ο Lukács κάνει λόγο για την «πραγματοποιημέν[η] συνειδησιακ[ή] δομ[ή] ως θεμελιώδ[η] κατηγορί[α] της ολόκληρης της κοινωνίας», *ΙΙ*, σ. 99, ο Καβουλάκος σωστά τονίζει ότι πρόκειται για την κυρίαρχη μορφή ιδεολογίας και όχι για εξάντληση των πολυσχιδών μορφών συνείδησης που μπορούν να εντοπιστούν στην εμπειρική πραγματικότητα της αστικής κοινωνίας, *Ιστορία...*, ό.π., σ. 176.

ορθολογικότητα η οποία «έγκειται εντέλει στη γνώση και στον υπολογισμό της – ανεξάρτητης από την ατομική ‘αυθαιρεσία’ – αναγκαίας – νομοτελειακής εκδίπλωσης ορισμένων διαδικασιών»¹⁰⁵.

Συμπερασματικά γι’ αυτήν την ενότητα, αυτό που νομίζω αξίζει να συγκρατήσουμε είναι η έμφαση και η βαρύτητα που δίνει ο Lukács στην ιστορική μορφοποίηση της σχέσης ανθρώπου και εργασίας. Η αφηρημένη εργασία ως μια δυναμική διαδικασία, η οποία αποτελεί τόσο συνέπεια όσο και προαπαιτούμενο όρο της εμπορευματικής οικονομίας¹⁰⁶, καθορίζει – σε ένα ιδιαίτερα θεμελιακό βάθος,

*τη μορφή της αντικειμενικότητας τόσο των αντικειμένων όσο και των υποκειμένων της κοινωνίας που διαμορφώνεται έτσι, τη σχέση της με τη φύση, τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων που είναι δυνατές στο εσωτερικό της*¹⁰⁷.

Στα δικά μου μάτια, ακριβώς επειδή η ιστορική μορφοποίηση αυτής της σχέσης προσδιορίζει την ολότητα της αστικής κοινωνίας, με αυτόν τον τρόπο καθίσταται το πρότυπο με το οποίο ο Lukács θα συγκρίνει και τα υπόλοιπα κοινωνικά πεδία, ανατέμνοντας τις βασικές τους δομές και φωτίζοντας τα παράδοξα και τις αντιφάσεις τους τόσο από αντικειμενική όσο και από υποκειμενική πλευρά. Το τελευταίο είναι σημαντικό διότι γίνεται κατανοητό ότι η εργασία εκτός από ανθρωποποιητική δραστηριότητα είναι και η παραγωγή του ίδιου του κόσμου. Όταν αυτή μετατρέπεται σε μια ξένη και αυτοτελή δύναμη, ο δημιουργημένος από αυτή κόσμος είναι ξένος και εχθρικός απέναντι στους παραγωγούς τους. Η ενατένιση, λοιπόν, περιγράφει την συνειδησιακή - γνωστική αλλά και πρακτική κατάσταση, στην οποία ο εργάτης δεν συνειδητοποιεί ότι είναι ο πραγματικός φορέας της εργασίας και ο αληθινός παραγωγός του κόσμου με αποτέλεσμα να αντιλαμβάνεται τον κόσμο ως ένα φυσικό αντικείμενο, στο οποίο δεν μπορεί να παρέμβει ενεργητικά.

---

¹⁰⁵ Π, σ. 95.

¹⁰⁶ Βλ. Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 152.

¹⁰⁷ Π, σ. 74, η έμφαση δική μου.

3.2. Ο εξορθολογισμός της καπιταλιστικής κοινωνίας

Σύγχρονοι μελετητές κινούμενοι προς μια νέα ανάγνωση της λουκασιανής φιλοσοφίας της ιστορίας και της πράξης προσπαθούν να ανακατασκευάσουν μια έννοια την οποία ο Lukács ανασύρει από τη νεοκαντιανή του εργαλειοθήκη, χωρίς να την αναπτύσσει ο ίδιος ενδελεχώς, και η οποία θεωρείται ότι παίζει κομβικό ρόλο στην ορθή κατανόηση του δοκιμίου¹⁰⁸. Η έννοια αυτή είναι η «μορφή της αντικειμενικότητας». Σύμφωνα με την έρευνα, η μορφή της αντικειμενικότητας στον Lukács αναφέρεται στην ιστορικά μοναδική κάθε φορά σχέση διαμεσολάβησης (- αντιπαράθεσης) μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου, ανθρώπου και κόσμου¹⁰⁹, η οποία δίνει την δυνατότητα να κατανοείται η ιστορία ως προϊόν της υποκειμενικής δράσης, «το οποίο συγχρόνως την καθορίζει ως εξωτερικός προς αυτήν παράγων»¹¹⁰. Ουσιαστικά, πρόκειται για δομικές μορφές εντός των οποίων τελείται και σχηματοποιείται ο κοινωνικός βίος, οι οποίες είναι ιστορικά μεταβαλλόμενες, αποτελώντας το φόντο στο οποίο διενεργείται ο αλληλοκαθορισμός κοινωνικών δομών και ατομικών δράσεων¹¹¹.

Η μορφή αυτή είναι η συστατική νοηματοδοτική πηγή της κοινωνίας, η οποία διαπερνά όλες τις ανθρώπινες πρακτικές και τα αντικείμενα της και η οποία αναδομείται μέσω αυτών¹¹². Η μορφή αντικειμενικότητας της νεωτερικής κοινωνίας έχει ως αρχέτυπο την δομή της εμπορευματικής σχέσης. Με τον όρο αυτό εννοούμε μια διαρκή διαδικασία πραγματικών αφαιρέσεων από την ποιοτική διάσταση των ανθρώπων και ποσοτικών αναγωγισμών των πραγμάτων¹¹³. Η καθιέρωση της εμπορευματικής μορφής επιτρέπει - απελευθερώνει την καθολίκευση της κοινωνικής αρχής της υπολογιστικής ορθολογικότητας, η οποία χαρακτηρίζεται από την γενικευμένη και συστηματική επιβολή αφηρημένων ορθολογικών σχημάτων πάνω σε συγκεκριμένα ανθρώπινα περιεχόμενα και την υπαγωγή των τελευταίων σε παγιωμένες και ποσοτικές κατηγοριοποιήσεις. Η καθολική επέκταση αυτού του τύπου της «ορθολογικής αντικειμενοποίησης» σε όλο το φάσμα του νεωτερικού πολιτισμού

¹⁰⁸ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 121 - 122, Feenberg A., *The Philosophy...*, ό.π., σ. 73.

¹⁰⁹ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 121.

¹¹⁰ Στο ίδιο, σ. 122.

¹¹¹ Ενδεικτικά, *II*, σ. 279-280, πρβλ. στο ίδιο, σ. 214.

¹¹² Βλ. Feenberg A., *The Philosophy...*, ό.π., σ. 73, 76, του ίδιου, «Realizing...», ό.π., σ. 122 και Κανουλakos Κ., «Lukacs'...», ό.π., σ. 68, του ίδιου, *Ιστορία...*, ό.π., σ. 122, σημ. 256.

¹¹³ Βλ. Στο ίδιο, σ. 155, Feenberg A., «Lukacs'...», ό.π., σ. 495 όπου γίνεται λόγο για μορφές ως πραγματικές και όχι μόνον εννοιακές αφαιρέσεις.

δημιουργεί το φαινόμενο της πραγματοποίησης, δηλαδή, την φυσικοποίηση των ανθρώπινων σχέσεων¹¹⁴.

Ο Lukács δίνει ένα πολύ εύστοχο παράδειγμα, το οποίο αντλεί από την μαρξική πολιτική οικονομία, για να γίνει αντιληπτή η πρόθεσή του. Αναφερόμενος στη γη και τη γαιοπρόσοδο (αν και εδώ θα μπορούσαν να συμπεριληφθούν το χρήμα, οι μηχανές, κ.λπ.), δείχνει τον τρόπο με τον οποίο μετασχηματίζεται το νόημα και η λειτουργία των πραγμάτων στην αστική παραγωγή, δηλαδή, τον τρόπο με τον οποίο αναδιοργανώνονται οι ιστορικές σχέσεις μεταξύ ανθρώπων, της φύσης και των πραγμάτων. Ο Lukács θέλει να τονίσει ότι στην νεωτερική μορφή της αντικειμενικότητας εξαλείφεται από τα πράγματα η ιδιοσυστασία τους¹¹⁵, η οποία διατηρούνταν στην προαστική εποχή και αποκτούν μια νέα αντικειμενικότητα λόγω του εμπορευματικού χαρακτήρα της κοινωνικής ολότητας. Ο εμπορευματικός χαρακτήρας των κοινωνικών σχέσεων στρεβλώνει και αντιστρέφει τις ιδιότητες των αντικειμένων ως τέτοιων, τα οποία καθίστανται πλέον πλήρως μετρήσιμα, υπολογίσιμα και αποτιμώνται ως προς την ανταλλαξιμότητά τους· ουσιαστικά, νοούνται μόνο ως εμπορεύματα¹¹⁶. Καταλαβαίνουμε, λοιπόν, ότι η πραγματοποιημένη μορφή της αντικειμενικότητας ενέχει μια θεμελιώδη *πρακτική διάσταση*, αφού δίνοντας μια συγκεκριμένη λειτουργία και νόημα στα κοινωνικά αντικείμενα (τα οποία φαίνονται απομονωμένα και «φυσικά»), καθορίζει την σχέση των ανθρώπων με αυτά και μέσω αυτών με τους άλλους ανθρώπους¹¹⁷.

Η προσκόλληση στην αμεσότητα της εμπορευματικής μορφής των πραγμάτων, δηλαδή, η έλλειψη αναστοχασμού της ολότητας των ιστορικών σχέσεων, οδηγεί και την συνείδηση σε φετιχιστικές αγκυλώσεις. Όσο διευρύνεται ο καπιταλιστικός καταμερισμός της εργασίας, όσο οι ανταλλαγές γίνονται πιο πολύπλοκες και μεσολαβημένες¹¹⁸, τόσο η «δομή της πραγματοποίησης βυθίζεται στην πορεία της εξέλιξης του καπιταλισμού όλο και βαθύτερα, περισσότερο μοιραία και καθοριστικά στη συνείδηση των ανθρώπων»¹¹⁹. Ο Lukács επεξηγεί μέσω δύο αναφορών τον πραγματοποιημένο (και γι' αυτό ιδεολογικό) χαρακτήρα τόσο της

---

¹¹⁴ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 165.

¹¹⁵ Βλ. II, σ. 84 - 85. Ο Lukács αν και κάνει λόγο για τον αυθεντικό χαρακτήρα των πραγμάτων, θεωρώ ότι δεν πρέπει να παρασυρθούμε από την φράση και να αναζητούμε μια κρυφή «ουσιολογία» αναφορικά με την αντίληψή του για τα πράγματα.

¹¹⁶ Βλ. Στο ίδιο, σ. 84.

¹¹⁷ Feenberg, A., *The Philosophy...*, ό.π., σ. 76.

¹¹⁸ Βλ. II, σ. 85.

¹¹⁹ Στο ίδιο, σ. 87.

καθημερινής αστόχαστης συνείδησης όσο και των επιστημονικών - φιλοσοφικών θεωριών.

Η πρώτη αναφορά προέρχεται για ακόμη μια φορά από την διαλεκτική κριτική της πολιτικής οικονομίας. Ανατρέχοντας στις μαρξικές παραθέσεις για το τοκοφόρο κεφάλαιο, ο Lukács αναδεικνύει τις αντιστροφές και τις μυστικοποιήσεις στις οποίες εμπλέκονται οι συνειδήσεις στην αστική κοινωνία. Το τοκοφόρο κεφάλαιο εμφανίζεται (στην κυκλοφορία) ως ο πραγματικός παραγωγός της υπεραξίας που ουδεμία σχέση και εξάρτηση έχει με την εκμετάλλευση του εργαζόμενου στην παραγωγική διαδικασία. Ουσιαστικά έχει καταστεί μια αυτοδύναμη πηγή χρήματος και κέρδους, η οποία ίσταται υπεράνω των κοινωνικών σχέσεων ως ένα κλειστό «πράγμα» με φαντασμαγορικές ιδιότητες.

Σε ένα οικονομικό σύστημα όπου η «αφηρημένη καπιταλιστική εργασία» δημιουργεί έναν κόσμο έμψυχων και υπεραισθητών πραγμάτων, τα πάντα εμφανίζονται αντεστραμμένα και ανεξάρτητα μεταξύ τους. Ο Marx έχει αντιληφθεί από νωρίς ότι η αστική οικονομολογική σκέψη «έχει απλώς διατυπώσει τους νόμους της αποξενωμένης εργασίας»¹²⁰ και αυτό τεκμαίρεται από το ότι εμμένει απλώς στην επιφάνεια της κοινωνίας, στην «στιγμή» της προσωποποίησης των πραγμάτων (τοκοφόρο κεφάλαιο ως αυτόματο φετίχ)¹²¹ και «μέσω της ‘επιστημονικής εμβάθυνσης’ στις νομοτέλειες που μπορούν να συλληφθούν εδώ, [τείνει δηλαδή] να την κάνει αιώνια»¹²². Δεν μπορεί να αντιληφθεί ούτε την πραγματοποίηση των κοινωνικών σχέσεων, ούτε να ανιχνεύσει τις «αθέατες και αδιόρατες» εκμεταλλευτικές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων που επικρατούν στην άμεση παραγωγική διαδικασία, όπου τελείται η συστηματική απομύζηση της υπεραξίας του εργαζόμενου¹²³. Στον κόσμο του αγοραίου ανταγωνισμού «φαίνεται να σβήνει κάθε ίχνος εκμετάλλευσης ανθρώπου από άνθρωπο»¹²⁴, να συγκαλύπτονται οι κοινωνικές σχέσεις που παράγουν πραγματικά την αξία και το ρόλο των αξιοπαραγωγικών πηγών να τον αναλαμβάνουν πράγματα, «σταθερά μεγέθη» (ενίοτε άυλα π.χ. μετοχές, ομόλογα), γεγονός το οποίο προκαλεί την προσήκουσα ευαρέσκεια στην απολογητική οικονομική θεωρία.

---

¹²⁰ Marx K., «Παρισινά...», *ό.π.*, σ. 258.

¹²¹ Rubin I. I., «Η μαρξική...», *ό.π.*, σ. 165 - 166.

¹²² *II*, σ. 87.

¹²³ Στο ίδιο, σ. 86, πρβλ. παρόμοια: σ. 274, 278.

¹²⁴ Γκιούρας Θ., «Το κεφάλαιο...», *ό.π.*, σ. 234.

Την αποκρυπτογράφηση αυτών των σχέσεων δεν την επιτυγχάνει όμως ούτε η ανεπτυγμένη φιλοσοφική σκέψη, η οποία και η ίδια υπόκειται στην πραγματοποιημένη συνείδηση. Ο Lukács εξαπολύει την μομφή της φετιχιστικής πλάνης σε μια σημαντική πνευματική προσωπικότητα των αρχών του 20ού, στον Georg Simmel (1858-1918). Σύμφωνα με τον Lukács, ο Γερμανός διανοητής δεν επιθυμεί να αρνηθεί ή να καλύψει τις καταστροφικές συνέπειες της πραγματοποίησης για τον άνθρωπο¹²⁵. Αντίθετα, έχει περιγράψει με μεγάλη οξυδέρκεια τις διαφορετικές μορφές εμφάνισης του φαινομένου – γεγονός το οποίο επηρέασε με θετικό τρόπο μια σειρά στοχαστών μεταξύ των οποίων και τον Lukács.

Η φετιχιστική τύφλωση, στην οποία υπάγεται και ο Simmel, είναι ότι η ανάλυσή του περιορίζεται στις εξωτερικές εκδηλώσεις, στις «περισσότερο αλλοτριωμένες και κενές μορφές», οι οποίες έχουν αποχωριστεί από την πραγματική «βιοτική διαδικασία του καπιταλισμού», και δεν ξεφεύγει τελικά από το επίπεδο εξήγησης της αγοραίας οικονομικής επιστήμης. Το βασικότερο μειονέκτημα των αστικών θεωριών είναι ότι η αποσύνδεση της πραγματοποίησης από την διαδικασία υλικής αναπαραγωγής επιτρέπει την διολίσθηση σε μια αποϊστοριοποιημένη και «στατική» προσέγγιση των συγκεκριμένων κοινωνικών σχέσεων, οι οποίες νοούνται ως «άχρον[οι] τύπ[οι] των δυνατών ανθρώπινων σχέσεων εν γένει»¹²⁶.

Αξίζει να αναφερθούμε σε ένα χαρακτηριστικό δοκίμιο του Simmel με τίτλο *Οι μεγαλουπόλεις και ο πνευματικός βίος* (1903), το οποίο, από τη μια, εφαρμόζει εννοιολογικά μοτίβα της *Φιλοσοφίας του χρήματος* (1900) και από την άλλη, προδιαγράφει νέες θεωρήσεις που θα αναπτυχθούν διεξοδικότερα στη πορεία της πνευματικής του παραγωγής. Στο εν λόγω κείμενο τίθεται με εμφατικό τρόπο το πρόβλημα της κυριαρχίας της εκχρηματισμένης ανταλλακτικής οικονομίας και του υπολογιστικού πνεύματος (νοησιαρχία) στην «απτή τοπογραφία της νεωτερικότητας»: την μεγαλούπολη¹²⁷.

---

¹²⁵ Βλ. *II*, σ. 89.

¹²⁶ Στο ίδιο, σ. 89, παρόμοια: σ. 221.

¹²⁷ Γάγγας Σπ., «Νεωτερικότητα...», *ό.π.*, σ. 184. Ο Simmel αφήνει ανοιχτό το ζήτημα του αιτιακού προσδιορισμού των δύο φαινομένων, το αν, δηλαδή, η ψυχική κατάσταση της νοησιαρχίας παρήγαγε το κοινωνικό μόρφωμα της εκχρηματισμένης αγοράς ή αν, αντίστροφα, οι εκχρηματισμένες ανταλλαγές υπήρξαν η καθοριστική αιτία της εμφάνισης της υπολογιστικής ορθολογικότητας. Ο Γερμανός φιλόσοφος μένει, με ένα χαρακτηριστικό για το έργο του τρόπο, στο επίπεδο της «εκλεκτικής συνάφειας», βλ. Simmel G., «Οι μεγαλουπόλεις και ο πνευματικός βίος», στο Γεωργαντάς Η., Γκιούρας Θ. (μτφ. - εισ. - επιμ.), *Χώρος, πόλη και εξουσία στη νεωτερικότητα*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Σαββάλας, Αθήνα, 2010, σ. 290.

Για τον Simmel οι σύγχρονες μεγαλουπόλεις αποτελούν το πρόσφορο έδαφος πάνω στο οποίο η αλληλεπίδραση μεταξύ των δυνάμεων του χρήματος και της υπολογιστικής διάνοιας καθορίζει και αλλοτριώνει τα περιεχόμενα του ψυχικού βίου των υποκειμένων¹²⁸. Το κοινό στοιχείο ανάμεσα σε αυτές τις δύο δυνάμεις, που ωθούν τη νεωτερικότητα στο σύνολό της¹²⁹, είναι η αντικειμενικότητα, η αδιαφορία απέναντι σε κάθε ιδιαιτερότητα και η «σκληρότητα» κατά την μεταχείριση των ανθρώπων και των πραγμάτων¹³⁰. Το νεωτερικό πνεύμα, το οποίο στηρίζεται στη διάνοια – «το λιγότερο ευαίσθητο ψυχικό όργανο»¹³¹ – καθίσταται ένας υπολογιστικός μηχανισμός, ανάγοντας συνεχώς τις ποιότητες σε ποσότητες και μετατρέποντας τα πάντα σε μετρήσιμα μεγέθη τόσο στην επιστήμη όσο και στον πρακτικό βίο των ανθρώπων¹³².

Παρόμοια, το χρήμα συντελεί στον «αποχρωματισμό των πραγμάτων», αφού

με την αχρωμία του και την αδιαφορία του, ανακηρύσσεται γενικός παρανομαστής όλων των αξιών, καθίσταται ο δεινότερος ισοπεδωτής, που υπονομεύει ανεπανόρθωτα τον πυρήνα των πραγμάτων, την ιδιομορφία τους, την ιδιαίτερη αξία τους, την ασυγκρισσιμότητά τους¹³³.

Οι επισημάνσεις αυτές, τις οποίες πλησιάζουν οι αντίστοιχες λουκατσιανές, πλαισιώνουν την θεωρία της κυριαρχίας του αντικειμενικού πολιτισμού επί της υποκειμενικής κουλτούρας, προοικονομώντας την βασική αντινομία της λεγόμενης «τραγωδίας του πολιτισμού», κατά την γνωστή διατύπωση του Simmel. Την πληθώρα

---

¹²⁸ Simmel G., «Η μεγαλούπολη ...», *ό.π.*, σ.291, 298. Για τον Simmel ετερόνομη και αλλοτριωτική χαρακτηρίζεται η σχηματοποίηση των αυθεντικών ψυχικών ορμών από εξωτερικές κοινωνικές μορφές. Αντιθέτως, η αδιαμεσολάβητη εξωτερίκευση των πρωτογενών, ανορθολογικών και ενστικτωδών ενορμήσεων του ψυχικού βίου εξασφαλίζει την μη συγκρισσιμότητα και άρα, την ελευθερία της εκάστοτε ιδιαιτερότητας, στο ίδιο, σ. 298.

¹²⁹ Βλ. Feenberg A., *The Philosophy...*, *ό.π.*, σ. 72.

¹³⁰ Simmel G., «Οι μεγαλουπόλεις...», *ό.π.*, σ. 289.

¹³¹ Στο ίδιο, σ. 289.

¹³² Βλ. στο ίδιο, σ. 290.

¹³³ Στο ίδιο, σ. 292 - 293. Η (μελαγχολική) διαπίστωση για την απρόσωπη και «ψυχρή» όψη της νεωτερικότητας ακολουθεί μεγάλο τμήμα της γερμανικής κοινωνικής θεωρίας, Γκιούρας Θ., «Ο Μαξ Βέμπερ και η Νεωτερικότητα», στο Κονιόρδος Σ. Μ. (επιμ), *Κοινωνική σκέψη...*, *ό.π.*, σ. 129. Ο Μ. Weber γράφει χαρακτηριστικά: «Η αγοραία κοινότητα ως τέτοια είναι η πλέον απρόσωπη πρακτική βιοτική σχέση στην οποία μπορούν να ενταχθούν οι άνθρωποι» και παρακάτω «[ε]κεί όπου η αγορά επαφίεται στην ιδιονομοτέλειά της, γνωρίζει μόνο διακρίσεις των πραγμάτων, καμία διάκριση του προσώπου, κανένα καθήκον αδελφοσύνης και ευσέβειας, καμία αυτοφυή ανθρώπινη σχέση που να στηρίζεται από τις προσωπικές κοινότητες», Weber M., *Οικονομία και κοινωνία. Κοινότητες*, τ. 2, μτφ. - εισ. - επιμ. Γκιούρας Θ., Σαββάλας, Αθήνα, 2007, σ. 98 και σ. 99, αντίστοιχα. Μάλλον δεν είναι τυχαία η (απραγματοποίητη) επιθυμία του Weber να συγγράψει ένα έργο για την «ηθική αδελφοσύνη» στον Tolstoj, αναφέρεται στο Γκιούρας Θ., «Ο Max Weber ...», *ό.π.*, σ. 166, σημ. 6.

των μορφωμάτων του αντικειμενικού πνεύματος (δίκαιο, γλώσσα, τεχνική, επιστήμη, έργα τέχνης) μόνον ατελώς μπορεί να τα οικειοποιηθεί η ατομική κουλτούρα, παραμένοντας πάντα σε ένα «ατροφικό» επίπεδο¹³⁴. Αυτή η (θεμελιακή) αναντιστοιχία οφείλεται, σύμφωνα με τον Γερμανό στοχαστή, στον αυξανόμενο καταμερισμό της εργασίας, ο οποίος απαιτεί μονόπλευρη εξειδίκευση και κατακερματισμό της ατομικής προσωπικότητας ως ολότητας¹³⁵.

Η ζιμμελιανή κοινωνιολογία προσεγγίζει εδώ ένα από τα βασικά προβλήματα της νεωτερικότητας, το οποίο απασχολεί την αστική διάνοηση της εποχής, το πρόβλημα της ισοπέδωσης της ατομικότητας από τον κοινωνικό μηχανισμό¹³⁶. Η νεωτερικότητα συνιστά εκείνη την συνθήκη που καθιστά το άτομο αυταξία, αφετηριακή κανονιστική μονάδα (ατομισμός) και, ταυτόχρονα, είναι η εποχή της αυξανόμενης μαζικοποίησης, η οποία το υποβιβάζει, όπως γλαφυρά το περιγράφει ο Simmel,

σε ένα σωματίδιο σκόνης απέναντι σε μια τεράστια οργάνωση πραγμάτων και δυνάμεων, οι οποίες του αποσπών σταδιακά από τα χέρια κάθε πρόοδο, πνευματικότητα, αξίες και τις οδηγούν από τη μορφή του υποκειμενικού σε εκείνη του καθαρά αντικειμενικού βίου¹³⁷.

Ο Lukács έχει καταφέρει μεν να υιοθετήσει τις ενδιαφέρουσες «λεπτομέρειες» της ζιμμελιανής (ρομαντικής) κριτικής του αστικού πολιτισμού αναφορικά με την αλλοτριωτική επίδραση των υπολογιστικών κοινωνικών μορφών στα ποιοτικά ανθρώπινα περιεχόμενα, έχοντας, όμως, αναδιατυπώσει ιστορικά τους μηχανισμούς αποξένωσης και αποπροσωποποίησης της εκπολιτιστικής διαδικασίας, οι οποίοι στο ζιμμελιανό έργο μοιάζουν να τελούν υπό καθεστώς μεταφυσικής παγίωσης¹³⁸.

Ο Simmel είναι σίγουρα ένας από αυτούς που υπέδειξαν την σημασία της εργαλειακής ορθολογικότητας στη νεωτερικότητα σε συνάφεια με τις μορφές

---

¹³⁴ Βλ. Simmel G., «Οι μεγαλουπόλεις...», *ό.π.*, σ. 299, πρβλ. Γάγγας Σπ, «Νεωτερικότητα...» στο Κονιόρδος Σ. Μ. (επιμ.), *Κοινωνική σκέψη...*, *ό.π.*, σ. 186, 187.

¹³⁵ Βλ. Simmel G., «Οι μεγαλουπόλεις...», *ό.π.*, σ. 300. Στον Simmel η ανάπτυξη του καταμερισμού της εργασίας αποκτά μια εξελικτική χροιά ως το αναπόφευκτο στάδιο μιας εντεινόμενης διαδικασίας κοινωνικής διαφοροποίησης.

¹³⁶ Βλ. στο ίδιο, σ. 287, πρβλ. και Γάγγας Σπ, «Νεωτερικότητα...», *ό.π.*, σ.171, 175.

¹³⁷ Simmel G., «Οι μεγαλουπόλεις...», *ό.π.*, σ. 300.

¹³⁸ Ο Γάγγας αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο της ιστορικότητας της ζιμμελιανής θεώρησης, σημειώνοντας ότι ίσως η αντινομία «βίου και μορφής» να μην παγιώνεται στο εσωτερικό της σχέσης πολιτισμού και ατόμου αλλά να διαμεσολαβείται από την εμπορευματική μορφή. Ο γενικότερος, όμως, πεσιμισμός του Simmel μαρτυρά ότι η έμφαση δίνεται μάλλον στη πρώτη κατεύθυνση, «Νεωτερικότητα...», *ό.π.*, σ. 187, 188. Πρβλ. και Καβουλάκος Κ., «Πολιτική...», *ό.π.*, σ. 186, σημ. 107.

ατομικής συνείδησης που αυτή αναπαράγει. Ο Lukács, όμως, θα αντλήσει τις κεντρικές του αναφορές για τον τύπο της ορθολογικότητας που κυριαρχεί στις νεωτερικές κοινωνικές σχέσεις από έναν άλλον κοινωνικό επιστήμονα του καιρού του που «βλέπ[ει] πραγματικά καθαρά», τον Max Weber (1864-1920)¹³⁹. Ο Lukács θα οικειοποιηθεί την θεώρηση του Γερμανού στοχαστή για τον εξορθολογισμό του (ιστορικά μοναδικού) δυτικού πολιτισμού για να περιγράψει την «θεμελιώδη αρχή» που διαπερνά την αστική κοινωνία: την *υπολογισμότητα*¹⁴⁰. Το κρίσιμο στη σκέψη του Lukács είναι ότι η εμπορευματική σχέση ως κυρίαρχη δομή απελευθερώνει την διάχυση της «ομοειδούς» κοινωνικής μορφής της υπολογιστικής ορθολογικότητας σε όλα τα πεδία του κοινωνικού συστήματος, ακόμα και πέραν της οικονομίας.

Η έννοια της τυπικής - υπολογιστικής ορθολογικότητας παίζει σημαντικό ρόλο στην βεμπεριανή εννοιολογία. Εισάγεται ως βασική κατηγορία στο *Οικονομία και κοινωνία* (1921) για να περιγράψει κυρίως εκείνη την τυπικά ορθολογική οικονομική πράξη (επιχειρηματικό πράττειν), η οποία είναι στραμμένη προς τον υπολογισμό¹⁴¹. Με τον όρο υπολογισμός εννοείται ότι η συγκεκριμένη πράξη μπορεί να εκφραστεί ανά πάσα στιγμή σε αριθμητικές ακολουθίες ώστε να προβλέπονται και να ελέγχονται οι συνέπειές της. Για τον M. Weber «το χρήμα είναι το ‘τελειότερο’ μέσο οικονομικού υπολογισμού»¹⁴² με τον «κεφαλαιουχικό υπολογισμό» να αποτελεί μια ιδιαίτερη μορφή χρηματικού υπολογισμού που προσιδιάζει στην οικονομία της αγοράς και με βάση τον οποίο προσανατολίζονται οι καπιταλιστικές επιχειρήσεις σε πιθανότητες κερδοφορίας¹⁴³.

Σύμφωνα με τον Weber, η κυριαρχία της οικονομικής - υπολογιστικής ορθολογικότητας δεν τελείται εν κενώ, αλλά προϋποθέτει μια σειρά «υλικών συνθηκών» για να επικρατήσει ως οργανωτική αρχή των οικονομικών επιχειρήσεων (αλλά και του συνόλου της κοινωνικής πραγματικότητας, όπως θα δούμε παρακάτω). Οι πλέον σημαντικοί παράγοντες τους οποίους κωδικοποιεί ο Weber (και στους οποίους βασίζεται ο Lukács) είναι η αποστέρηση των αντικειμενικών μέσων παραγωγής από τους εργαζόμενους και η πλήρης ιδιοποίησή τους από τους κεφαλαιούχους: η (τυπικά) ελεύθερη εργασία και η συνδεόμενη με αυτήν πλήρης

---

¹³⁹ Π, σ. 90.

¹⁴⁰ Βλ. Π, σ. 76, 90 - 92, Γκιούρας Θ., «Ο Μαξ Βέμπερ...», *ό.π.*, σ. 126.

¹⁴¹ Βλ. Weber M., *Οικονομία...*, τ. 1, *ό.π.*, σ. 88.

¹⁴² Στο ίδιο, σ. 89.

¹⁴³ Βλ. στο ίδιο, σ. 95.

υπολογισιμότητα των εκμηχανισμένων τεχνικών παραγωγής¹⁴⁴. η ορθολογική διάταξη της εκχρηματισμένης οικονομίας· και τέλος, «η πλήρης υπολογισιμότητα της λειτουργίας της διοικητικής οργάνωσης και της έννομης τάξης»¹⁴⁵.

Ο Lukács δίνει έμφαση στον χωρισμό των μέσων (ανα)παραγωγής και διοίκησης των εργατών και υπαλλήλων από τους κεφαλαιοκράτες και τους πολιτικούς εξουσιαστές, αντίστοιχα. Θεσμοί όπως το εργοστάσιο και το κράτος¹⁴⁶ αποτελούν για τον Weber «επιχειρήσεις», διότι συγκροτούνται πάνω σε αυτόν τον θεμελιώδη χωρισμό, τον οποίο ο Marx έχει εντοπίσει στο πυρήνα της κεφαλαιακής σχέσης¹⁴⁷. Αυτή η συνθήκη είναι η πλέον απαραίτητη για να τεθεί σε ισχύ η αρχή της υπολογισιμότητας», να μπορέσει να υπαγάγει στην αφηρημένη - ποσοτική μορφή της τις λεπτομέρειες της παραγωγής και να καταστεί δυνατή η ακρίβεια, η πρόβλεψη και ο έλεγχος.

Από αυτή την συνθήκη συνάγεται μια ιδιαίτερη εξουσιαστική σχέση η οποία συγκροτείται στη νεωτερικότητα και την οποία προϋποθέτει η ορθολογική υπολογισιμότητα, αν και εμφανίζεται ως αξιολογικά ουδέτερη και υπεράνω κοινωνικών ανταγωνισμών. Ο Weber είναι σαφής όταν γράφει ότι ο

*αυστηρός κεφαλαιουχικός υπολογισμός είναι κοινωνικά συνδεδεμένος με την 'πειθαρχία εντός της εκμετάλλευσης' και με την ιδιοποίηση των αντικειμενικών μέσων παραγωγής, δηλαδή συνδέεται με την ύπαρξη μιας εξουσιαστικής σχέσης*¹⁴⁸.

Η αρχή της υπολογισιμότητας δεν μπορεί να τεθεί σε ισχύ, αν δεν κινητοποιηθούν οι διαδικασίες χωρισμού των μέσων παραγωγής από τους εργάτες και διάρρηξης των οργανικών δεσμών του αυτοφυή καταμερισμού της εργασίας¹⁴⁹. Αυτό σημαίνει ότι πίσω από την φαινομενική ουδετερότητα της ορθολογικής υπολογισιμότητας, συντηρείται μια ιεραρχική και καταπιεστική σχέση¹⁵⁰. Ακολουθώντας το πνεύμα του

---

¹⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 188. Η «μηχανικά ορθολογική τεχνική» έχει σταθεί ευνοϊκός όρος για την διαρκή εξειδίκευση της εργασιακής δραστηριότητας, με τον τηλορισμό να επιτυγχάνει τη μέγιστη υπολογίσιμη απόδοση μέσω των μηχανοποιημένων σωματικών κινήσεων του εργάτη, στο ίδιο, σ. 171.

¹⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 188, η έμφαση στο κείμενο.

¹⁴⁶ Ο Weber κατατάσσει τα πανεπιστημιακά ιδρύματα στις «επιχειρήσεις με χαρακτήρα 'κρατικής κεφαλαιοκρατίας'. Δεν μπορούν να διοικηθούν χωρίς επιχειρησιακά μέσα μεγάλου εύρους. Συναντούμε και εδώ την ίδια κατάσταση που προκύπτει οπουδήποτε επικρατεί η κεφαλαιοκρατική επιχείρηση: το 'διαχωρισμό του εργάτη από τα μέσα παραγωγής', *Επιστήμη...*, ό.π., σ. 3.

¹⁴⁷ Γκιούρας Θ., «Ο Μαξ Βέμπερ...», ό.π., σ. 154.

¹⁴⁸ Weber M., *Οικονομία...*, τ. 1, ό.π., σ. 116, η έμφαση στο κείμενο.

¹⁴⁹ *Π*, σ. 105.

¹⁵⁰ Η μοίρα της εργατικής τάξης είναι ότι υπακούει σε εντολές για να αποκτήσει τα μέσα για την επιβίωσή της, βλ. Weber M., *Οικονομία...*, τ. 1, ό.π., σ. 118.

Λυκάς είναι δυνατόν να ισχυριστούμε ότι τα μέσα παραγωγής οργανώνονται ως πάγιο κεφάλαιο απέναντι στην εργαζόμενη τάξη στην οποία επιβάλλουν τις δικές του νομοτέλειες και τεχνικές επιταγές, δημιουργώντας μια απρόσωπη εξουσιαστική σχέση, η οποία μοιάζει αυτονόητη και πολιτικά ουδέτερη¹⁵¹.

Ο Λυκάς επιχειρεί – στηριζόμενος σε σχετικές πραγματεύσεις του Weber – να δείξει την «δομική ομολογία» της καπιταλιστικής οικονομικής ανάπτυξης με αντίστοιχες εξελίξεις που συντελέστηκαν στο δικαϊκό σύστημα και στην διοικητική οργάνωση του κράτους. Για τον Λυκάς καπιταλιστική οικονομία, κρατική οργάνωση και σύστημα απονομής δικαιοσύνης τελούν υπό σχέσεις αλληλοπροϋπόθεσης και αλληλοσυμπλήρωσης, με τις «λογικές» πάνω στις οποίες συγκροτούνται να παρουσιάζουν σχέσεις «δομικής ομοιότητας»¹⁵². Με άλλα λόγια, επιχειρεί να υποδείξει ότι η τυπική - υπολογιστική αρχή διαπερνά ως βασική μορφή αντικειμενικότητας και τις υπόλοιπες «σφαίρες» της κοινωνικής ζωής, αναπαράγοντας αντίστοιχες αντιφάσεις, οι οποίες προκύπτουν ως όρια της καθολικής και συνεπούς εφαρμογής της τυπικής ορθολογικότητας.

Ξεκινώντας με το δικαϊκό σύστημα, ο Λυκάς γράφει ότι οι εμπειρικές, ανορθολογικές και καζουιστικές μέθοδοι απονομής δικαιοσύνης εξαλείφονται¹⁵³ με σκοπό την κατασκευή ενός τυπικά γενικού και κλειστού συστήματος κανόνων δικαίου. Ο Weber έχει διδάξει στον Λυκάς ότι μόνον το νεωτερικό δίκαιο γνωρίζει την *ορθολογική συστηματοποίηση*, δηλαδή,

το συσχετισμό όλων των κανόνων δικαίου [...] με τέτοιον τρόπο ώστε να αποτελούν μεταξύ τους ένα λογικά σαφές, άνευ λογικών αντιφάσεων και, προπάντων, καταρχήν άνευ χασμάτων σύστημα κανόνων, το οποίο διατυπώνει: ότι όλα τα δυνατά συμβάντα πρέπει να μπορούν να υπαχθούν λογικά υπό τους πρότυπους κανόνες του¹⁵⁴.

Ο Λυκάς, έχοντας ως αφετηρία παρόμοιες διαπιστώσεις για τον εξορθολογισμένο χαρακτήρα του νομικού συστήματος, θεωρεί ότι το σύγχρονο σύστημα δικαίου προσπαθεί μέσω των αφηρημένων συστηματικών κατηγοριών του «να αναφερθεί με τυπική γενικότητα σε όλα τα δυνατά και νοητά συμβάντα της ζωής και να είναι προβλέψιμο, υπολογίσιμο σε αυτή του την αναφορικότητα»¹⁵⁵. Η τάση για ορθολογική συστηματοποίηση του δικαίου εξυπηρετεί την ανάγκη για αυξανόμενη

¹⁵¹ Feenberg A., *The Philosophy...*, ό.π., σ. 71 και Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 165.

¹⁵² Βλ. στο ίδιο, σ. 152, 156, 157.

¹⁵³ Βλ. II, σ. 92 - 93, πρβλ. και Weber M., *Οικονομία και κοινωνία. Κοινωνιολογία του δικαίου*, τ. 4, μτφ. - εισ. - επιμ. Γκιούρας Θ., Σαββάλας, Αθήνα, 2011, σ. 307.

¹⁵⁴ Στο ίδιο, σ. 63.

¹⁵⁵ II, σ. 93.

υπολογισιμότητα των καπιταλιστικών επιχειρήσεων, οι οποίες ενδιαφέρονται για την νομική εγγύηση και ασφάλεια των συμβάσεων και συναλλαγών¹⁵⁶. Ουσιαστικά, επιδιώκεται η κατασκευή ενός αρραγούς δικαικού συστήματος, το οποίο «αντιπαρατίθεται στα επιμέρους συμβάντα της κοινωνικής ζωής ως πάντα έτοιμο, ακριβώς καθορισμένο, δηλαδή παγιωμένο σύστημα»¹⁵⁷. Η νεωτερική νομική αντικειμενικότητα, προσπαθώντας να διατηρήσει την άκαμπτη δομή της, βρίσκεται συνεχώς στην δυσχερή θέση να υπάγει τις πολυσχιδείς και αντιφατικές καταστάσεις που αναδύονται από τον αστικό κοινωνικό βίο σε φορμαλιστικά και παγιωμένα νομικά σχήματα και κατηγορίες¹⁵⁸.

Αντίστοιχα, η νεωτερική γραφειοκρατία (που στηρίζεται στο εξορθολογισμένο δίκαιο) επιδιώκει την προσαρμογή του τρόπου ζωής των ατόμων στην καπιταλιστική οικονομία¹⁵⁹. Η γραφειοκρατία έχει αναδειχθεί από τον Weber ως το βασικό γρανάζι του σύγχρονου κράτους, το οποίο τίθεται στην υπηρεσία της «επέλασης του ορθολογισμού» στη διαμόρφωση του ανθρώπινου βίου¹⁶⁰. Ο Γερμανός θεωρητικός σημειώνει χαρακτηριστικά ότι

[η] ιδιομορφία της νεωτερικής κουλτούρας, ιδιαίτερα της τεχνικοοικονομικής υποδομής της, απαιτεί ακριβώς αυτή την «υπολογισιμότητα» του αποτελέσματος [...]. Η ιδιαίτερη ιδιομορφία της, που είναι ευπρόσδεκτη από την κεφαλαιοκρατία, αναπτύσσεται σε τόσο μεγαλύτερη πληρότητα όσο περισσότερο «απανθρωποποιείται»¹⁶¹,

όσο, δηλαδή, έρχεται σε ρήξη με τις παραδοσιακές πρακτικές διεκπεραίωσης των ανθρώπινων υποθέσεων, οι οποίες στηρίζονταν σε υποκειμενικές διαθέσεις (λ.χ. εύνοια) και την αντικατάστασή τους από την «ακρίβεια», την «μονοσημαντότητα», την «ταχύτητα», την «αμεροληψία», κ.λπ.

Ο Lukács επιβεβαιώνει αυτή την αυξανόμενη τάση για «τυπικά - ορθολογιστική» αντιμετώπιση των ανθρώπινων υποθέσεων και αποχωρισμό από την

---

¹⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 94 και Weber M., *Οικονομία...*, τ. 4, ό.π., σ. 309.

¹⁵⁷ *Π*, σ. 94.

¹⁵⁸ Στο ίδιο, σ. 94, Γκιούρας Θ., «Ο Μαξ Βέμπερ...», ό.π., σ. 152.

¹⁵⁹ *Π*, σ. 96.

¹⁶⁰ Weber M., *Οικονομία και κοινωνία. Κοινωνιολογία της εξουσίας*, τ. 5, μτφ. - εισ. - επιμ. Γκιούρας Θ., Σαββάλας, Αθήνα, 2009, σ. 90, 85. Ο Γερμανός κοινωνιολόγος επισημαίνει επίσης ότι ο εκγραφειοκρατισμός της διοίκησης έχει την τάση να συγκροτήσει μια «μορφή εξουσιαστικών σχέσεων που είναι σχεδόν αρραγής» από την οποία είναι δύσκολο να ξεφύγουν τόσο οι υπάλληλοι όσο και οι εξουσιαζόμενοι, αποτελώντας ένα κοινωνικό μόρφωμα που είναι δύσκολο να καταπέσει, στο ίδιο, σ. 68.

¹⁶¹ Στο ίδιο, σ. 50.

«ποιοτική - υλική» ουσία τους¹⁶². Ακριβώς λόγω της πλήρους ενσωμάτωσης της τεχνικής - υπολογιστικής ορθολογικότητας ως οργανωτικής αρχής, η οποία εκπληρώνει τις απαιτήσεις της καπιταλιστικής ανταλλακτικής οικονομίας για αποτελεσματική, προβλέψιμη και απρόσωπη διαχείριση των ζητημάτων¹⁶³, ο γραφειοκρατικός μηχανισμός κυριαρχεί σε άλλες μορφές διοίκησης¹⁶⁴.

Η εσωτερική διάρθρωση της γραφειοκρατικής οργάνωσης στηρίζεται – μεταξύ άλλων – στην πάγια κατανομή των δραστηριοτήτων (εξειδίκευση) και την αυστηρή υπαγωγή του υπαλληλικού προσωπικού σε ένα σύστημα αντικειμενικών ρυθμίσεων και ιεραρχικών σχέσεων¹⁶⁵. Προϊόν αυτών των διατεταγμένων σχέσεων αποτελεί ο τεχνικά καταρτισμένος και ανθρωπίνως αμέτοχος γραφειοκράτης, ο οποίος διαθέτει επιπλέον την αίσθηση του καθήκοντος απέναντι σ' έναν «απρόσωπο, αντικειμενικό σκοπό»¹⁶⁶.

Ο Lukács φαίνεται να σχολιάζει κριτικά τις βεμπεριανές αντιλήψεις για την κοινωνική υπόληψη που χαίρουν τα χαρακτηριστικά της «ευσυνειδησίας», της «τιμής» και του «αισθήματος ευθύνης» που φέρει ο «ειδικός», αναλαμβάνοντας να δείξει ότι δεν αποτελούν παρά την ολοκληρωτική υποταγή στο σύστημα των αντικειμενικών σχέσεων – υποταγή η οποία ταυτίζεται με την ηθική ακεραιότητα του γραφειοκράτη¹⁶⁷. Για τον Lukács, είναι πρόδηλο ότι η γραφειοκρατική διαδικασία είναι ανάλογη του μονόπλευρου και μηχανοποιημένου καταμερισμού της εργασίας που βρίσκουμε στο εργοστάσιο, με αποτέλεσμα να παρατηρείται παρόμοια «μονοτονία» και «κενότητα» ανάμεσα στις δραστηριότητες του ειδικευμένου υπάλληλου και του βιομηχανικού εργάτη¹⁶⁸. Σύμφωνα με τον Lukács, η απανθρωπιά αυτού του συστήματος έγκειται στο ότι απαιτείται ο αποχωρισμός και η «αυτοαντικειμενοποίηση» ορισμένων ικανοτήτων από τη συνολική προσωπικότητα του ανθρώπου ώστε να προσαρμοστούν στο δεδομένο μηχανισμό¹⁶⁹.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να συμφωνήσουμε βέβαια με την γενική παρατήρηση αναφορικά με το νόημα της πραγματοποίησης σε πεδία πέραν της

---

¹⁶² Π, σ. 97.

¹⁶³ Weber M., *Οικονομία...*, τ. 5, ό.π., σ. 49, 50.

¹⁶⁴ Στο ίδιο, σ.48.

¹⁶⁵ Στο ίδιο, σ. 24, 25. Ο Weber δεν κουράζεται να επαναλαμβάνει ότι αναγκαίος όρος της υπαλληλικής πειθαρχίας είναι η αποστέρηση των εμπράγματων επιχειρησιακών μέσων από τους, στο ίδιο, σ. 58 - 61.

¹⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 26 - 27.

¹⁶⁷ Π, σ. 98 - 99, παρόμοια: 250 - 252.

¹⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 97.

¹⁶⁹ Στο ίδιο, σ. 98.

οικονομίας: στο δεδομένο πλαίσιο, πραγματοποίηση δεν μπορεί να σημαίνει την μετατροπή των κοινωνικών σφαιρών σε πράγματα, αλλά την απολίθωση και «αποϊστορικοποίηση των ορθολογικών - υπολογιστικών δομών» και την εμφάνισή τους ως «ενσαρκώσεων της μόνης έγκυρης μορφής ορθολογικότητας», η οποία είναι δυνατή στη σύγχρονη κοινωνία¹⁷⁰. Αντίστοιχα, η κυρίαρχη κοινωνική μορφή της υπολογιστικής ορθολογικότητας εμφανίζεται στο λουκατσιανό διαλεκτικό σχήμα ως μια μονοδιάστατη μορφή ορθολογικότητας, σύστοιχη με τον ιστορικά προσδιορισμένο χαρακτήρα της αστικής - καπιταλιστικής κοινωνίας¹⁷¹.

3.3. Η αναγκαιότητα της κρίσης

Η μέχρι τώρα ανάλυση έδειξε ότι ο καπιταλιστικός εξορθολογισμός προχώρησε σε ένα τέτοιο εύρος και βάθος που μετέτρεψε την κοινωνία σε μια «πραγματοποιημένη 'δεύτερη φύση' των κοινωνικών σχέσεων εξουσίας»¹⁷² με τον άνθρωπο να μοιάζει υποταγμένος πρακτικά και συνειδησιακά στις προϋποθέσεις και ορθολογικές νομοτέλειες της. Φαίνεται η πραγματοποίηση να συνιστά μια απόλυτη και αξεπέραστη συνθήκη για τα μέλη της αστικής κοινωνίας: φαίνεται ο τύπος ορθολογικότητας που έχει κυριαρχήσει στη νεωτερικότητα να δημιουργεί ένα ατσάλινο κέλυφος σχέσεων και «νόμων» από το οποίο είναι αδύνατον να ξεφύγει κανείς. Μόνο που η λουκατσιανή υλιστική διαλεκτική σημειώνει emphatically ότι «αυτός ο φαινομενικά πλήρης εξορθολογισμός του κόσμου [...] συναντά τα όριά του στον τυπικό χαρακτήρα της ορθολογικότητάς του»¹⁷³. Το όριο λοιπόν είναι η ίδια η υπολογιστική μορφή της αντικειμενικότητας της αστικής κοινωνίας, η τάση της τυπικής ορθολογικότητας για κυριαρχία σε όλες τις εκδηλώσεις του βίου με στόχο την κατασκευή ενός εξορθολογισμένου κοινωνικού συστήματος. Αυτή ακριβώς η αξίωση σηματοδοτεί και την κρίση της νεωτερικής κοινωνίας.

Η συγκεκριμένη σχηματοποίηση που επιτάσσει η καπιταλιστική υπολογισσιμότητα είναι αλλοτριωτική από την σκοπιά των ανθρώπινων

---

¹⁷⁰ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία ...*, ό.π., σ. 168 - 169, βλ. παρόμοια: 173.

¹⁷¹ Στο ίδιο, σ. 156.

¹⁷² Στο ίδιο, σ. 174.

¹⁷³ *Π*, σ. 101, η έμφαση δική μου.

υποκειμένων¹⁷⁴. Η συστηματική περιφρόνηση των υπολογιστικών μορφών προς την ποιοτική διάσταση των περιεχομένων και η βίαιη υπαγωγή τους σε ποσοτικές οικονομικές κατηγορίες συνιστά μια κλιμακούμενη αναντιστοιχία, η οποία για την διαλεκτική θεωρία είναι συγκροτητική και όχι τυχαία στιγμή της αστικής κοινωνικής διαδικασίας και μαρτυρά την δομική ακαταλληλότητα της υφιστάμενης μορφής αντικειμενικότητας¹⁷⁵. Η αντίφαση κυριαρχικής μορφής και ανθρώπινου περιεχομένου ανευρίσκεται ήδη στο επίπεδο της παραγωγικής διαδικασίας και στην καθημερινή αδιαφορία των μηχανικών ρυθμών των εργοστασιακών κανονικοτήτων προς την ανθρώπινη υπόσταση και στις αντιστάσεις που προβάλλει η τελευταία στο να περισταλεί πλήρως σε μια οικονομική κατηγορία όπως όλες οι άλλες¹⁷⁶.

Αυτή η εγγενής σε κάθε κοινωνικό εξορθολογισμό τάση για εξομοίωση των ιδιαίτερων περιεχομένων προσκρούει στον ίδιο τον φορμαλισμό του. Η αδιαφορία των πλήρως εξορθολογισμένων και αφηρημένων σχημάτων έναντι της συγκεκριμένης ύλης εκδηλώνεται σε επίπεδο συνολικής κοινωνίας στην τυχαία και συμπτωματική αναφορά μεταξύ των υποσυστημάτων, δηλαδή, ως πρόβλημα συντονισμού των μερών με το όλον¹⁷⁷. Η απουσία «υλικών και συγκεκριμένων» συνδέσεων μεταξύ μορφών και περιεχομένων αναπαράγεται ως αδυναμία ομαλών μεταβάσεων μεταξύ των υποσυστημάτων. Ο Lukács επιβεβαιώνει αυτή τη θέση μ' ένα παράδειγμα κρίσης αναπαραγωγής από το *Κεφάλαιο*. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι η ποσότητα κοινωνικής εργασίας που έχει δαπανηθεί σ' ένα προϊόν μπορεί να μην αντιστοιχεί στις πραγματικές απαιτήσεις των ανθρώπων¹⁷⁸. Σε αυτήν την περίπτωση, η ομαλή και άτεγκτη ακολουθία των ορθολογικών νομοτελειών ανακόπτεται και αναδύεται η «λανθάνουσα[α] ανορθολογικότη[α] της καπιταλιστικής κοινωνικής ολότητας»¹⁷⁹.

Ο Lukács από την άλλη συμπληρώνει ότι ο καπιταλιστικός καταμερισμός της εργασίας προϋποθέτει και διαιωνίζει αυτήν «την αλληλεπίδραση μεταξύ

---

¹⁷⁴ Ο McCormick J. σωστά επισημαίνει ότι ο Lukács έχει ιστορικοποιήσει την διαδικασία του εξορθολογισμού και την διάκριση μορφής και ζωής μέσω του μαρξικού επιχειρήματος για τον φετιχισμό του εμπορεύματος, στο «Transcending Weber's categories of modernity? The early Lukács and Schmitt on the rationalization thesis », *New German Critique* τχ. 75, 1998, σ. 151.

¹⁷⁵ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 159, 160, 161.

¹⁷⁶ Feenberg A., «Realizing...», ό.π., σ. 122 - 123 και στον ίδιο, «Lukacs'...», ό.π., σ. 496.

¹⁷⁷ *II*, σ. 101 - 102.

¹⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 103.

¹⁷⁹ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 159, πρβλ. *II*, σ. 102, 263.

νομοτελειακά καθορισμένης λεπτομέρειας και τυχαίου όλου»¹⁸⁰. Σε επίπεδο τεχνικού καταμερισμού, επικρατεί η αυστηρή νομοτελειακή αναγκαιότητα και σχεδιασμός σε όλα τα μέρη της παραγωγής (συμπεριλαμβανομένων των εργαζομένων), ενώ σε επίπεδο κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας παρατηρείται ένας σχετικός ανορθολογισμός¹⁸¹. Στις κοινωνίες της αγοράς, ο κάθε οικονομικά δραστήριος επιδιώκει τον πλήρη έλεγχο και προϋπολογισμό όλων των λεπτομερειών της ιδιοκτησίας του και με βάση αυτόν προσανατολίζονται σε πιθανότητες κέρδους. Η υπολογιστική ορθολογικότητα αυτών των ατομικών πράξεων δεν μπορεί να σημαίνει όμως ότι επικρατεί μια νομοτελειακή αναγκαιότητα στην ανταγωνιστική οικονομία, διότι αυτό θα καταργούσε την λειτουργία των νόμων της αγοράς¹⁸². Εκεί κυριαρχεί μια ασυντόνιστη κατάσταση, μια ιδιάζουσα «ανορθολογική νομοτελειακότητα», η οποία είναι η συνισταμένη των ορθολογικών ατομικών δραστηριοτήτων. Αυτό το ασχεδιάστο και ασυνείδητο προϊόν μετατρέπεται σε μια υπερατομική και ξένη δύναμη που επικαθορίζει τα σχέδια και την έκβαση των ορθολογικών πράξεων. Τα ορθολογικά υποκείμενα είναι πλήρως παθητικά, αφού τελικά οι πράξεις τους ακολουθούν τα κελεύσματα της άναρχης αγοράς¹⁸³.

Ο τεμαχισμός των επιμέρους λειτουργιών και δομών σχέσεων που επιφέρει ο καπιταλιστικός εξορθολογισμός καλλιεργεί επίσης την τάση για ανεξαρτητοποίηση τους από το σύνολο της κοινωνικής ολότητας¹⁸⁴. Πλευρές της κοινωνικής ζωής αναπτύσσουν ιδιονομοτελείς λογικές και διαφοροποιημένες δυναμικές με αποτέλεσμα ν' αναπαράγουν συγκρούσεις τόσο στο εσωτερικό τους όσο και σε άλλα πεδία¹⁸⁵. Δευτερογενής συνέπεια αυτού του θρυμματισμού είναι ότι αφήνει χώρο σε φορείς αυτών των αυτονομημένων τάσεων για «συμφεροντολογική αυτοαναφορά» και κατίσχυση των εξειδικευμένων πρακτικών τους σε βάρος του συνόλου της κοινωνίας¹⁸⁶. Για τον Lukács ο κοινωνικός θρυμματισμός δεν είναι αποτέλεσμα μιας αναπόδραστης εξέλιξης κοινωνικής διαφοροποίησης, αλλά προϊόν του άναρχου καπιταλιστικού καταμερισμού της εργασίας.

---

¹⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 104, πρβλ. στο ίδιο, 103, 105.

¹⁸¹ Στο ίδιο, σ. 104 - 105, βλ. Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 161.

¹⁸² *Π*, σ. 104.

¹⁸³ Στο ίδιο, σ. 105, πρβλ. και την εύστοχη διατύπωση του Horkheimer ότι «[α]υτά τα οικονομικά υποκείμενα πιστεύουν ότι ενεργούν σύμφωνα με προσωπικές τους αποφάσεις, ενώ ακόμη και στους πιο περίπλοκους υπολογισμούς τους δεν είναι παρά εκφραστές ενός ασύλληπτου στο σύνολό του κοινωνικού μηχανισμού», «Παραδοσιακή...», ό.π., σ. 18.

¹⁸⁴ *Π*, σ. 106.

¹⁸⁵ Γκιούρας Θ., «Ο Μαξ Βέμπερ...», ό.π., σ. 151.

¹⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 153.

Κλείνοντας αυτή την ενότητα, θα πρέπει να σημειώσουμε την έμφαση που δίνει η λουκασιανή ανάλυση στην «εμπειρία της κρίσης»¹⁸⁷. Ήδη κατά την έκθεση της θεωρίας της πραγματοποίησης η κρίση είναι εκεί για να υπενθυμίζει την αποτυχία της υπολογιστικής μορφής της αντικειμενικότητας να αποτελέσει την μόνη δυνατή και αποτελεσματική διαμεσολάβηση μεταξύ ανθρώπου και κόσμου. Η συστημική κρίση φανερώνει ακόμα και στην κοινή συνείδηση το γεγονός ότι η τυπική ορθολογικότητα ως καθολική αρχή οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την ανορθολογικότητα¹⁸⁸, αφού η ένταση μεταξύ άκαμπτων σχημάτων και της ποιοτικής ύλης των πραγμάτων και των ανθρώπινων περιεχομένων είναι συστατική του υπολογιστικού λόγου¹⁸⁹. Ο τελευταίος στην προσπάθειά του να συγκροτήσει ένα τυπικό σύστημα ορθολογικά αντικειμενοποιημένων συμπεριφορών και ρυθμίσεων παραμένει τυφλός απέναντι στα ρευστά περιεχόμενα που δεν υπάγονται στην μονοδιάστατη και ολοκληρωτική μορφοποίησή του¹⁹⁰. Η συγκρότηση ενός κυριαρχικού συστήματος με τέτοιους όρους είναι αδύνατη διότι η απαίτηση του φορμαλισμού για καθολικότητα εδράζεται πάνω σε μια εξουσιαστική και εκμεταλλευτική σχέση που διαρκώς γεννά αντιστάσεις και συγκρούσεις, οι οποίες από την μεριά του ταυτιστικού λόγου φαντάζουν ως ανορθολογικά και πρόσκαιρα φαινόμενα.

Οι παραθέσεις για την κρίση αποτελούν το κατάλληλο εφαλτήριο για να επεκταθούμε στην λουκασιανή κριτική της γνώσης και την θεωρία της πράξης. Για την πρώτη, θα γίνει φανερό ότι η κοινωνική διαδικασία πραγματικών αφαιρέσεων αναπαράγεται και σε γνωστικό επίπεδο, μαρτυρώντας τις εκλεκτικές συνάψεις μεταξύ κοινωνικού - πρακτικού εξορθολογισμού και φιλοσοφικής συστηματοποίησης¹⁹¹. Για την δεύτερη, έχει προετοιμαστεί ως ένα βαθμό η οδός μέσα από την οποία η κοινωνική πράξη μπορεί να εκμεταλλευτεί τα περιθώρια που παρουσιάζει αναγκαία το καπιταλιστικό σύστημα και να επιδιώξει να μετασχηματίσει την καθιερυμένη σχέση μεταξύ μορφών και περιεχομένων.

---

¹⁸⁷ Kavoulakos K., «Back to history? Reinterpreting Lukács' early Marxist work in light of the antinomies of contemporary critical theory», στο Thompson M. J. (επιμ.), *Lukács reconsidered. Critical essays in politics, philosophy and aesthetics*, Continuum, New York, London, 2011, σ. 159 και Feenberg A., *The Philosophy...*, ό.π., σ. 80.

¹⁸⁸ Feenberg A., *The Philosophy...*, ό.π., σ. 72, 80.

¹⁸⁹ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 161.

¹⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 157.

¹⁹¹ Στο ίδιο, σ. 171.

4. Από τις αντιφάσεις του «θεμελιώδους είναι» στις «αντινομίες της αστικής σκέψης»: για μια κοινωνική θεωρία της γνώσης

Με φόντο την κοινωνικοθεωρητική ανάλυση που προηγήθηκε, ο Lukács θα επιχειρήσει να δείξει ότι το φαινόμενο της πραγματοποίησης δεν αφήνει ανέπαφες ούτε τις φιλοσοφικές και επιστημονικές θεωρίες, οι οποίες αναφύονται στο έδαφος της αστικής κοινωνίας. Ο Ούγγρος στοχαστής κινείται προς μια πρωτότυπη (αν και ήδη στον Marx μερικώς διατυπωμένη¹⁹²) σύνδεση της θεωρίας της κοινωνίας και κριτικής της γνώσης – σύνδεση η οποία θα αποτελέσει πηγή εμβάθυνσης για την μετέπειτα πορεία της κριτικής παράδοσης του 20ού αιώνα. Συγκεκριμένα, η λουκατσιανή ανάλυση έχει την δυνατότητα να προβεί σε αυτή την σύνδεση διότι, όπως σημειώνεται σωστά, έχοντας προσδώσει διαλεκτικό χαρακτήρα στην έννοια της μορφής αντικειμενικότητας, χρησιμοποιεί την γνωσιοθεωρητική της διάσταση, η οποία του επιτρέπει να ασκήσει κριτική στις κυρίαρχες μορφές σκέψης ως «προεκτάσεις» των μορφών αντικειμενικότητας που σχηματοποιούν τα κοινωνικά γεγονότα και καθοδηγούν τις κοινωνικές πρακτικές στην αστική κοινωνία¹⁹³.

4.1. Η απαίτηση του νεωτερικού ορθολογισμού

Ο Lukács ξεκινά το δεύτερο μέρος του δοκιμίου με την εξής θέση: «Από την πραγματοποιημένη δομή της συνείδησης προέκυψε η μοντέρνα κριτική φιλοσοφία»¹⁹⁴. Επομένως, αν ισχύει ότι ακόμα και η γερμανική κριτική φιλοσοφία, η πιο ανεπτυγμένη μορφή σκέψης της νεωτερικότητας, αναπαράγει την ενατένιση, σημαίνει

---

¹⁹² Ο Marx ήδη το 1844 κινείται προς μια τέτοια κατεύθυνση όταν γράφει: «βλέπουμε πώς η λύση των ίδιων των θεωρητικών αντιθέσεων είναι δυνατή μόνο μέσα από ένα πρακτικό τρόπο, μόνο μέσα από την πρακτική ενέργεια του ανθρώπου, και συνεπώς η λύση τους δεν είναι διόλου αποκλειστικά ένα έργο της γνώσης, αλλά μια πραγματική βιοτική αποστολή, την οποία η φιλοσοφία δεν μπορούσε να λύσει ακριβώς επειδή τη συνελάμβανε μόνο ως θεωρητική αποστολή», «Παρισινά...», *ό.π.*, σ. 278, η έμφαση στο κείμενο.

¹⁹³ Ο Καβουλάκος διαπιστώνει αυτόν τον διττό χαρακτήρα της μορφής της αντικειμενικότητας, στο *Ιστορία...*, *ό.π.*, σ. 124.

¹⁹⁴ *Π*, σ. 121.

ότι χαρακτηρίζεται από έλλειψη αναστοχασμού επί της ιστορικότητάς της καθώς και από αδυναμία λήψης μιας στάσης ενεργητικού σχετισμού με το κοινωνικό υπόβαθρό της. Ακριβώς μέσω αυτής της προοπτικής θα εξετάσει ορισμένα από τα σημαντικότερα εγχειρήματα αυτής της παράδοσης, με σκοπό όχι να προτείνει μια γενικόλογη ιστορία της νεωτερικής φιλοσοφίας, αλλά μέσω της υλιστικής - κριτικής ανακατασκευής τους να δείξει

τη *συνάφεια* των βασικών προβλημάτων αυτής της φιλοσοφίας με το *θεμελιώδες είναι* [Seinsgrund], από το οποίο αναδύονται τα ερωτήματά της, και στο οποίο τείνουν να επιστρέψουν κατανοητικά¹⁹⁵.

Η ανάλυση φιλοδοξεί να δείξει ότι τόσο οι ερωτηματοθεσίες όσο και οι προτεινόμενες «λύσεις» της συγκεκριμένης φιλοσοφίας αναπαράγουν την θεμελιώδη δομή και τους χωρισμούς της μορφής αντικειμενικότητας της αστικής κοινωνίας¹⁹⁶.

Σε κάθε περίπτωση και παρά τις επιμέρους αναφορές του Lukács, γνώμη μου είναι ότι ο βασικός στόχος κριτικής αναμέτρησης αποτελεί το καντιανό θεωρητικό «αρχιτεκτόνημα», το οποίο σύμφωνα με τον Ούγγρο στοχαστή, συνιστά το κορυφαίο φιλοσοφικό σύστημα του αστικού ορθολογισμού, με τις τρεις *Κριτικές* να έχουν το ρόλο υποβάθρου στη συνολική ανάλυση¹⁹⁷. Οι αξιώσεις και οι αντινομίες στις οποίες οδηγήθηκε, είναι συνέπειες του ίδιου του φορμαλισμού της αστικής φιλοσοφίας. Η επαναστατική κριτική μέθοδος του Kant βασίζεται στη στροφή προς την γνωσιοθεωρητική υποκειμενικότητα η ενεργητική συμβολή της οποίας καθιστά (ανθρωπίνως) δυνατή την σύλληψη της τάξης των πραγμάτων. Η επιδίωξη είναι να ταυτιστεί η εξωτερική πραγματικότητα με την διάνοιά μας, η προσπάθεια να συλληφθεί ένα ξένο αντικείμενο μέσω της εφαρμογής των νοητικών μας μορφών¹⁹⁸. Σύμφωνα με τον Lukács, αυτή η «δογματική εξίσωση της τυπικής - μαθηματικής,

---

¹⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 125, η έμφαση στο κείμενο, πρβλ. Feenberg A., *The Philosophy...*, ό.π., σ. 91.

¹⁹⁶ Βλ. Feenberg A., «Realizing...», ό.π., σ. 117-118. Ο Feenberg συνοψίζει σε αυτό το άρθρο το βασικό επιχείρημα της φιλοσοφίας της πράξης και της μετακριτικής της γνώσης, θεωρώντας ότι η λουκατσιανή ανάλυση των «αντινομιών της αστικής σκέψης» αντιπροσωπεύει την πιο ανεπτυγμένη μορφή αυτής της παράδοσης.

¹⁹⁷ Συμφωνώ με τον Feenberg A. σε αυτή την διαπίστωση, βλ. *The Philosophy...*, ό.π., σ. 100. Δηλώσεις ανυπόκριτου σεβασμού στο φιλοσοφικό οικοδόμημα του Kant βρίσκουμε διάσπαρτες στο κείμενο, ενδεικτικά βλ. *II*, σ. 172, όπου σημειώνεται ότι ο κριτικός χαρακτήρας του συστήματος δεν επιτρέπει να συγκαλυφθούν οι αντινομίες με δογματικό τρόπο.

¹⁹⁸ Βλ. *II*, σ. 122-123, 145. Η υπόθεση ότι μπορώ να γνωρίσω μόνο αυτό που μπορώ να παράγω, απαντάται υποδειγματικά στην πειραματική φυσική.

ορθολογικής γνώσης αφενός με τη γνώση εν γένει, και αφετέρου με τη ‘δική μας’ γνώση» είναι το χαρακτηριστικό της αστικής σκέψης¹⁹⁹.

Δεν είναι καθόλου τυχαίο, όπως σημειώνει ο Ούγγρος κριτικός σε πολλά σημεία του δοκιμίου του, ότι το πρότυπο της αστικής φιλοσοφίας αποτελεί η μαθηματική μέθοδος²⁰⁰. Αυτό που κομίζει ο «ακριβής - επιστημονικός ορθολογισμός» στη νεωτερική φιλοσοφία είναι «η μέθοδος της κατασκευής, της παραγωγής του αντικειμένου» με τρόπο ώστε να μην αφήνει κανένα υπόλειμμα²⁰¹. Κατά την μεταφορά αυτού του μοντέλου σκέψης στην φιλοσοφία, αυτόματα μεταφέρεται και η απαίτηση για συστηματοποίηση, ιδέα που είναι εγγενής στο μαθηματικό τρόπο σκέψης²⁰².

Για τον ορθολογισμό η συστηματοποίηση σημαίνει την κάθετη ιεράρχηση των διαφορετικών επιμέρους συστημάτων των μορφών, όπου οι συνδέσεις μεταξύ τους θα πρέπει πάντα να νοηθούν ως «αναγκαίες», είτε συναγόμενες με «προφανή» τρόπο από τις ίδιες τις μορφές είτε παρηγμένες από αυτές. Έτσι, κάθε «στιγμή» εντός του συστήματος είναι δυνατόν να προκληθεί ή να προβλεφθεί, σίγουρα πάντως να υπολογιστεί με βάση την θεμελιώδη αρχή²⁰³. Αυτή η «γεωμετρική κατασκευή» διέπεται ουσιαστικά από την καθολική απαίτηση να ενσωματώσει όλα τα φαινόμενα που παρατηρούνται σε κοινωνία και φύση²⁰⁴.

Δεν θα ήταν υπερβολή να ισχυριστούμε ότι ακριβώς αυτές οι λουκασιανές επισημάνσεις για τον χαρακτήρα του ορθολογιστικού συστήματος αποτέλεσαν τις βάσεις από τις οποίες ο Max Horkheimer θα εκκινούσε στο προγραμματικό του δοκίμιο με τίτλο *Παραδοσιακή και κριτική θεωρία* (1937). Σύμφωνα με τον Horkheimer, η παραδοσιακή θεωρία επιδιώκει με βάση κάποια θεμελιώδη αξιώματα – αδιάφορο αν αυτά προέρχονται από προφανείς ενοράσεις όπως θέλουν οι ορθολογιστές ή από εξαντλητικές επαγωγές, στις οποίες αναλώνονται οι

---

¹⁹⁹ Στο ίδιο, σ. 125, πρβλ. σ. 145.

²⁰⁰ Βλ. ενδεικτικά *II*, σ. 124, 136. Αυτή η συγγένεια μεταξύ νεωτερικής φιλοσοφίας και φυσικοεπιστημονικής πρακτικής επισημαίνεται από πολλούς στοχαστές, ενδεικτικά βλ. Simmel G., «Οι μεγαλουπόλεις...», *ό.π.*, σ. 290 όπου επισημαίνεται ότι η επιστήμη μέσα από την μαθηματοποίησή της προσπαθεί «να μεταβάλει τον κόσμο σε μία λογιστική πράξη», πρβλ. επίσης, Horkheimer M., «Παραδοσιακή...», *ό.π.*, σ. 10, 11 και την αναφορά του Καβουλάκου σε αυτή την συνάφεια, *Τραγωδία...*, *ό.π.*, σ. 63, σημ. 132.

²⁰¹ *II*, σ. 124, σημ. 44.

²⁰² Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, *ό.π.*, σ. 63.

²⁰³ Βλ. *II*, σ. 135-136.

²⁰⁴ Στο ίδιο, σ. 127.

εμπειριστές²⁰⁵, να κατασκευάσουν ένα σύνολο αναγκαίων προτάσεων που με την συστηματική και μη αντιφατική τους διάταξη να προσδιορίσουν το σύνολο φαινομένων²⁰⁶. Η υιοθέτηση του μεθοδολογικού παραδείγματος των φυσικών επιστημών από τις ιστορικές - κοινωνικές επιστήμες²⁰⁷ (επιστημονισμός), επιβεβαιώνεται από το ότι

[γ]ενικός στόχος της θεωρίας φαίνεται να είναι ένα καθολικό επιστημονικό σύστημα, που δεν θα περιορίζεται πλέον σ' ένα ιδιαίτερο τομέα, αλλά θα περιλαμβάνει όλα τα δυνατά αντικείμενα [...]. Το ίδιο το σύστημα εννοιών, που διαθέτουμε για τον προσδιορισμό της νεκρής φύσης, χρησιμεύει τώρα για την ταξινόμηση της ζωντανής²⁰⁸.

Ο Lukács αντλώντας από τις βεμπεριανές παραθέσεις περί της ανάπτυξης της ορθολογικότητας σε διαφορετικές θρησκευτικές κοινότητες, σπεύδει να σημειώσει ότι υπάρχει ποιοτική διαφορά μεταξύ των καθολικευτικών τάσεων του αστικού ορθολογισμού και των προνεωτερικών μερικών ορθολογισμών, οι οποίοι εφαρμόζονταν με περιορισμένο τρόπο σε συγκεκριμένα πεδία, χωρίς να δημιουργείται σύγκρουση με την γενικότερη επικρατούσα ανορθολογικότητα²⁰⁹. Ο δυτικός ορθολογισμός ως ένα τυπικό γνωστικό σύστημα με καθολικευτικές αξιώσεις είναι ένα θεωρητικό φαινόμενο της νεωτερικότητας. Προς επίρρωση αυτού ο Ούγγρος φιλόσοφος παρατηρεί τους «σκληρούς διανοητικούς αγώνες» που διεξήγε η νεωτερική φιλοσοφική μέθοδος για να απαγκιστρωθεί από την «ποιοτική» μεσαιωνική φιλοσοφία και να προσπαθήσει να εξηγήσει την συνάφεια όλων των φαινομένων με αναφορά στην εμμενή αιτιώδη λογική τους (φυσική αναγκαιότητα) μέσα από μαθηματικούς τύπους και όχι με αναδρομή σε υπερβατικές ερμηνείες. Σύμφωνα με τον Ούγγρο κοινωνικό στοχαστή, αυτή η φιλοσοφική εξέλιξη πραγματοποιήθηκε ούσα σε διαρκή αλληλεπίδραση με τις θετικές επιστήμες και την εξορθολογισμένη τεχνική της εργασιακής διαδικασίας²¹⁰.

Ο Lukács, συνεπής προς τις μεθοδολογικές του προϋποθέσεις, ιστορικοποιεί τόσο το φαινόμενο της πραγματοποίησης όσο και τον συνδεόμενο με αυτήν αστικό

---

²⁰⁵ Βλ. Χορκχάμερ Μ., «Παραδοσιακή...», *ό.π.*, σ. 12.

²⁰⁶ Βλ. Στο ίδιο, σ. 9-11.

²⁰⁷ Βλ. Στο ίδιο, σ. 11,14.

²⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 10, η έμφαση δική μου.

²⁰⁹ *Π*, σ. 127-128.

²¹⁰ Στο ίδιο, σ. 125-126. Πρβλ. την παρόμοια σύνδεση που επιχειρεί ο Horkheimer αναφορικά με την δημιουργία ενός νέου επιστημονικού κοσμοειδώλου (κοπερνίκειο μηχανιστικό σύστημα) στο Χορκχάμερ Μ., «Παραδοσιακή...», *ό.π.*, σ. 16.

ορθολογισμό, μην αφήνοντας πολλά περιθώρια παρερμηνείας. Είναι πολύ προσεκτικός με το ρόλο που διαδραματίζει εντός μιας ιστορικής ολότητας διότι δεν επιθυμεί να ταυτίσει τον τυπικό ορθολογισμό (ταξινομητική σκέψη) με την ανθρώπινη διάνοια, με την ανθρώπινη γνώση εν γένει. Με την παραίνεσή του να μην «υπεργενικευθεί με αφηρημένο και ανιστορικό τρόπο» ο αστικός ορθολογισμός, ίσως προκαταλαμβάνει επιχειρήματα που θα αξιώσουν να παρουσιάσουν την αντίστοιχη δομή κυριαρχικής ταυτιστικής σκέψης ως την μοίρα κάθε απόπειρας νοητικής επεξεργασίας του κόσμου²¹¹.

Το βασικό πρόβλημα που υπονομεύει κάθε ορθολογιστική φιλοσοφία με καθολικές αξιώσεις είναι το χάσμα που χωρίζει την θεωρητική γνώση ως κλειστό σύστημα από την αντικειμενική και ρευστή πραγματικότητα που πρέπει να συλληφθεί από αυτήν²¹². Αυτό το πρόβλημα εμφανίζεται στη καντιανή φιλοσοφία, κατά τη λουκατσιανή ανακατασκευή, με την μορφή του «πράγματος καθ' εαυτό»²¹³. Το πράγμα καθ' εαυτό καλεί προς απάντηση σε δύο, φαινομενικά μόνο ανεξάρτητα, ερωτήματα: α) στο ζήτημα του περιεχομένου των γνωστικών κατηγοριών και β) στο ζήτημα της ολότητας, της έσχατης ουσίας της γνώσης και των αντικειμένων της λεγόμενης «ειδικής μεταφυσικής» (οι ιδέες του Θεού, της ψυχής και του κόσμου που δίνουν προσανατολισμό στην ανθρώπινη πράξη)²¹⁴. Ο Lukács ισχυρίζεται ότι ο Kant αποδέχεται ότι αυτά τα ερωτήματα δεν μπορούν να απαντηθούν με θεωρητικό τρόπο, αναγνωρίζοντας ότι ένα ολοκληρωμένο φιλοσοφικό σύστημα της γνώσης είναι αδύνατο για την τυπική ορθολογιστική σκέψη, γι' αυτό και η εγγενής τάση στο Λόγο για ολοποίηση διατηρείται μετατρέπόμενη όμως σε «ρυθμιστική ιδέα»²¹⁵.

Σύμφωνα με την έρευνα, η μαθητεία του Lukács στο νεοκαντιανισμό τού επέτρεψε να συλλάβει το πράγμα καθ' εαυτό όχι με όρους υπερβατικότητας του αντικειμένου (οντολογία), αλλά ως πρόβλημα του περιεχόμενου των μορφών της γνώσης²¹⁶. Οι σχολιαστές συμφωνούν ότι η λουκατσιανή ανάλυση των «αντινομιών της αστικής σκέψης» τελεί υπό την ισχυρή επιρροή της λασκιανής θεωρίας, έχοντας ενστερνιστεί την άποψη περί της «ριζικής ετερογένειας της ύλης» έναντι του

²¹¹ Π, σ. 126, σημ. 45, πρβλ. στο ίδιο, σ. 128 και Feher I. M., «Lask...», ό.π., σ. 378.

²¹² Π, σ. 137, πρβλ. επίσης, Χορκχάμερ Μ., «Παραδοσιακή...», ό.π., σ. 14.

²¹³ Βλ. Π, σ. 129.

²¹⁴ Βλ. στο ίδιο, σ. 130, πρβλ. Feher I. M., «Lask...», ό.π., σ. 379.

²¹⁵ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 58, 59.

²¹⁶ Βλ. στο ίδιο, σ. 55.

εννοιολογικού σχήματος²¹⁷. Η διάκριση που εισάγει ο Lask ανάμεσα στη λογική μορφή και το ωμό δεδομένο θα αποτελέσει βασικό μοτίβο διερεύνησης φιλοσοφικών εντάσεων και αδιεξόδων²¹⁸. Η αδυναμία υπαγωγής του συγκεκριμένου περιεχομένου στην αφηρημένη μορφή ή, αντίστροφα, η αδυναμία των διανοητικών κατηγοριών να διαπεράσουν πλήρως το ανορθολογικό υλικό (πολλώ δε μάλλον να το παράξουν οι ίδιες)²¹⁹, στέκεται καθοριστικό εμπόδιο για την τυπική σκέψη στην προσπάθειά της να συλληφθεί η ολότητα των ορθολογικών συστημάτων και με αυτόν τον τρόπο αποτυγχάνει η διακηρυκτική αρχή του ορθολογισμού για συστηματικότητα²²⁰. Κάθε ορθολογιστική αξίωση για επέκταση των ορθολογικών - τυπικών κατηγοριών σε όλο το εύρος του κόσμου προσκρούει αναγκαία σε ένα ανορθολογικό όριο.

Αυτή η διαπίστωση σχετικά με την ανορθολογικότητα της ύλης, δηλαδή, την τυχαία αναφορά των κατηγοριών της διάνοιας στο δοσμένο υλικό («νοητή τυχαιότητα»²²¹), δείχνει ακριβώς το δομικό πρόβλημα κάθε αξίωσης για συστηματοποίηση· το υλικό εισέρχεται με τρόπο διαλυτικό στο σύστημα²²². Είναι ακριβώς το πρόβλημα της αντιστοίχισης των μορφών της διάνοιάς μας και του ξένου αντικειμένου που αντιστέκεται στην ορθολογική μορφοποίηση, μην επιτρέποντας τη συγκρότηση του καθολικού συστήματος²²³. Όπως το θέτει ο ίδιος ο Lukács

[η] ανορθολογικότητα, η αδυναμία του ορθολογισμού να αναγάγει ορθολογικά το περιεχόμενο, την οποία θα γνωρίσουμε αμέσως ως ένα γενικό πρόβλημα της μοντέρνας λογικής, εμφανίζεται με τον πιο έντονο τρόπο στο ερώτημα περί της σχέσης μεταξύ αισθητού αντικειμένου και της ορθολογικής - υπολογιστικής μορφής της διάνοιας²²⁴.

Για τον Ούγγρο θεωρητικό η κλασική γερμανική φιλοσοφία δεν έμεινε σ' αυτήν την εξωτερική αντινομία. Το σπουδαίο του εγχειρήματός της ήταν ακριβώς ότι κατέβαλε προσπάθειες ώστε να συμβιβάσει την αναγνώριση και την διατήρηση του

²¹⁷ Στο ίδιο, σ. 51, Feher I. M., «Lask...», ό.π., σ. 380.

²¹⁸ Βλ. Στο ίδιο, σ. 379, Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 46.

²¹⁹ Βλ. Feher I. M., «Lask...», ό.π., σ. 380, Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 46.

²²⁰ Βλ. *II*, σ. 132.

²²¹ Στο ίδιο, σ. 133, σημ. 50, Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 52.

²²² Feher I. M., «Lask...», ό.π., σ. 373, *II*, σ. 137.

²²³ Στο ίδιο, σ.137, σημ. 54 για την αδυναμία συγκρότησης συστήματος.

²²⁴ Στο ίδιο, σ.133. Με άλλα λόγια διατυπωμένο το πρόβλημα της συστηματοποίησης έγκειται στο «αν τα εμπειρικά γεγονότα [...] θα πρέπει να γίνουν δεκτά στη γεγονικότητά τους ως δεδομένα, ή αν αυτός τους ο χαρακτήρας ως δεδομένων μπορεί να νοηθεί ως αναγώγιμος σε ορθολογικές μορφές, δηλαδή ως παρηγμένος από τη διάνοιά 'μας'», στο ίδιο, σ. 133.

ανορθολογικού υλικού με την αρχή της συστηματοποίησης²²⁵. Το αίτημα είναι πλέον το σύστημα να ανεγερθεί πάνω σε αυτό το ανορθολογικό υλικό υπόστρωμα χωρίς να το ισοπεδώσει.

Η στροφή της κριτικής φιλοσοφίας «προς τα μέσα», προς το υποκείμενο της σκέψης (αλλά και της ηθικής πράξης, όπως θα δείξω αργότερα) θα μπορούσε να δώσει μια διέξοδο στο πρόβλημα της «γεγονικότητας» με τρόπο ώστε να εμφανιστεί ως προϊόν της αυτενέργειας της υποκειμενικότητας²²⁶. Ο φερμαλισμός της αστικής σκέψης, όμως, έχοντας ως γνωστικό ιδεώδες την μαθηματική συνάρτηση, μετατρέπει την γνωσιοθεωρητική υποκειμενικότητα σε μια τυπική έννοια που απλώς παρακολουθεί παθητικά την αλληλουχία και την επενέργεια των μαθηματικών νόμων στην εμπειρική πραγματικότητα (ενατένιση)²²⁷.

Η ριζοσπαστική κριτική του Lukács σημειώνει εμφατικά ότι οι αντινομίες μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου, οι οποίες διαπερνούν τα ορθολογιστικά συστήματα δεν οφείλονται «στην ανικανότητα των φιλοσόφων να ερμηνεύσουν μονοσήμαντα τα δεδομένα γεγονότα, αλλά είναι μάλλον απλώς η διανοητική έκφραση της ίδιας της αντικειμενικής κατάστασης πραγμάτων που τους δίδεται προς κατανόηση»²²⁸. Ο δυισμός μεταξύ των οικείων σε εμάς μορφών και της ξένης γεγονικότητας είναι η «αντανάκλαση» της νεωτερικής κοινωνικής κατάστασης,

στην οποία οι άνθρωποι αφενός αποτινάζουν, διαλύουν και αφήνουν πίσω τους σε ολόένα αυξανόμενο βαθμό τους απλώς «αυτοφυσείς», ανορθολογικούς - δεδομένους δεσμούς, αφετέρου όμως εγκαθιδρύουν συγχρόνως γύρω τους σε αυτή την αυτοδημιουργημένη, «αυτοπαρηγμένη» πραγματικότητα ένα είδος *δεύτερης φύσης*, η εκδίπλωση της οποίας αντιπαρατίθεται σ' αυτούς με την ίδια αμείλικτη νομοτελειακότητα, όπως συνέβαινε παλαιότερα με τις ανορθολογικές φυσικές δυνάμεις (ακριβέστερα: τις κοινωνικές σχέσεις που εμφανίζονταν με αυτήν τη μορφή)²²⁹.

Το απόσπασμα αυτό είναι διαφωτιστικό ως προς τον χαρακτήρα της επιχειρηματολογίας του Lukács. Περιγράφεται ουσιαστικά μια ιστορική κίνηση, όπου κατά την στιγμή της καταστροφής της προαστικής κοινότητας, η οποία βρισκόταν

---

²²⁵ Στο ίδιο, σ. 136, ξεπερνώντας την «δογματική στιγμή» του Spinoza, του οποίου η γεωμετρική κατασκευή εξαλείφει το ανορθολογικό υπόλοιπο, παρόμοια, στο ίδιο, σ. 187.

²²⁶ *II*, σ. 145, 158.

²²⁷ Βλ. στο ίδιο, σ. 158. Πρβλ. την κριτική στον «ενατενιστικο-θεωρητικό» χαρακτήρα της αρχαίας διαλεκτικής, στο ίδιο, σ. 267, σημ. 146, 190.

²²⁸ *II*, σ. 159, βλ. και Χορκχάμερ Μ., «Παραδοσιακή...», *ό.π.*, σ. 24, πρβλ. επίσης, Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, *ό.π.*, σ. 108.

²²⁹ *II*, σ. 159, η έμφαση δική μου.

ακόμα «εντός της φύσης» (αυτοφυείς δεσμοί), τα αποδεσμευμένα υποκείμενα εμφανίζονται ικανά να δώσουν την δική τους μορφή στον κόσμο. Αντ' αυτού όμως παράγουν την «κοινωνία ως φύση». Η πράξη του αστικού υποκειμένου είναι τυπικά ορθολογική και δεν παράγει μια έλλογη ολότητα²³⁰. Η οιονεί φυσική νομοτελειακότητα αυτής της δημιουργημένης «δεύτερης φύσης» και οι *ακυριάρχητες* και εχθρικές δυνάμεις που εκπορεύονται απ' αυτή είναι η συνισταμένη των τυπικά ορθολογικών πράξεων των αστικών υποκειμένων²³¹.

Είναι ενδιαφέρον ότι Horkheimer ακολουθεί την ίδια γραμμή επιχειρηματολογίας όταν τονίζει ότι αντίθεση μεταξύ ενεργητικότητας (διάνοια) και παθητικότητας (αισθητικότητα) που εμφανίζεται στην κλασική γνωσιοθεωρία, και βρίσκει την πιο επεξεργασμένη της μορφή στη καντιανή θεωρητική φιλοσοφία, συνιστά μια αποτύπωση της διάσπασης μεταξύ ανθρώπου και κοινωνίας που «χαρακτηρίζει μέχρι σήμερα τις ιστορικές μορφές της κοινωνικής ζωής»²³². Σημειώνει ο Horkheimer ότι στα σημεία της πρώτης *Κριτικής* όπου ο Kant προσπαθεί να καθορίσει την «υπερβατολογική συγγένεια» μεταξύ υποκειμενικού - μορφικού στοιχείου και αισθητηριακού υλικού περικλείονται, παρ' όλη την ορθολογικότητα και την σκοπιμότητα των εννοιών, από «σκοτεινότητα» και «ανορθολογικότητα»²³³. Ο Horkheimer υποδεικνύει ότι πίσω από τον αντιφατικό χαρακτήρα των εννοιών και τις απριωρικές διχοτομήσεις, κρύβεται η αντίθεση μεταξύ της ενεργητικής και συνειδητής προσαρμογής στο περιβάλλον μέσω της εργασίας και της παθητικής αποδοχής των δοσμένων σχέσεων, οι οποίες αναγνωρίζονται από τους ανθρώπους ως άτεγκτα όρια της ανθρώπινης ύπαρξης²³⁴. Ο Horkheimer γράφει χαρακτηριστικά ότι

[ο] διχασμένος χαρακτήρας της κοινωνικής ολότητας στη σημερινή μορφή της βιώνεται απ' τα υποκείμενα της κριτικής συμπεριφοράς σαν συνειδητή αντίφαση. Με το να θεωρούν την παρούσα οικονομική διαδικασία καθώς κι ολόκληρο τον θεμελιωμένο σ' αυτήν πολιτισμό σαν προϊόντα της ανθρώπινης εργασίας και σαν οργάνωση, που η ίδια η ανθρωπότητα μπόρεσε να δημιουργήσει και να δώσει στον εαυτό της, τα κριτικά υποκείμενα ταυτίζονται μ' αυτή την ολότητα και την κατανοούν σαν βούληση και Λόγο: αυτός είναι ο *δικός τους* κόσμος.

²³⁰ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 109.

²³¹ Στο ίδιο, σ. 109.

²³² Χορκχάιμερ Μ., «Παραδοσιακή...», ό.π., σ. 21. Βλ. Καβουλάκος Κ., *Πέρα από τη μεταφυσική και τον επιστημονισμό. Ο «διεπιστημονικός υλισμός» του Max Horkheimer*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2001, σ. 41, σημ. 18.

²³³ Χορκχάιμερ Μ., «Παραδοσιακή...», ό.π., σ. 23,24.

²³⁴ Καβουλάκος Κ., *Πέρα από τη μεταφυσική...*, ό.π., σ. 42.

Αντιλαμβάνονται όμως ταυτόχρονα ότι η κοινωνία λειτουργεί σαν κάποια μη ανθρώπινη, φυσική διαδικασία, σαν ένα καθαρός μηχανισμός· οι πολιτισμένες μορφές της βασίζονται στη σύγκρουση και την καταπίεση και δεν μαρτυρούν μια ενιαία κι αυτοσυνειδητή βούληση: αυτός ο κόσμος δεν είναι ο δικός τους αλλά ο κόσμος του κεφαλαίου²³⁵.

Αυτή λοιπόν η αντίθεση της κοινωνικής ύπαρξης του ανθρώπου, ο διχασμός μεταξύ του συνειδητού ατόμου και της κοινωνικής αντικειμενικότητας, η οποία είναι συγχρόνως δικό του δημιούργημα και ξένος, απειλητικός μηχανισμός²³⁶, αποτελεί και τη βάση των χωρισμών που χαρακτηρίζουν τα θεωρητικά συστήματα της αστικής εποχής²³⁷. Οι ιστορικά διαμορφωμένες κοινωνικές σχέσεις έχουν μετατραπεί σε μια δεύτερη φύση, σ' ένα κοινωνικό σύστημα που διαπερνάται από ορθολογικές νομοτέλειες, οι οποίες εξασκούν εξωτερικό καταναγκασμό στα άτομα, κατ' αναλογία προς τους ανεξάρτητους και αναγκαίους νόμους της πρώτης φύσης²³⁸. Ο αστικός άνθρωπος

στέκεται απέναντι σε αυτήν τη «φτιαγμένη» – από τον ίδιο (ως τάξη) – πραγματικότητα ως μια αποξενωμένη απ' αυτόν «φύση», είναι εκτεθειμένος χωρίς αντίσταση στους «νόμους» της, η δραστηριότητά του μπορεί να συνίσταται μόνο στο να αξιοποιεί την αναγκαία εκδίπλωση επιμέρους νόμων για τα (εγωιστικά) του συμφέροντα²³⁹.

Ακριβώς γι' αυτό το λόγο το φιλοσοφικό ιδεώδες που γοητεύει ιδιαίτερα τη νεότερη φιλοσοφία είναι να

δημιουργηθεί ένα ορθολογικό σύστημα σχέσεων, το οποίο περιλαμβάνει όλες τις τυπικές δυνατότητες, όλες τις αναλογίες και σχέσεις της εξορθολογισμένης ύπαρξης με τη βοήθεια των οποίων όλα τα φαινόμενα μπορούν – ανεξάρτητα από την πραγματική - υλική τους διαφοροποίηση – να γίνουν αντικείμενο ακριβούς υπολογισμού²⁴⁰.

---

²³⁵ Χορκχάμερ Μ., «Παραδοσιακή...», *ό.π.*, σ. 28, η έμφαση στο κείμενο· στην ίδια συνάφεια σημειώνει ότι οι αντινομίες του καθαρού Λόγου αποτελούν όρια του πρακτικού βίου και προσθέτει ότι «[ο] Λόγος δεν μπορεί να γίνει διαφανής στον εαυτό του, όσον καιρό οι άνθρωποι ενεργούν σαν μέλη ενός ά-λογου οργανισμού», όσο, δηλαδή, «αναπαράγουν με την ίδια τους την εργασία μια πραγματικότητα που τους υποδουλώνει όλο και περισσότερο», στο ίδιο, σ. 28 και σ. 33, αντίστοιχα.

²³⁶ *Π*, σ. 191, βλ. επίσης, Feenberg A., *The Philosophy...*, *ό.π.*, σ. 99.

²³⁷ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, *ό.π.*, σ. 109.

²³⁸ Στο ίδιο, σ. 168. Πρβλ. Feenberg A., «Lukacs' ...», *ό.π.*, σ. 494.

²³⁹ *Π*, σ. 175.

²⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 161.

Τα μαθηματικά αναγνωρίστηκαν ως η μόνη μέθοδος προσπέλασης του κόσμου διότι «μόνο μια πραγματικότητα που έχει αγκαλιαστεί από ένα πλέγμα τέτοιων εννοιών μπορεί να κυριαρχηθεί πραγματικά από εμάς»²⁴¹. Μόνον όταν ο κόσμος μετατραπεί σε μια αριθμητική ακολουθία μέσα από την μαθηματική - ποσοτική αποτύπωσή του μπορεί το αστικό υποκείμενο να υπολογίσει, να προβλέψει και εν τέλει να χειραγωγήσει την φύση και την ανθρώπινη κοινωνία. Όσο περισσότερο οι ανθρώπινες σχέσεις λαμβάνουν την μορφή «φυσικών νομοτελειών» και οι ατομικές πράξεις ακολουθούν τους αστικούς φυσικούς νόμους, τόσο επιβεβαιώνεται η εγκυρότητα του μαθηματικού μοντέλου γνώσης²⁴². Καθίσταται σαφές ότι ο «φορμαλισμός αποτελεί διανοητικό μοντέλο όσο και μορφή της κοινωνικής πρακτικής»²⁴³, η οποία αναπαράγει την μορφή της αντικειμενικότητας και τους ταξικούς χωρισμούς της αστικής κοινωνίας. Τα μαθηματικά αναγνωρίστηκαν ως αποκλειστική μέθοδος διότι είναι η μόνη που μπορεί να οδηγήσει στη συγκρότηση ενός συστήματος, το οποίο θα ικανοποιεί τις απαιτήσεις της καπιταλιστικής κοινωνικής οργάνωσης για ποσοτικό υπολογισμό και κυριαρχία.

Νομίζω είναι σαφές πλέον ότι η θεμελίωση της κριτικής των γνωστικών αντινομιών στην κοινωνική θεωρία²⁴⁴ και συμπορεύεται με την υπόδειξη του Adorno για την «προτεραιότητα του αντικειμένου». «[H] αντίφαση», γράφει ο Adorno,

δεν χρειάζεται να είναι απλώς μια 'φαινομενική' αντίφαση μεταξύ υποκειμένου και αντικειμένου [...], η οποία θα έπρεπε να χρεωθεί μόνο στο υποκείμενο ως ανεπάρκεια στην κρίση του. Μπορεί απεναντίας να είναι εντελώς αντικειμενική, να εντοπίζεται στο πράγμα και να μην επιτρέπει την άρση της με την βοήθεια της αυξημένης γνώσης και σαφέστερης διατύπωσης²⁴⁵.

Ο Lukács θεωρώ ότι δεν υποστηρίζει κάτι διαφορετικό αφού αντιλαμβάνεται την πραγματοποίηση ως το δομικό υπόβαθρο της φορμαλιστικής θεωρίας και των

---

²⁴¹ Στο ίδιο, σ. 161 και σημ 71. Παρόμοια ο Horkheimer γράφει: «Προκειμένου να χειραγωγηθούν τόσο η εξωτερική φύση όσο και οι καθορισμένοι οικονομικοί και κοινωνικοί μηχανισμοί, απαιτείται να μορφοποιηθεί το υλικό της Γνώσης, να ενταχθεί, δηλαδή, μέσα σε μια οργανωμένη δομή υποθέσεων», «Παραδοσιακή...», ό.π., σ. 15.

²⁴² Π, σ. 163.

²⁴³ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 109, η έμφαση στο κείμενο.

²⁴⁴ Π, σ. 164, σημ. 73

²⁴⁵ Adorno T. W., «Σχετικά με τη λογική των κοινωνικών επιστημών», στο Κουζέλης Γ., Ψυχοπαίδης Κ. (επιμ.), *Επιστημολογία των κοινωνικών επιστημών. Κείμενα*, Νήσος, Αθήνα, 1996, σ. 333, αναγνωρίζοντας παρακάτω στην διάσημη 243^η παράγραφο της εγγεγραμμένης φιλοσοφίας του δικαίου το πρότυπο αυτής της προσέγγισης. Πρβλ. Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 110 όπου επισημαίνεται emphatically ότι ο Lukács ακολουθεί αυτή την επιχειρηματολογία.

αντινομιών της. Ο δογματισμός της μεθοδικής στάσης του φορμαλισμού αποδεικνύει ότι

[ό]σο ‘καθαρότερα’ επεξεργαζόμαστε τον γνωστικό χαρακτήρα της σκέψης, όσο πιο ‘κριτική’ γίνεται η σκέψη, τόσο μεγαλύτερο και περισσότερο αγεφύρωτο εμφανίζεται το χάσμα μεταξύ της ‘υποκειμενικής’ μορφής σκέψης και της αντικειμενικότητας του (υπαρκτού) αντικειμένου²⁴⁶,

συμφωνώντας με τον Adorno στο ότι η παραδοσιακή τυπικομαθηματική μεθοδολογία μένοντας πιστή στο ιδεώδες της για «κομψότητα», «καθαρότητα», «σαφήνεια» και «μη αντιφατικότητα», ουσιαστικά αρνείται το ίδιο το αντικείμενό της, το οποίο δεν είναι απλό, δεν είναι ουδέτερο, δεν υπακούει σε μια εύτακτη λογική αλλά είναι με την εμφατική έννοια αντιφατικό και ανορθολογικό²⁴⁷.

Ουσιαστικά, αυτός ο τύπος γνώσης αναπαράγει την ενατενιστική στάση η οποία απλώς «θέλει να γνωρίσει τον κόσμο, όχι να τον αλλάξει»²⁴⁸, με αποτέλεσμα να αποδέχεται ως αναπόφευκτες και άκαμπτες τόσο τις εννοιολογικές-αναστοχαστικές κατηγορίες όσο και την ίδια την ιστορική πραγματικότητα. Ακριβώς επειδή οι πραγματοποιημένες νομοτέλειες δεν είναι «απλώς και μόνο μορφές σκέψης, αλλά είναι μορφές αντικειμενικότητας της παρούσας αστικής κοινωνίας», άρση τους δεν είναι απλά μια εννοιακή κίνηση, αλλά «πρακτική άρση τους ως μορφών ζωής της κοινωνίας»²⁴⁹. Η παραίτηση από την «πρακτική - κριτική» τους οδηγεί σε όλες οι αντινομίες των ορθολογιστικών συστημάτων στην προσπάθειά τους να συμβιβάσουν - συμφιλιώσουν αντικείμενα και έννοιες, τις οποίες έχουν αποδεχθεί αξιωματικά ως χωριστές.

Η υλιστική διαλεκτική η οποία δεν επιθυμεί την μεθοδική της περιχαράκωση από το αντικείμενο (ιδεολογική λειτουργία), θα πρέπει να πάρει την «μορφή του πράγματος»²⁵⁰, δηλαδή, αφενός να μην εξαφανίσει τις αντιφάσεις μέσω κάποιων αφηρημένων αξιωματικών θέσεων κατά τη συνήθη εργασία του επιστημονισμού, αφετέρου να μην αφήσει τις αντιφάσεις να την στρέψουν σε ανορθολογικές ατραπούς, νοώντας τις ως απλώς τυχαίες καταστάσεις του αντικειμένου· η αντίφαση και η επιγενόμενη απροσδιοριστία θα πρέπει να συλληφθεί ως αναγκαία παραγόμενη

²⁴⁶ *Π*, σ. 310-311, και πρβλ. Adorno T. W., «Σχετικά με τη λογική...», *ό.π.*, σ. 330.

²⁴⁷ Adorno T. W., «Σχετικά με τη λογική...», *ό.π.*, σ. 331, 330.

²⁴⁸ *Π*, σ. 315.

²⁴⁹ Στο *ίδιο*, 261.

²⁵⁰ Adorno T. W., «Σχετικά με τη λογική...», *ό.π.*, σ. 340, παρόμοια ο Horkheimer λέει ότι «[η] ταύτιση της κριτικής σκέψης με τον σημερινό κόσμο είναι συνεπώς γεμάτη αντιφάσεις, που σημαδεύουν όλες τις έννοιες», «Παραδοσιακή...», *ό.π.*, σ. 28.

από το ίδιο το αντικείμενο, την κοινωνία²⁵¹. Με δεδομένο αυτό, σκοπός της κριτικής σκέψης δεν μπορεί να είναι «η επανόρθωση μιας λανθασμένης και ανεπαρκούς επιστημονικής μεθόδου» ή η «αντικατάσταση μιας υπόθεσης μέσω μιας καλύτερα λειτουργούσας»²⁵². σκοπός είναι η πρακτική άρση της «αναγκαία[ς] διανοητική[ς] και υπαρκτική[ς] μορφή[ς] της αστικής κοινωνίας, της πραγματοποίησης του είναι και της σκέψης»²⁵³.

Η καίρια συνεισφορά της διαλεκτικής κριτικής έγκειται στο ότι «διαβάζει» τα θεωρητικά διλήμματα ταυτόχρονα ως *κοινωνικές* αντιθέσεις της ιστορικής ολότητας, οι οποίες επιζητούν πρακτική και όχι αποκλειστικά θεωρητική διερεύνηση²⁵⁴. Η ριζοσπαστική κοινωνική κριτική του Lukács αναδεικνύοντας τη συνάφεια μεταξύ των πρακτικών εντός της αστικής μορφής αντικειμενικότητας και των ορίων του φορμαλιστικού λόγου, συνδέει την υπέρβαση των θεωρητικών αντινομιών με την πρακτική άρση της πραγματοποίησης²⁵⁵.

Αλλά μέχρι η διαλεκτική φιλοσοφία να καταλήξει σε αυτή την οδό, μεσολάβησαν διαφορετικές προσπάθειες από την γερμανική φιλοσοφία να ξεπεραστεί ο δυισμός μεταξύ μορφής και περιεχομένου και να εκπληρωθεί ο πόθος του συστήματος. Πριν όμως αναφερθούμε στον τρόπο με τον οποίο ο Lukács προσλαμβάνει τις μεγαλειώδεις προσπάθειες της γερμανικής φιλοσοφίας, θα πρέπει να συμπεριλάβουμε στην μετακριτική της γνώσης και τις σύγχρονες επιστήμες²⁵⁶.

4.2. Τα μεθοδικά όρια των επιστημών

Ο Lukács σκοπεύει να δικαιολογήσει την εγγενή μεθοδική αδυναμία των εμπειρικών επιστημών, αναφέροντας ότι η φορμαλιστική τους δομή τις απομακρύνει καθοριστικά από την συγκεκριμένη ιστορική πραγματικότητα και γι' αυτό δεν τους επιτρέπεται η σύλληψη της ολότητας του είναι²⁵⁷. Η λουκατσιανή ανάλυση εκκινεί με την κριτική

---

²⁵¹ Adorno T. W., «Σχετικά με τη λογική...», *ό.π.*, σ. 334.

²⁵² *II*, σ. 233.

²⁵³ Στο ίδιο, σ. 262.

²⁵⁴ Πρβλ. Adorno T. W. «Σχετικά με τη λογική...», *ό.π.*, σ. 334.

²⁵⁵ Feenberg A., *The Philosophy...*, *ό.π.*, σ. 91, 97, του ίδιου, «Realizing...», *ό.π.*, σ. 117-118, Hall T., «Justice...», *ό.π.*, σ. 129, 127.

²⁵⁶ Συμφωνώ με τον Καβουλάκο γι' αυτή τη συμπερίληψη, *Ιστορία...*, *ό.π.*, σ. 108, σημ. 220.

²⁵⁷ Από εδώ μπορεί να εξηγηθεί και η μετάβαση από ολιστικά μεθοδολογικά μοντέλα σε μικροθεωρητικές κατασκευές, σ. 114

στην πολιτική οικονομία, η οποία αποτελεί και θεωρητική έκφραση της καπιταλιστικής οικονομίας²⁵⁸. Πράγματι, η εννοιολογική συγκρότησή της ως νεωτερικής επιστήμης φαίνεται να προσιδιάζει στην δομή του αντικειμένου: στη νεωτερικότητα η οικονομία αποτελεί όντως μια χωριστή σφαίρα από την κοινωνία, η οποία διέπεται από αδήριτους νόμους, που μπορούν να γνωσθούν μέσω ποσοτικών μεθόδων²⁵⁹.

Ωστόσο, όσο πιο συστηματοποιημένη και τυπικά ακριβής γίνεται η επιστήμη, τόσο πιο καθοριστικά εγκαταλείπει το πραγματικό υπόστρωμα της οικονομικής διαδικασίας²⁶⁰. Οι επιστημονικές κατηγορίες εφαρμόζονται ανεμπόδιστα σε μια «νοητή ύλη», σ' ένα υλικό δημιουργημένο και προσαρμοσμένο στις ανάγκες της μεθόδου της «ακριβούς» επιστήμης²⁶¹. Το πραγματικό υλικό, το ποιοτικό περιεχόμενο (αξία χρήσης) μένει ασύλληπτο από τις οικονομολογικές κατηγορίες με προσπάθειες όπως αυτή της οριακής ωφελιμότητας να μην συνεισφέρουν ουσιαστικά κάτι παραπάνω από το να επαναλαμβάνει αυτή την αδυναμία από τη σκοπιά ενός αφηρημένου - τυπικού υποκειμένου που πραγματοποιεί τις ανταλλαγές²⁶².

Το ποιοτικό στοιχείο, όμως, το οποίο διάγει την εξωοικονομική του ζωή περιφρονημένο, εμφανίζεται ξαφνικά και γίνεται ο καθοριστικός παράγων για το ξέσπασμα της κρίσης. Ο «ανορθολογισμός της κρίσης» ως παύσης της κανονικής ακολουθίας των οικονομικών νόμων αποτελεί το «ανυπέρβλητο όριο της αστικής σκέψης», η οποία αντιλαμβάνεται αυτά τα φαινόμενα ως τυχαίες και πρόσκαιρες διαταραχές²⁶³. Η «τυφλότητα» της αστικής οικονομικής σκέψης απέναντι στην αληθινή δομή της κρίσης δεν ταυτίζεται απλά με την ταξική μεροληψία· το μεθοδικό όριο της φαρμαλιστικής επιστήμης ανταποκρίνεται στην πραγματική μετατροπή της οικονομίας μέσω του καπιταλιστικού εξορθολογισμού σ' ένα μαθηματικοποιημένο σύστημα νομοτελειών²⁶⁴. Το ποιοτικό στοιχείο αποκαλύπτεται ότι δεν είναι άλλο από την ανθρώπινη ζωή, η οποία αδυνατεί να υπαχθεί πλήρως στις εντεινόμενες μορφοποιήσεις και καθορισμούς των κυρίαρχης οικονομικής ορθολογικότητας. Η αστική οικονομική επιστήμη αναπαράγει σε γνωστικό επίπεδο τον πρακτικό εξορθολογισμό.

²⁵⁸ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 105, Feenberg A, *The Philosophy...*, ό.π., σ. 80.

²⁵⁹ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 105.

²⁶⁰ *Π*, σ. 108, 114.

²⁶¹ Στο ίδιο, σ. 142, 140.

²⁶² Στο ίδιο, σ. 109.

²⁶³ Στο ίδιο, 111, 110.

²⁶⁴ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 106.

Στην επιστήμη του δικαίου είναι πιο καθαρή, σύμφωνα με τον Ούγγρο φιλόσοφο, η αντινομία μεταξύ ποιοτικού περιεχομένου και υπολογιστικών μορφών. Η φυσικοδικαιική παράδοση την περίοδο της επαναστατικής αστικής τάξης ισχυριζόταν ότι η ορθολογικότητα του δικαίου (τυπική ισότητα, γενικότητα) ήταν ικανή να ορίσει τα συγκεκριμένα περιεχόμενά του²⁶⁵. Με την μερική καθιέρωση της αστικής τάξης πραγμάτων αναπτύσσεται το ιστορικό επιχείρημα, το οποίο μετριάζει - σχετικοποιεί τις φυσικοδικαιικές φιλοδοξίες για ριζική αλλαγή της πραγματικότητας²⁶⁶. Το περιεχόμενο του δικαίου είναι ένα «καθαρό γεγονός», το οποίο δεν μπορεί να συλληφθεί από τις αφηρημένες κατηγορίες του δικαίου και θα πρέπει να παραπεμφθεί ως «μετανομικό» γεγονός σε άλλα επιστημονικά πεδία.

Με την ταύτιση της ιστορικής γένεσης και εγκυρότητας των περιεχομένων του δικαίου, η μόνη απαίτηση που διατηρείται είναι η συστηματικότητα των κανόνων δικαίου (νομικός θετικισμός)²⁶⁷. Το καθήκον αυτό το αναλαμβάνει μια γενική νομική επιστήμη, έχοντας απορρίψει ως υπερβατικά τα ερωτήματα περί της ιστορικής γένεσης (ταξικές σχέσεις) και έλλογης θεμελίωσης, με σκοπό να συγκροτήσει ένα τυπικά συνεκτικό σύστημα δικαίου, το οποίο θα υπολογίζει τις συνέπειες του πράττειν και θα συνδράμει στην ορθολογική επιβολή ταξικών πρακτικών²⁶⁸.

Την γνώση όμως του υλικού υποστρώματος και της συνάφειας του όλου καλείται να αναλάβει η επιστήμη που παραδοσιακά στοχεύει στην ολότητα του είναι: η φιλοσοφία. Το δίλημμα με το οποίο ήρθε αντιμέτωπη η αστική φιλοσοφική διάνοηση εν μέσω της κρίσης του πολιτισμού στις αρχές του περασμένου αιώνα ήταν το εξής: η φιλοσοφική σκέψη θα παραμείνει πιστή στο επιστημονιστικό μοντέλο της γνώσης και στην αξία της αιώνιας εγκυρότητας, απομακρυνόμενη σταδιακά από την «ζωντανή ζωή» και με κίνδυνο να καταλήξει μια στείρα ακαδημαϊκή ενασχόληση, ή θα τεθεί υπέρ του αγώνα για την δραματική άρθρωση του «ανορθολογισμού της ζωής»²⁶⁹;

---

²⁶⁵ *Π*, σ. 115.

²⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 116.

²⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 117.

²⁶⁸ Στο ίδιο, σ. 118.

²⁶⁹ Feher I. M., «Lask...», *ό.π.*, σ. 376. Ο νεαρός Ούγγρος φιλόσοφος ήταν φανερά εξοικειωμένος με την δεύτερη αυτή κατεύθυνση μέσω της επαφής του με εκπροσώπους της «φιλοσοφίας της ζωής» (Dilthey, Bergson) και με τις αντιλήψεις τους για το «βίωμα» ή την «ενόραση», οι οποίες αντιπαρατίθενται στα νοητικά μορφώματα ως καταλληλότερες οδοί προσπέλασης της πραγματικότητας, Καβουλάκος Κ., *Τραγωδία...*, *ό.π.*, σ. 41, σημ. 57 και σ. 39, 40. Ο Weber στην διάσημη ομιλία του για την επιστήμη αποτυπώνει με γλαφυρό τρόπο την διαδεδομένη απορριπτική στάση που επικρατούσε σε μεγάλη μερίδα της σπουδαστικής

Παρά τις προσπάθειες της φιλοσοφικής σκέψης για ενοποίηση (βλ. Wundt)²⁷⁰, ουσιαστικά η φιλοσοφία παραιτήθηκε από την γνωστική σύλληψη της ολότητας – παραίτηση η οποία αποτιμήθηκε ως «κριτική» πρόοδος²⁷¹. Η μετατόπιση και ο αυτοπεριορισμός της φιλοσοφίας σε επιστημολογία, η οποία θα εξετάζει τους «όρους δυνατότητας» της ισχύος των δεδομένων επιστημών και θα διασαφηνίζει τις μεθοδολογίες τους συμπορεύεται με την δομική τάση της αστικής κοινωνίας, η οποία κυριαρχεί σε αυξανόμενο βαθμό στα εξειδικευμένα επιμέρους πεδία, ενώ ταυτόχρονα χάνει την «δυνατότητα της διανοητικής κυριάρχησης της κοινωνίας ως ολότητας και έτσι και την αρμοδιότητά της να καθοδηγήσει την τελευταία»²⁷². Από αυτή την εξελικτική τάση εκπορεύονται οι νεοκαντιανές σχολές σκέψης της Γερμανίας²⁷³. αφενός, η σχολή του Μαρβούργου με την εξύμνηση της «μαθηματικοποιημένης» μεθόδου (όπου η κατασκευή ταυτίζεται με την κατανόηση)²⁷⁴, την οποία πρέπει να υιοθετήσει και η φιλοσοφία και αφετέρου, η νοτιοδυτική σχολή, για την οποία η «ανορθολογικότητα της ύλης» αποτελεί την έσχατη δεδομενικότητα που απλά πρέπει να αποδεχθούμε είτε αφορά την κατακερματισμένη κοινωνία είτε την αποσπασματικότητα των δεδομένων επιστημών²⁷⁵.

Μια θεωρία που θα ήθελε να υπερβεί τα όρια του φορμαλισμού θα έπρεπε να κινηθεί αποφασιστικά προς τη «συγκεκριμένη, υλική ολότητα» ως συνόλου δυναμικών σχέσεων. Αυτό το εγχείρημα προϋποθέτει τον αναστοχασμό επί του ιστορικά πεπερασμένου χαρακτήρα του πραγματοποιημένου κόσμου που βρίσκεται στη βάση του φορμαλισμού και εσωτερική αναμόρφωση και ενοποίηση των ιστορικών -

---

νεολαίας για την εννοιακή σκέψη, την οποία ταύτιζαν με «ένα μετακοσμικό βασίλειο τεχνητών αφαιρέσεων, οι οποίες με τα σκελετωμένα χέρια τους επιδιώκουν να αδράξουν το αίμα και το χυμό του αληθινού βίου, χωρίς ποτέ να τον συλλαμβάνουν», *Επιστήμη...*, ό.π., σ. 12.

²⁷⁰ Βλ. *Π*, σ. 119-120.

²⁷¹ Στο ίδιο, σ. 120, 142.

²⁷² *Π*, σ. 144.

²⁷³ Την βασική ανακολουθία του νεοκαντιανισμού σε σχέση με τον Kant επισημαίνει ο Ψυχοπαίδης Κ. αναφορικά με την απόρριψη του πολιτικού χαρακτήρα του υπερβατολογικού πλαισίου και την διάρρηξη της σχέσης μεταξύ θεωρητικού και πρακτικού Λόγου, βλ. «Πολιτική μέσα στις έννοιες», ό.π., σ. 16. Ο «νεοκαντιανός» Lukács δεν συμμερίζεται την αντίθεση μεταξύ πρώτης και δεύτερης *Κριτικής* έτσι όπως κατασκευάζεται από την εν λόγω παράδοση, βλ. *Π*, σ. 148. Για την δυνατότητα να σκεφτούμε την αλληλοδιαμεσολάβηση γνωσιοθεωρητικής και ηθικοπρακτικής χρήσης του Λόγου στη καντιανή φιλοσοφία, ακόμη και πριν την *Κριτική της κριτικής δύναμης*, βλ. Λαβράνου Α., *Γνώση και πράξη. Για τη σχέση θεωρητικού και πρακτικού Λόγου στον Ιμμάνουελ Καντ*, Πόλις, Αθήνα, 2010.

²⁷⁴ Την ίδια εκτίμηση βρίσκουμε στο Χορκχάιμερ Μ., «Παραδοσιακή...», ό.π., σ. 19.

²⁷⁵ *Π*, σ. 143, 120.

κοινωνικών επιστημών²⁷⁶. Οι τελευταίες επισημάνσεις προετοιμάζουν σ' έναν βαθμό την οδό για εκείνη τη νέα δυνατότητα λογικής σύλληψης της συνάφειας κατηγοριακών μορφών και υλικού υποστρώματος· ο Lukács θα αναγνωρίσει στην εγγεληνική ιστορική διαλεκτική το μεθοδικό πρότυπο αυτής της σύλληψης.

4.3. Τα εγχειρήματα της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας

Η κριτική φιλοσοφία σύμφωνα με τον Lukács δεν αποτελεί μόνο μια ιδεολογική συνείδηση (έστω και την πιο ανεπτυγμένη) της αστικής κοινωνίας, η οποία αναπαράγει τον φορμαλισμό της. Ταυτόχρονα, ανασυγκροτείται ως λόγος ο οποίος συνειδητά και συστηματικά επιχειρεί να παράσχει τις κατευθυντήριες γραμμές για μια δυνατή υπέρβαση των ορίων της αστικής κοινωνίας και της πραγματοποιημένης σκέψης, αν και αυτό το εγχείρημα υπονομεύεται από τον καθαρά διανοητικό, καθαρά θεωρησιακό του χαρακτήρα²⁷⁷. Η καντιανή φιλοσοφία υπήρξε η σπουδαιότερη προσπάθεια στην αστική εποχή να συγκροτηθεί ένα σύστημα το οποίο θα αποτύπωνε την ταυτότητα του είναι και της σκέψης, ώστε να εμφανιστεί η δεδομένη πραγματικότητα ενεργητικά διαμεσολαβημένη από την γινώσκουσα υποκειμενικότητα. Ολόκληρη η μετακαντιανή παράδοση πολέμησε με μέσα που ο ίδιος ο Kant είχε προδιαγράψει (έστω και αρνητικά), τις αντινομίες του φορμαλισμού και την αδυναμία να ανεγερθεί ένα ολοκληρωμένο σύστημα της γνώσης.

Η στροφή της ιδεαλιστικής φιλοσοφίας στο «πρακτικό στοιχείο» σηματοδότησε ένα σημαντικό βήμα στην υπέρβαση της ανορθολογικότητας της ύλης²⁷⁸. Ο Fichte αποδεχόμενος το «πρωτείο του πρακτικού Λόγου», το οποίο του κληροδότησε ο Kant, επιχειρεί με βάση την έννοια της «εγώτητας» να αντεπεξέλθει στην απαίτηση για συστηματοποίηση²⁷⁹. Η εγώτητα ταυτίζεται με την «ενεργητική πράξη», η οποία αποτελεί την «πρωταρχική ενότητα», δηλαδή, την στιγμή κατά την οποία «το υποκείμενο θέτει τον εαυτό του και τα αντικείμενα της γνώσης του»²⁸⁰.

---

²⁷⁶ Στο ίδιο, σ. 119, 120.

²⁷⁷ Βλ. II, σ. 144, 204.

²⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 146.

²⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 148, Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 67, 69.

²⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 66.

Αυτό δεν σημαίνει ότι εξαλείφεται κάθε διχασμός της εμπειρικής πραγματικότητας, αλλά ότι είναι δυνατό να συναχθεί από αυτήν την πρωταρχική πράξη²⁸¹.

Από την στιγμή όμως που αυτή η ενεργητική δραστηριότητα νοείται απλώς και μόνον ως ηθική πράξη του ατομικού υποκειμένου, εμπλέκεται στις ίδιες αντινομίες κάθε φορμαλιστικής ηθικής «καντιανού τύπου»²⁸². Από τη μια μεριά, οι αφηρημένοι ηθικοί κανόνες και από την άλλη, η «αιώνια, σιδηρά» νομοτέλεια της φύσης, απόσταση η οποία οξύνει περισσότερο την αντίθεση μεταξύ της ελευθερίας του τυπικού ηθικού υποκειμένου και του ξένου, απόμακρου κόσμου²⁸³.

Η τέχνη στη νεωτερικότητα προβάλλει ως εκείνο το «σημείο» όπου μπορεί να επιτευχθεί η πολυπόθητη εναρμόνιση της μορφής και του περιεχομένου²⁸⁴, η οποία κινείται πέρα από την τυχαία αναφορά και υπερβαίνει την αδιαφορία της αφηρημένης ορθολογικότητας προς το συγκεκριμένο υλικό, έτσι όπως πραγματοποιείται στην γνωσιοθεωρητική και ηθικοπρακτική σφαίρα²⁸⁵. Ο Schiller είναι αυτός που επιχείρησε να δείξει ότι η εμπειρία της ομορφιάς μπορεί να αποτελέσει το μέσο αποκατάστασης του κατακερματισμένου ανθρώπου της αστικής κοινωνίας²⁸⁶. Η κριτική που ασκεί του όμως ο Lukács είναι ότι η τέχνη υπερβαίνει την πραγματοποίηση στο βαθμό που αισθητικοποιεί τον κόσμο²⁸⁷. Η διχαστική εμπειρική πραγματικότητα μένει ανέπαφη και η αποκατάσταση του ανθρώπινου υποκειμένου παραμένει ενατενιστική, αφού η ολοποίηση είναι συμβολική και περιορισμένης εμβέλειας²⁸⁸. Για τον Lukács το σημείο εκκίνησης για την ολότητα δεν μπορεί να είναι «συμβολικό», αλλά μόνο ιστορικό²⁸⁹.

Η εγελιανή διαλεκτική προσφέρει στον Ούγγρο στοχαστή το μεθοδικό πρότυπο για μια πραγματική άρση των θεωρητικών αντινομιών. Με τον Hegel ανακαλύπτεται το πραγματικό πεδίο εκδίπλωσης της σχέσης υποκειμένου - αντικειμένου, ατόμου - κοινωνίας, κ.λπ.²⁹⁰. Το πεδίο αυτό είναι η ιστορική διαδικασία,

---

²⁸¹ Π, σ. 148-149, Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 67, 69.

²⁸² Π, σ. 150-151, 171.

²⁸³ Π, σ. 172, 171, Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 71, 73-74.

²⁸⁴ Π, σ. 178, 186, βλ. Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 75, 79.

²⁸⁵ Π, σ. 179, 178, βλ. Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 83. Ο Kant είχε προδιαγράψει και αυτή την κατεύθυνση με την *Κριτική της κριτικής δύναμης*, θεωρώντας ότι η αρχή της τέχνης μπορεί να έχει μια «γεφυρωτική» λειτουργία στο σύστημα του Λόγου, βλ. Π, σ. 179, 181-182.

²⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 183, Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 84, 83.

²⁸⁷ Π, σ. 185.

²⁸⁸ Στο ίδιο, σ. 186, 223-224, βλ. και Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 86, 82.

²⁸⁹ Στο ίδιο, σ. 77.

²⁹⁰ Π, σ. 192, 190, 195. Βλ. Feenberg A., *The Philosophy...*, ό.π., σ. 107.

η οποία παρέχει κατ' αρχήν τις εννοιολογικές προϋποθέσεις για μια δυνατή υπέρβαση και αμοιβαία ρευστοποίηση των άκαμπτων διχοτομήσεων που εμφανίζονται στην ιστορία της φιλοσοφίας²⁹¹. Στην ιστορική διαδικασία παρατηρείται η αδιάκοπη μεταβολή μορφών και περιεχομένων και μόνο μέσω αυτής της διαδικασίας μπορεί να συλληφθεί εννοιολογικά το ποιοτικά νέο²⁹².

Η διαλεκτική λογική υπερβαίνει «την παγίωση και στατικότητα των αφηρημένων εννοιών της τυπικής λογικής ή των κατηγοριών της διάνοιας»²⁹³ και επιχειρεί να συλλάβει τα περιεχόμενα στην ποιοτική - υλική τους βάση, δηλαδή, εντός της εμμένειας του ιστορικού γίνεσθαι²⁹⁴. Αυτό επιτυγχάνεται με τη λογική της «συγκεκριμένης ολότητας»²⁹⁵, η οποία αφενός, εξαναγκάζει τις έννοιες να προσαρμόζονται διαρκώς στα μεταβαλλόμενα περιεχόμενα και αφετέρου, αποτελεί ένα σύνολο δυναμικών διαδικασιών εντός του οποίου το ποιοτικά νέο βρίσκει την «αλήθεια» του. Όπως γράφει ο Lukács «η ελλιπής χρήση της κατηγορίας της ολότητας εμπόδισε την πραγματική γνώση ενός επιμέρους φαινομένου παρά την ορθή παρατήρηση όλων των λεπτομερειών του»²⁹⁶.

Για τον Lukács, όμως, ο Hegel δεν ακολούθησε την διαλεκτική ως ιστορική μέθοδο μέχρις εσχάτων. Αυτό φαίνεται από την στιγμή που δεν κατόρθωσε να ανακαλύψει το πραγματικό υποκείμενο της ιστορίας και υπέπεσε σε μυθολογικές κατασκευές όπως αυτές του «παγκόσμιου πνεύματος», του «τέλους της ιστορίας»²⁹⁷, κ.λπ. Η βαθύτερη αιτία γι' αυτήν την αναντιστοιχία, την ασυνέπεια του Hegel είναι σύμφωνα με τον Lukács η φορμαλιστική παγίωση της διαλεκτικής και η ανεξαρτητοποίησή της από την ιστορική διαδικασία, το εγχείρημα «να ξεπεραστεί ο δυϊσμός διαλεκτικά στη σκέψη που έχει απελευθερωθεί από κάθε συγκεκριμένη αναφορά στο είναι, στη λογική»²⁹⁸. Από την στιγμή που η διαλεκτική έρχεται εκ των

---

²⁹¹ Π, σ. 191, Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 91.

²⁹² Π, σ. 195, 280, Feher I. M., «Lask...», ό.π., σ. 376, 337, Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 90.

²⁹³ Στο ίδιο, σ. 89.

²⁹⁴ Π, σ. 190, βλ. επίσης Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 190.

²⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 190.

²⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 211. Πρβλ. και τις σχετικές αναφορές του Adorno, ο οποίος επισημαίνει ότι η ολότητα δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο εμπειρικών παρατηρήσεων και ότι κανένα πείραμα δεν μπορεί να δείξει την εξάρτηση ενός κοινωνικού φαινομένου από αυτήν την ολότητα, η οποία προδιαμορφώνει τα επιμέρους φαινόμενα, «Σχετικά με τη λογική...», ό.π., σ. 331, 338.

²⁹⁷ Π, σ. 198-199, βλ. Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 92, κ.ε.

²⁹⁸ Π, σ. 317, παρόμοια: 323-324 όπου λαμβάνει αποστάσεις από την μηχανική εφαρμογή του σχήματος θέση - αντίθεση - σύνθεση, βλ. και Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 92, 93.

υστέρων να δικαιολογήσει την ιστορία ή αυτοεπιβεβαιώνεται με βάση την ιστορία²⁹⁹, τότε απλά έχει καταστεί μια «στιγμή» εντός του συστήματος χωρίς καθοριστική σημασία³⁰⁰. Η διαλεκτικοποίηση του Λόγου δεν επαρκεί για την υπέρβαση των αντινομιών, αν αυτός δεν είναι πραγματικά ανοιχτός προς την εξωτερική εμπειρική πραγματικότητα³⁰¹.

Αυτή η κριτική εναντίον του Hegel από τον «εγγελιανό» Lukács μπορεί να μας διδάξει σχετικά με τους κινδύνους που ελλοχεύουν στον εγκλωβισμό της ιστορικής διαδικασίας από την οποία αναδύεται το ριζικά νέο³⁰². Συντάσσομαι με αναγνώσεις οι οποίες αμφισβητούν ότι ο Lukács στόχευε στη συγκρότηση ενός κλειστού διαλεκτικού συστήματος³⁰³, διότι θεωρώ ότι η λουκατσιανή κριτική στην ιδεαλιστική φιλοσοφία είναι ακριβώς μια κριτική στην ιδέα του συστήματος, η οποία δεν μπορεί να σημαίνει παρά μια ενατενιστική - φυσικοεπιστημονική, εν τέλει κυριαρχική αντίληψη για την γνώση και την ιστορία³⁰⁴.

Η υλιστική σκέψη όμως απλώς «προετοιμάζει με τα διαλεκτικά γνωστικά μέσα της το έδαφος για την πρακτική εναρμόνιση μεταξύ μορφής και περιεχομένου»³⁰⁵, πράγμα που σημαίνει την ενίσχυση του πρακτικού στοιχείου – η ενεργοποίηση του οποίου δύναται να συνεισφέρει καθοριστικά στην αλλαγή της υπάρχουσας πραγματικότητας³⁰⁶. Η λουκατσιανή διαλεκτική μόνο ως «πρακτική θεωρία» μπορεί να υπερβεί την ανορθολογικότητα. Μόνον που γι' αυτήν την σκέψη η «πράξη δεν είναι ένα απλό παρακολούθημα της θεωρίας, μια απλή 'εφαρμογή' συμπερασμάτων»³⁰⁷, ούτε μια πράξη που παράγει η ίδια το αντικείμενό της. Η πρακτική σκέψη παραμένει ανοιχτή απέναντι στο νέο και αφήνεται να διδαχθεί απ' τα πρακτικά αποτελέσματα που παράγει η πράξη εντός συγκεκριμένων ιστορικών συνθηκών³⁰⁸.

---

²⁹⁹ Π, σ. 262.

³⁰⁰ Στο ίδιο, σ. 200-201, Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 93.

³⁰¹ Π, σ. 203, Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 94.

³⁰² Στο ίδιο, σ. 112, 99.

³⁰³ Στο ίδιο, σ. 98. Την άποψη που θέλει τον Lukács να επιδιώκει μια συστηματοποίηση της γνώσης εκφράζει και ο Feher I. M., «Lask...», ό.π., σ. 375-377, 380.

³⁰⁴ Π, σ. 261.

³⁰⁵ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 70. Ο Καβουλάκος σημειώνει ότι τα διαλεκτικά μοτίβα που οδηγούν προς μια τέτοια ρευστή ολοποίηση είναι η διαμεσολάβηση του «γυμνού» γεγονότος (ιστορικότητα) και η άρση της φαινομενικότητας του (λειτουργία), βλ. στο ίδιο, σ. 113-116.

³⁰⁶ Στο ίδιο, σ. 98.

³⁰⁷ Στο ίδιο, σ. 110.

³⁰⁸ Στο ίδιο, σ. 100, 99.

5. Προς την πράξη

Η τελευταία αυτή ενότητα η οποία αναφέρεται στην «πράξη» είναι εκκούσια ημιτελής. Είναι πιο δόκιμο να θεωρηθεί ως ένα προκαταρκτικό βήμα προς μια σύγχρονη θεωρία επαναστατικής αλλαγής της κοινωνίας και των μελών της, θεωρία η οποία θα πρέπει συμπεριλαμβάνει στην προβληματική της τις ιστορικές εμπειρίες και τις πρακτικές αντινομίες, στις οποίες εμπλέκεται κάθε ριζοσπαστικό επαναστατικό εγχείρημα. Σκοπός μου δεν είναι να επικαιροποιήσω απροβλημάτιστα τη λουκατσιανή πρόταση για την «θεωρία της πράξης» και τον επαναστατικό ρόλο του προλεταριάτου³⁰⁹, αλλά με δεδομένη την έμφαση του Lukács στον υποκειμενικό παράγοντα³¹⁰, να θεματοποιήσω την *δυνατότητα* ενεργοποίησης μιας διαφορετικής συνείδησης από μέρους της εργαζόμενης τάξης (χωρίς να υπεισέλθω στα περαιτέρω προβλήματα στα οποία αυτή οδηγείται) και να κλείσω με έναν σχολιασμό ορισμένων λουκατσιανών αναφορών για τον τρόπο με τον οποίο οφείλουμε να σκεφτόμαστε την επαναστατική διαδικασία σήμερα.

5.1. Η δυνατότητα της αποπραγμοποίησης

Η πραγμάτευση της μορφής αντικειμενικότητας της αστικής κοινωνίας έδειξε ότι κυριαρχείται από την δομή της εμπορευματικής σχέσης. Αυτή η διαπίστωση επιτρέπει την ανάδειξη της ιστορικής μοναδικότητας της νεωτερικής μορφής αντικειμενικότητας (υπολογισιμότητα) και την θεμελιώδη υποκειμενική συμπεριφορά που της αντιστοιχεί (ενατένιση). Για την κριτική θεωρία όμως η σύνδεση της διαλεκτικής της αλλοτριωμένης και αντιφατικής κοινωνικής ολότητας με μια μορφή χειραφετικής πολιτικής πράξης είναι αναγκαία³¹¹. Το ζήτημα είναι να εξετασθεί η ανάδυση εκείνης της συνείδησης που να μην είναι αναπαραγωγική των δεδομένων σχέσεων και πρακτικών³¹².

---

³⁰⁹ Βλ. Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 187.

³¹⁰ Επ' αυτού βλ. Lowy M., «Revolutionary dialectics against 'tailism': Lukács' answer to the criticisms of *History and class consciousness*», στο Thompson M. J. (επιμ.), *Georg Lukács reconsidered...*, ό.π., σ. 67-69.

³¹¹ Βλ. Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 187, παρόμοια: 274.

³¹² Η διαδικασία συγκρότησης μιας διαφορετικής συνείδησης θα πρέπει να μην υπόκειται σε μια μηχανιστική - νομοτελειακή εξέλιξη, βλ. *στο ίδιο*, σ. 230.

Πρέπει όμως να σταθούμε σ' αυτά τα δύο σημεία. Η μέριμνα του Ούγγρου στοχαστή για τον εντοπισμό της ποιοτικής διαφοράς της μορφής αντικειμενικότητας της σύγχρονης κοινωνίας αποτελεί επιτακτική ανάγκη αν θέλει να αποφύγει έναν σοβαρό «σκόπελο». Για την κριτική θεωρία της πράξης είναι θεμελιώδους σημασίας η ανίχνευση των συγκεκριμένων μορφών αλλοτρίωσης του ανθρώπου, της ιστορικά συντελεσμένης σχέσης μορφών και περιεχομένων. Για τον Lukács ο κίνδυνος που ελλοχεύει αν ισοπεδωθεί η ιστορική ιδιαιτερότητα των μορφών αντικειμενικότητας της ιστορικής διαδικασίας είναι ότι αμφισβητείται εκείνη η ριζική κοινωνική πράξη «η οποία θα είναι προσαρμοσμένη στο συγκεκριμένο, υλικό υπόστρωμα του πράττειν»³¹³ με σκοπό να επιφέρει μια «θεμελιακή μεταλλαγή της συνολικής κοινωνίας»³¹⁴.

Πιο συγκεκριμένα, βασική πεποίθηση του Lukács αποτελεί η θέση ότι η «δόμηση του κόσμου εμφανίζεται τώρα ως ένα σύστημα από δυναμικά μεταβαλλόμενες μορφές σχέσεων, με τις οποίες συντελείται η αντιπαράθεση μεταξύ ανθρώπου και φύσης, μεταξύ ανθρώπου και ανθρώπου»³¹⁵ και «η ιστορία είναι ακριβώς η ιστορία της αδιάκοπης μεταβολής των μορφών αντικειμενικότητας που διαμορφώνουν την ύπαρξη του ανθρώπου»³¹⁶. Αν αυτές οι μορφές αντικειμενικότητας ήταν προκαθορισμένες και παρέμεναν αναλλοίωτες και αμετάβλητες σαν πράγματα³¹⁷ μέσα στον ιστορικό χρόνο, ο οποίος δεν θα ήταν παρά μια «κενή περιεχομένου *duree reele*»³¹⁸, η «μετασηματιστική πράξη»³¹⁹ δεν θα είχε λόγο ύπαρξης.

Το μετασηματιστικό πράττειν για να δικαιολογεί τον χαρακτηρισμό του πρέπει να αντιλαμβάνεται την ιστορική πραγματικότητα ως ένα σύνολο διαδικασιακών σχέσεων και τάσεων, οι οποίες παρέχουν τις «λαβές» για αναδόμηση της κατεστημένης μορφής αντικειμενικότητας³²⁰. Αν εξαλειφθεί η ιστορικότητα των μορφών αλλοτρίωσης και αποξένωσης του ανθρώπου από τον ιστορικό κόσμο, τότε όντως οποιαδήποτε πράξη αλλαγής εμφανίζεται είτε ως ανέφικτη είτε ως μια

---

³¹³ Π, σ. 154, παρόμοια: 162.

³¹⁴ Στο ίδιο, σ. 233, η έμφαση στο κείμενο.

³¹⁵ Στο ίδιο, σ. 279.

³¹⁶ Στο ίδιο, σ. 280, με έμφαση στο κείμενο, παρόμοια: 286.

³¹⁷ Βλ. Lowy Μ., «Η πραγματοποιημένη κοινωνία και η αντικειμενική δυνατότητα της γνώσης της στον Λούκατς», στον ίδιο, *Μαρξισμός και επαναστατικός ρομαντισμός*, μτφ. Σταβέρης Σ., Ουτοπία, Αθήνα, 1985, σ. 90.

³¹⁸ Π, σ. 269, η έμφαση στο κείμενο, πρβλ. επίσης, Feher I. Μ., «Lask...», ό.π., σ. 376.

³¹⁹ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 214 κ.ε.

³²⁰ Π, σ. 162, 306, σημ. 167, Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 214, 215.

βουλησιαρχική - μεσσιανική κίνηση (θαύμα), η οποία προϋποθέτει ως αναγκαίο όρο της μια πραγματικότητα που είναι φαταλιστική και δεν αλλάζει.

Για τον Lukács όμως αυτή δεν είναι η ορθή κατεύθυνση. Ο ίδιος έχει ήδη περιγράψει – αν και σ’ ένα αφηρημένο επίπεδο – ότι ο καπιταλιστικός εξορθολογισμός προσκρούει σ’ ένα όριο. Η πραγματοποίηση δεν είναι απόλυτη συνθήκη αφού προϋποθέτει τις κοινωνικές αντιστάσεις από την σκοπιά των οποίων είναι συγκροτημένη³²¹. Πώς είναι όμως αντικειμενικά δυνατή και εμμενής η συνειδητοποίηση ενός φορέα ο οποίος θα έρθει σε ρήξη με την μηχανιστική επανάληψη του υπαρκτού³²²;

Η μέχρι τώρα λουκασιανή ανάλυση έδειξε ότι η παραδειγματική υποκειμενική συμπεριφορά του αστικού ανθρώπου είναι η παθητική αποδοχή της κοινωνικής δεδομενικότητας. Ο Lukács χαρακτηρίζει το υποκείμενο της καπιταλιστικής κοινωνίας σαν ένα «απλό όργανο πρόσληψης εγνωσμένων πιθανοτήτων νομοτελειακού καθορισμού»³²³ και την συμπεριφορά του σαν τη «στάση του καθαρού παρατηρητή» των κοινωνικών αντικειμένων που έχουν λάβει την μορφή «των αφηρημένων στοιχείων της φυσικοεπιστημονικής εννοιολογίας»³²⁴.

Ο Lukács έχοντας αναλύσει στις βασικές της γραμμές τον εξορθολογισμό και την μηχανοποίηση της εργασιακής διαδικασίας, θα αντλήσει τη δυνατότητα για την ανάδυση του συνειδητού επαναστατικού φορέα μέσα από αυτή την μηχανιστική διαδικασία. Στο προλεταριάτο η πραγματοποίηση ως βασική δομή της κοινωνίας εμφανίζεται με την πιο απάνθρωπη μορφή της, διότι «μόνο στην εργασιακή σχέση του προλετάριου εμφανίζεται αυτή η δομή εντελώς καθαρά και με δυνατότητα να γίνει συνειδητή»³²⁵. Ο Lukács ανιχνεύει ότι το όριο του καπιταλιστικού εξορθολογισμού εμφανίζεται στο πρόβλημα της εργάσιμης ημέρας³²⁶.

Το προλεταριάτο «[ε]μφανίζεται αρχικά ως καθαρό και απλό αντικείμενο του κοινωνικού γίνεσθαι», μοιάζει πλήρως «αγκιστρωμένο» στις άτεγκτες δομές της

---

³²¹ Βλ. Kavoulakos K., «Lukacs’...», *ό.π.*, σ. 70.

³²² Πρβλ. το αντίστοιχο ερώτημα, το οποίο αντιμετωπίζεται με το ίδιο απορρητικό ύφος στο Καβουλάκος K., *Ιστορία...*, *ό.π.*, σ. 230.

³²³ *Π*, σ. 163.

³²⁴ *Στο ίδιο*, σ. 166.

³²⁵ *Π*, σ. 250. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι την «σκοπιά» του προλεταριάτου δεν μπορούν να την οικειοποιηθούν μακροπρόθεσμα και άλλα κοινωνικά στρώματα.

³²⁶ Ο Lukács παραπέμπει σε αυτό το σημείο στην ενότητα για την εργάσιμη ημέρα από το *Κεφάλαιο* του Marx. Πρέπει να προσθέσουμε ότι το μοτίβο της ανάδυσης του επαναστατικού φορέα (προλεταριάτο) μέσα από την ίδια την κοινωνική διαδικασία εμφανίζεται ήδη στη μαρξική *Εισαγωγή στην εγγελιανή φιλοσοφία του δικαίου* του 1843.

φυσικοποιημένης καπιταλιστικής διαδικασίας³²⁷. Η αστική μορφή της αντικειμενικότητας – η ποσοτικοποίηση και η υπολογισιμότητα – εφαρμόζεται πάνω στην ίδια του την ενιαία προσωπικότητα και σωματικότητα, επιχειρώντας να τον μετατρέψει σ' ένα απλό εμπόρευμα, όπως όλα τα άλλα³²⁸. Ο Lukács την περιγράφει ως μια «διαδικασία αφαίρεσης, η οποία επιτελείται πάνω στον ίδιο» και η οποία θέλει να τον καταστήσει ένα «νούμερο», μια «αφηρημένη ποσότητα», ένα «ειδικό εργαλείο»³²⁹.

Αυτή η τάση της ποσοτικής κλιμάκωσης της εκμετάλλευσης του εργάτη που είναι εγγενής στην αξιοποιητική διαδικασία (και τείνει να γίνει απεριόριστη³³⁰) βρίσκει τα όριά της στην ποιοτική διάσταση του χρόνου ζωής των εργαζόμενων ανθρώπων³³¹, αφού «για τον εργάτη ο χρόνος εργασίας δεν είναι απλώς η αντικειμενική μορφή του πωλούμενου εμπορεύματός του, [...] αλλά συγχρόνως η καθοριστική μορφή της ύπαρξής του ως υποκειμένου, ως ανθρώπου»³³². Ο Lukács προσθέτει ότι η ποσοτικοποίηση, η εμπορευματοποίηση όλων των αντικειμένων ως διαδικασία που εισχωρεί σε κάθε μορφή αντικειμενικότητας του βίου σηματοδοτεί διαφορετικές στάσεις για τον καπιταλιστή επιχειρηματία και τον εργαζόμενο άνθρωπο. Αν για τον πρώτο αυτή η κατάσταση δεν παρέχει παρά μόνο δυνατότητες για αύξηση του βαθμού ορθολογικού υπολογισμού της οικονομικής πράξης, για τον εργάτη είναι «ζήτημα ζωής και θανάτου»³³³ να μην εγκλωβιστεί η ύπαρξή του εντός της εμπορευματικής μορφής.

Ο ταξικός αγώνας που λαμβάνει χώρα ανάμεσα στο συνολικό εργάτη και τον συνολικό καπιταλιστή αναφορικά με την διάρκεια της εργάσιμης ημέρας αποδεικνύει ότι η οιονεί φυσική λειτουργία της καπιταλιστικής οικονομίας καταρρέει και γεννάται μια αντινομία μεταξύ δυο ισότιμων δικαιωμάτων³³⁴. Η προσφυγή στη βία αποτελεί την ωμή απόδειξη ότι ο ίδιος ο καπιταλιστικός εξορθολογισμός δημιουργεί ένα αξεπέραστο όριο ανορθολογικότητας³³⁵.

---

³²⁷ Στο ίδιο, σ. 237 η έμφαση στο κείμενο, παρόμοια: 244, βλ. και Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 219, 220, 224.

³²⁸ Στο ίδιο, σ. 225.

³²⁹ *Π*, σ. 238, παρόμοια: 260.

³³⁰ Στο ίδιο, σ. 239.

³³¹ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 225, σημ. 127.

³³² Στο ίδιο, σ. 242.

³³³ Στο ίδιο, σ. 236, βλ. Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 226, Lowy M., «Η πραγματοποιημένη...», ό.π., σ. 90.

³³⁴ Βλ. *Π*, σ. 264.

³³⁵ Βλ. στο ίδιο, σ. 265.

Το «υπαρξιακό βίωμα» της αντίφασης των κοινωνικών αναγκών και των αστικών μορφών οργάνωσής τους ανοίγει την δυνατότητα της αποπραγματοποίησης μέσω της συνειδητοποίησης του γεγονότος ότι η καπιταλιστική εργασία δεν παράγει μόνο εμπορεύματα, αλλά αναπαράγει την ίδια την κεφαλαιακή σχέση³³⁶, η οποία στερεί στον εργάτη την ίδια την ανθρώπινη υπόσταση και τον καταδικάζει σε μια καθαρά αρνητική ύπαρξη³³⁷. Η διαμάχη για τη ρύθμιση των ορίων του χρόνου εργασίας παραπέμπει πέρα από την αμεσότητα της οικονομικής διαδικασίας³³⁸ και ωθεί τον εργάτη να κατανοήσει τον διαλεκτικό χαρακτήρα της ύπαρξής του³³⁹ και της κοινωνικής ολότητας³⁴⁰, να συλλάβει τον ιστορικά προσδιορισμένο χαρακτήρα των πραγματοποιημένων και πραγματοποιητικών ποσοτικών προσδιορισμών³⁴¹.

Συγκεκριμένα, ο Lukács θεωρεί ότι ο εργάτης μπορεί να μετατραπεί σε «αυτοσυνείδηση του εμπορεύματος»³⁴², ανοίγεται δηλαδή δυνατότητα να αναγνωρίσει ότι πίσω από τις φετιχιστικές μορφές της εμπορευματικής δομής κρύβεται η σχέση της αφηρημένης του εργασίας με το κεφάλαιο, μια συγκεκριμένη και ιστορικά σχηματισμένη κοινωνική σχέση³⁴³. Η αυτογνωσία του εργάτη ως εμπορεύματος είναι μια πρακτική γνώση η οποία επιφέρει μια «δομική αλλαγή στο αντικείμενο της γνώσης», στο ίδιο το προλεταριάτο³⁴⁴. Αυτή η πρακτική γνώση βέβαια δεν μπορεί να διασφαλίσει την απόκτηση της (ολιστικής) ταξικής συνείδησης και ανάληψη επαναστατικής δράσης· σημαίνει όμως μόνο το ξεκίνημα μιας μακράς διαδικασίας προλεταριακής υποκειμενοποίησης και επαναστατικοποίησης των κοινωνικών σχέσεων (αποπραγματοποίηση)³⁴⁵. Η εργάσιμη ημέρα αποτελεί μια «ρωγμή» του κοινωνικού συστήματος εντός της οποίας μπορεί να διεισδύσει η συλλογική πράξη και να επιτελέσει τον μετασχηματισμό των αλλοτριωτικών μορφών και αντιστροφές περιεχομένων³⁴⁶.

Σ' αυτό το σημείο είναι απαραίτητο να γίνουν ορισμένες παρατηρήσεις για τον τρόπο με τον οποίο οφείλουμε να σκεφτόμαστε την επαναστατική διαδικασία

---

³³⁶ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 228, βλ. και *II*, σ. 270.

³³⁷ Στο ίδιο, σ. 252, παρόμοια: 288.

³³⁸ Στο ίδιο, σ. 239.

³³⁹ Στο ίδιο, σ. 236.

³⁴⁰ Στο ίδιο, σ. 238.

³⁴¹ Στο ίδιο, σ. 240.

³⁴² Στο ίδιο, σ. 244, 243, πρβλ. επίσης Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 227.

³⁴³ Βλ. Στο ίδιο, σ. 244, 246, 260-261.

³⁴⁴ Βλ. Στο ίδιο, σ. 245, 263.

³⁴⁵ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 231, 233.

³⁴⁶ Πρβλ. και Γκιούρας Θ., «Το κεφάλαιο...», ό.π., σ. 238.

πέρα από το διαδεδομένο και πολλαπλά προβληματικό εσχατολογικό σχήμα μέσα στο οποίο είθισται να κατατάσσεται και η λουκασιανή θεωρία της πράξης³⁴⁷. Ακόμα κι αν ο Lukács δεν είναι πλήρως αμέτοχος ορισμένων διαστάσεών του, ιδιαίτερα αναφορικά με το λεγόμενο οργανωτικό ζήτημα όπως έχει επισημανθεί³⁴⁸, νομίζω ότι μας δίνει την ευκαιρία να μιλήσουμε για την επαναστατική διαδικασία της αποπραγμοποίησης χωρίς να διολισθαίνουμε σε ένα δογματικό (και ίσως κρυπτοθεολογικό³⁴⁹) τρόπο αντιμετώπισης της ιστορικής πράξης μετασχηματισμού των κοινωνικών σχέσεων.

Η αποπραγμοποίηση στη σκέψη του Ούγγρου στοχαστή «δεν μπορεί ακριβώς να είναι μια ανεπανάληπτη, μοναδική πράξη της άρσης όλων των μορφών πραγματοποίησης»³⁵⁰ που θα σήμαινε την «ξαφνική πραγμάτωση του παραδείσου επί γης»³⁵¹, δηλαδή, «μια μυθική τελειωτική κατάσταση»³⁵², όπου θα συντελούνταν η ταυτότητα των αντιθέτων. Μια πράξη που θα παρήγαγε μια εντελώς διαφορετική κοινωνική πραγματικότητα για τον άνθρωπο, ακόμα και μια διαφορετική φύση³⁵³.

Ισχυρίζομαι ότι ο Lukács βρίσκεται αρκετά μακριά από παρόμοιες χλιαστικές πεποιθήσεις. Αντίθετα, είναι ιδιαίτερα σαφής και κατατοπιστικός όταν γράφει ότι η αποπραγμοποίηση είναι μια «αδιάκοπη, διαρκώς ανανεούμενη τάση να διαρρηχθεί πρακτικά η πραγματοποιημένη δομή της ύπαρξης»³⁵⁴ και συνιστά μια μακρά και ποιοτική κοινωνική αλλαγή, η οποία δεν επέρχεται ούτε με την σοσιαλιστική διεύθυνση του κράτους και της οικονομίας, αφού αυτές οι παρεμβάσεις «με κανέναν

---

³⁴⁷ Μια εξαντλητική πραγμάτευση αυτού του ζητήματος απαιτεί μια αυτοτελή μελέτη.

³⁴⁸ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 256-258. Προβληματικό είναι το σημείο της διασφάλισης της δημοκρατίας στο εσωτερικό του επαναστατικού κόμματος, θέμα στο οποίο δεν φιλοδοξεί να επεκταθεί η παρούσα μελέτη.

³⁴⁹ Μια ενδιαφέρουσα κριτική από αυτή τη σκοπιά επιχειρείται στο Theodorou P., «Evil, unconscious, and the meaning in history. Outline of a phenomenological critique of the utopian - historioidicial politics», *L' inconscio*, τ. 2, 2016, σ. 189-190, με αναφορά στη στράτευση του Lukács στο κομμουνιστικό κόμμα. Η αισιόδοξη πίστη σε μια νομοτελειακή αντίληψη της ιστορικής πορείας, η οποία θα οδηγήσει αναπόδραστα στον «κομμουνιστικό παράδεισο», μετατρέπει τους επαναστάτες σε απλά εκτελεστικά όργανα αυτού του σχεδίου. Το αποτέλεσμα είναι ότι η πράξη τους μεταστρέφεται σε μια «απερίσκεπτη» ενέργεια, η οποία δεν διαφέρει σε πολλά από την δομή της πραγματοποίησης.

³⁵⁰ *Π*, σ. 322.

³⁵¹ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 238.

³⁵² *Στο ίδιο*, σ. 217.

³⁵³ Feenberg A., *The Philosophy...*, ό.π., σ. 133, Kelemen J., *The rationalism of Georg Lukács*, Palgrave Mcmillan, New York, 2014, 46-50, Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ.265-267, Lowy M., «Revolutionary...», ό.π., σ. 67.

³⁵⁴ *Π*, σ. 304 με έμφαση στο κείμενο, παρόμοια: 308.

τρόπο δεν σημαίνουν την άφιξη στο τέρμα»³⁵⁵. Σίγουρα αποτελούν σημαντικές στιγμές μιας μακρόπνοης διαδικασίας, η οποία όπως πρέπει να επεκταθεί και να εμβαθύνει σε όλες τις μορφές αντικειμενικότητας του βίου, ακόμα και στα πιο απομακρυσμένα πεδία.

Δεδομένου ότι στην παρούσα αστική κοινωνία ενυπάρχουν τα στοιχεία και οι λειτουργίες οι οποίες θα αναδιοργανωθούν ελεύθερα, η πράξη του προλεταριάτου είναι πάντα η «συγκεκριμένη - πρακτική επιτέλεση του επόμενου βήματος»³⁵⁶, το οποίο οδηγεί σε μια σειρά ρευστών διαμεσολαβήσεων και όχι σε μια παγιωμένη κατάσταση απόλυτης «συμφιλίωσης» των πάντων. Αν η αποπραγμοποίηση «δεν είναι μια μοναδική πράξη διάρρηξης», αλλά η «αδιάκοπη εναλλαγή παγίωσης, αντίφασης και ρευστοποίησης»³⁵⁷, τότε απομακρυνόμαστε με αποφασιστικό τρόπο από κάθε αντιδιαλεκτική ουτοπική θεώρηση και κινούμαστε προς μια διαρκή αναπροσαρμογή στις νέες καταστάσεις.

Πολύ ορθά κατά τη γνώμη μου σημειώνεται ότι αυτό το επόμενο βήμα είναι και ένα «βήμα στο άγνωστο»³⁵⁸, με την έννοια ότι η πράξη ρήξης με τις καπιταλιστικές νομοτέλειες παράγει πρωτόγνωρες συνθήκες τις οποίες η διαλεκτική σκέψη και πράξη πρέπει να αντιμετωπίσουν με ανοιχτό και «ευαίσθητο» τρόπο και όχι να τις εγκλωβίσουν σε παραδεδομένα σχήματα. Το «νέο», το «ριζικά διαφορετικό», το οποίο σε καμία περίπτωση «δεν το έχει επινοήσει το προλεταριάτο»³⁵⁹ αλλά κυφορείται εντός της ιστορικής και αλλοτριωτικής κοινωνίας, γίνεται όμως πραγματικότητα ως «νέα αρχή»³⁶⁰ μόνο μέσα από την συνειδητή και ελεύθερη πράξη του προλεταριάτου.

---

³⁵⁵ Στο ίδιο, σ. 326, πρβλ. και Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 241.

³⁵⁶ *II*, σ. 305.

³⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 308.

³⁵⁸ Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 234-235, όπου και η αναφορά στον «αυτοσχεδιαστικό» χαρακτήρα της μετασχηματιστικής πράξης.

³⁵⁹ *II*, σ. 319.

³⁶⁰ Βλ. Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 274.

6. Συμπέρασμα

Όσο μακρινές κι αν φαίνονται σήμερα οι επαναστατικές συνθήκες μέσα από και για τις οποίες συντάχθηκε το *Ιστορία και ταξική συνείδηση*, το βασικό πρόβλημα που διερευνά το κεντρικό δοκίμιο του τόμου παραμένει επίκαιρο: η καπιταλιστική πραγματικότητα ορθώνεται σαν μια παγωμένη αντικειμενικότητα απέναντι στο υποκείμενο, μια «δεύτερη φύση», η οποία «αντιπαράκειται στον άνθρωπο στη θεωρία και την πράξη»³⁶¹. Η δεδομένη μορφή της αντικειμενικότητας αξιώνει ότι αποτελεί την πλέον ορθολογική και αποτελεσματική οργάνωση της κοινωνίας που έχει γνωρίσει η ανθρωπότητα, επιβάλλοντας τον τυπικό εξορθολογισμό όλων των πεδίων του ανθρώπινου βίου. Ταυτόχρονα, όμως, η ίδια κοινωνική οργάνωση μπορεί να χαρακτηριστεί ως εκείνη η μορφή πολιτισμού η οποία αναπαράγει την βαρβαρότητα και την ανορθολογικότητα εντός της.

Στην ανά χείρας εργασία επιχείρησα να μελετήσω διαστάσεις αυτού του προβλήματος μέσα από την διαλεκτική προοπτική της θεωρίας της πραγματοποίησης του Lukács. Στην πρώτη ενότητα, παρουσίασα σε αδρές γραμμές την πνευματική πορεία του Lukács προς το *Ιστορία και ταξική συνείδηση* και σημείωσα την ιδιαιτερότητα της ανάγνωσής μου. Στην δεύτερη ενότητα, προσπάθησα να δείξω ότι στη καπιταλιστική νεωτερικότητα εκτυλίσσεται μια διαδικασία «πραγματικών αφαιρέσεων» από συγκεκριμένα ανθρώπινα περιεχόμενα με την εμπορευματική μορφή να καθίσταται το «αρχέτυπο» που απελευθερώνει μια ομοειδή κοινωνική αρχή, αυτή της υπολογιστικής ορθολογικότητας, η καθολίκευση της οποίας παράγει το φαινόμενο των πραγματοποιημένων κοινωνικών σχέσεων. Η διαδικασία αυτή εκκινεί από την εργασιακή δραστηριότητα και διαχέεται σε όλα τα πεδία της κοινωνίας, με βασικότερα αυτά της διοίκησης και του δικαίου, με σκοπό τη συγκρότηση ενός ολοποιητικού κοινωνικού συστήματος. Η κυριαρχική τάση της νεωτερικής μορφής αντικειμενικότητας για ποσοτικοποίηση και μετρησιμότητα των πάντων προσκρούει στον ίδιο της τον φορμαλισμό και οδηγεί στην κοινωνική κρίση.

Στην τρίτη ενότητα επιχείρησα να αναδείξω τη δομική συνάφεια ανάμεσα στην απαίτηση για συστηματοποίηση του καπιταλιστικού εξορθολογισμού και του αστικού ορθολογισμού για ένα κλειστό θεωρητικό σύστημα. Το μεθοδικό πρότυπο του νεωτερικού ορθολογισμού αποτελεί η μαθηματικοποιημένη γνώση και η

---

³⁶¹ *Π*, σ. 226, βλ. παρόμοια: σ. 191.

προσπάθειά της να κυριαρχήσει με τις αφηρημένες και παγιωμένες κατηγορίες της το σύνολο της εμπειρικής πραγματικότητας. Αγνοώντας όμως την ιστορική σύσταση του υλικού υποστρώματος των εννοιών, οδηγείται σε ανεπίλυτες αντινομίες τόσο στην φιλοσοφία όσο και στην επιστήμη. Τις αντινομίες αυτές δεν μπορεί να τις επιλύσει ούτε η γερμανική φιλοσοφία όσο τις συλλαμβάνει απλώς ως λογικές αντιφάσεις.

Η τέταρτη ενότητα είχε περισσότερο έναν αρνητικό χαρακτήρα. Με δεδομένη την ανυποληψία που έχει περιέλθει κάθε σκέψη που συνδέεται με μια πρακτική ριζικής αλλαγής των συνθηκών εντός των οποίων ζει ο ιστορικός άνθρωπος, προσπάθησα να τοποθετηθώ συνοπτικά απέναντι σε αυτό το πρόβλημα. Η ανάλυση έδειξε ότι υφίσταται πραγματική δυνατότητα για ανάδυση μιας μορφής συνείδησης πέρα από την πραγματοποιημένη - ενατενιστική της διάσταση. Μέσα από την εργασιακή διαδικασία μπορεί να υπάρξει μια συνείδηση που – μετά από πολλές διαμεσολαβήσεις – μπορεί να μετατραπεί σε επαναστατική πράξη. Η τοποθέτηση μου ήταν ότι αυτή την πράξη της αποπραγμοποίησης δεν πρέπει να τη σκεφτούμε ως μια στιγμιαία πράξη ριζικής μεταβολής των κοινωνικών σχέσεων, αλλά ως μια σταδιακή κοινωνική διαδικασία συνεχών προσαρμογών του ανθρώπου στην ιστορική ολότητα. Η απομάκρυνση από μια «μεσσιανική» αντίληψη της επανάστασης μπορεί να μας διαφυλάξει από μια σειρά προβλημάτων όπως η μετατροπή της χειραφετικής πολιτικής πράξης σε καταπιεστική πράξη και εγκαθίδρυση μιας νέας ταξικής κυριαρχίας, η ιδεαλιστική αντιμετώπιση του φυσικού κόσμου, κ.λπ.

Η πραγματοποίηση είναι μια διαλεκτική - ολιστική έννοια. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι μπορεί να εξηγήσει το σύνολο των πολυσχιδών φαινομένων που παρουσιάζονται στη σημερινή κοινωνία. Μάλλον σημαίνει ότι ενεργοποιεί την σκέψη και την πολιτική πράξη να αμφισβητήσει ριζικά την υφιστάμενη δομή της κοινωνίας και ταυτόχρονα, επιτρέπει την κριτική σε θεωρίες οι οποίες είτε καταλήγουν σε μια μοιρολατρική αποδοχή του υπάρχοντος είτε περιορίζονται σε ρεφορμιστικές πολιτικές. Αυτή η έμφαση στον ολιστικό χαρακτήρα της εξήγησης έχει κατηγορηθεί για αναγωγισμό όλων των φαινομένων που παρατηρούνται στην καπιταλιστική κοινωνία στο πεδίο της οικονομίας. Σε αυτές τις γραμμές έχουμε σημειώσει ότι η λουκατσιανή θεωρία αντιτίθεται ακριβώς σε αυτή την δομή εξήγησης.

Λίγες παρατηρήσεις νομίζω αρκούν αναφορικά με τον χαρακτήρα της επαναστατικής δράσης του προλεταριάτου, η οποία κρίνεται από την σκοπιά του 21^{ου} αιώνα ως απόρροια αυτού του αναγωγισμού. Ακόμα και ερευνητές οι οποίοι διαβάζουν με τη μεγαλύτερη ευμένεια τη λουκατσιανή θεωρία της πραγματοποίησης,

την θεωρούν περιοριστική για την κατεύθυνση που πρέπει να πάρει η σύγχρονη κριτική θεωρία. Ο A. Feenberg, σημαντικός μελετητής της λουκασιανής θεωρίας, σημειώνει ότι η κριτική θεωρία πρέπει να «ανοιχτεί» σε όλο το εύρος των πραγματοποιημένων κοινωνικών πεδίων και να μην παραμείνει εγκλωβισμένη ως κριτική της πολιτικής οικονομίας³⁶².

Υπογραμμίζει, σωστά, ότι οι οικονομικές δυνάμεις μορφοποιούν την τεχνολογία και την διοίκηση, αλλά ταυτόχρονα τα εν λόγω πεδία αναπτύσσουν ιδιαίτερες δυναμικές εξέλιξης³⁶³. Η θεωρία οφείλει να αναλύσει αυτά τα πεδία και η πρακτική αντίσταση θα πρέπει να επεκταθεί και εκεί, μη περιοριζόμενη στον εργασιακό τομέα. Αλλού γράφει ότι ο κρατικός έλεγχος της οικονομίας (μέτρα περιορισμού των εμπορευματικών ανταλλαγών) δεν εξάλειψαν την πραγματοποίηση και ότι ο Lukács υποτίμησε τις πραγματοποιητικές συνέπειες της σχέσης εξουσιαστή - εξουσιαζόμενου εντός του γραφειοκρατικού κομματικού μηχανισμού³⁶⁴. Η θεωρία της πραγματοποίησης όμως μας βοηθάει ταυτόχρονα να κατανοήσουμε την αποσύνδεση σοσιαλισμού και δημοκρατίας³⁶⁵. Ο Feenberg αναφέρει ότι η τεχνική ορθολογικότητα κυριεύει και άλλα πεδία της κοινωνίας, οπότε είναι αναγκαίο να την σκεφτούμε πέρα από το επαναστατικό εργατικό κίνημα³⁶⁶. Το νόημα των νέων κοινωνικών κινήματων δεν είναι η επανάσταση αλλά ο «δημοκρατικός εξορθολογισμός» που θα συντελείται από την σκοπιά της κοινωνίας³⁶⁷.

Ο Feenberg αν και αναφέρεται στην οικονομική παραγωγή νομίζω ότι την αντιλαμβάνεται κάπως «στενά». Θα μπορούσαμε να επαναλάβουμε την υπόδειξη του ίδιου του Lukács προς τον Ernst Bloch αναφορικά με την προσπάθεια του τελευταίου να «μπολιάσει» τον «απλώς οικονομικό» ιστορικό υλισμό με θρησκευτικά επαναστατικά στοιχεία. Γράφει ο Lukács ότι

[κ]αθώς κι αυτός [ενν. ο Bloch] συλλαμβάνει το οικονομικό στοιχείο ως αντικειμενική πραγματικότητα, στην οποία θα πρέπει να αντιπαρατεθεί το ψυχικό στοιχείο, η εσωτερικότητα, κ.λπ., παραβλέπει ότι ακριβώς η πραγματική κοινωνική

---

³⁶² Βλ. Feenberg A., «Realizing...», *ό.π.*, σ. 129.

³⁶³ Από εδώ εκκινεί το ερευνητικό πρόγραμμα του Feenberg για μια κριτική θεωρία της τεχνολογίας.

³⁶⁴ Για την γραφειοκρατική πραγματοποίηση του κομματικού μηχανισμού στη σύνδεσή της με το ζήτημα της οργάνωσης βλ. την ανάλυση του Καβουλάκου Κ., *Ιστορία...*, *ό.π.*, σ. 245-258, *πρβλ.* και Lowy M., «Η πραγματοποιημένη...», *ό.π.*, σ. 85.

³⁶⁵ Επ' αυτού βλ. Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, *ό.π.*, σ. 278, Feenberg A., «Lukacs'...», *ό.π.*, σ. 497.

³⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 502.

³⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 503.

επανάσταση μπορεί να είναι μόνο η αναδιαμόρφωση της συγκεκριμένης και πραγματικής ζωής του ανθρώπου και ότι αυτό που συνηθίζουμε να ονομάζουμε οικονομία δεν είναι τίποτε άλλο από το σύστημα των μορφών αντικειμενικότητας αυτής της πραγματικής ζωής³⁶⁸.

Αν δεν παρερμηνεύω τη λουκατσιανή ανάλυση και ασχέτως αν συμφωνήσουμε με τις επαναστατικές προσδοκίες που εναποθέτει στην εργατική τάξη³⁶⁹, στο δοκίμιο δίνεται έμφαση στην αφηρημένη καπιταλιστική εργασία ως τον τόπο των αντιφάσεων, οι οποίες αναπαράγονται στις σχέσεις των ανθρώπων και στη σχέση με την φύση. Η εργασιακή διαδικασία θεωρείται πυρήνας της μορφής της αντικειμενικότητας κάθε κοινωνίας. Αυτό δεν σημαίνει ότι απαξιώνεται η συγκεκριμένη ανάλυση των υπόλοιπων πεδίων. Σημαίνει όμως ότι αναγκαίος όρος για το ριζικό μετασχηματισμό της μορφής της αντικειμενικότητας της αστικής κοινωνίας είναι η μεταμόρφωση της εμπορευματικής και εκμεταλλευτικής εργασιακής σχέσης, η οποία δεν περιορίζεται στο μισθολογικό, ασφαλιστικό επίπεδο ή στις συνθήκες υγιεινής εντός του εργασιακού χώρου. Χωρίς τη ριζική μεταμόρφωση της εργασιακής σχέσης δεν μπορεί να υπάρξει άλλος τρόπος οργάνωσης της κοινωνίας και συνακόλουθα διαφορετικός μεταβολισμός με τη φύση, πέρα από την εργαλειακή κυριάρχησή της. Δεν αποτελεί σύμπτωση το ότι ο Ούγγρος στοχαστής αναφέρει την εργαζόμενη τάξη ως τη δύναμη επαναστατική τάξη. Δεν είναι τυχαίο ότι μέσα από την εργασιακή διαδικασία ο άνθρωπος μπορεί να συνειδητοποιήσει την κατάσταση που του στερεί την ύπαρξή του.

Στην περίπτωση που αυτές οι επισημάνσεις δεν αναπαράγουν μια ξεπερασμένη και ουτοπική συζήτηση για μια διαφορετική έννοια της εργασίας, θα πρέπει ίσως να κατανοήσουμε τον λόγο για τον οποίο τα κυρίαρχα οικονομικά προγράμματα κινούνται εκ νέου προς τον φορέα της ζωντανής εργασίας με την πρόθεση να τον υπαγάγουν σε νέες μορφές εκμετάλλευσης, οι οποίες θα προωθήσουν μια νέα καπιταλιστική συσσώρευση. Το ξεπέρασμα της σημερινής κρίσης και η κατεύθυνση και η μορφή που θα πάρει η μελλοντική οργάνωση της κοινωνίας έχει να κάνει σε σημαντικό βαθμό με το πλαίσιο δραστηριοποίησης της κοινωνικής εργασίας. Όσο αυτή μένει στο περιθώριο της ατζέντας της σύγχρονης κριτικής θεωρίας και των κοινωνικών πολιτικών, τόσο παρέχεται πεδίο για τα οργανωμένα συμφέροντα να την θέσουν υπό τον έλεγχο τους.

---

³⁶⁸ *II*, σ. 294

³⁶⁹ Βλ. Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 187.

Όσοι επιθυμούν μια επικαιροποίηση της κριτικής θεωρίας της πραγματοποίησης σίγουρα θα πρέπει να αναστοχαστούν προβλήματα τα οποία στην εποχή της διατύπωσής της ίσως φάνταζαν «υποδεέστερης» σημασίας και δεν έτυχαν της ανάλογης προσοχής³⁷⁰. Σίγουρα οι έννοιες του σοσιαλισμού και της δημοκρατίας δεν θα πρέπει να αντιμετωπιστούν (όπως και αντιμετωπίστηκαν) με διαζευκτικό τρόπο αλλά με βαθιά επίγνωση της αναγκαίας αλληλοπροϋπόθεσής τους.

Κι αν – προϊόντος του χρόνου – η λουκατσιανή σκέψη δεσμεύτηκε σ' ένα πολιτικό καθεστώς που λίγο έμοιαζε να πραγματώνει τις προσδοκίες που εξέθρεψε ο ίδιος ως νεότευκτος μαρξιστής, το ερώτημα στο οποίο αφιέρωσε με περίσσιο ενθουσιασμό την πνευματική του παραγωγή παραμένει ανοικτό ακόμα και σήμερα: είναι δυνατός ένας διαφορετικός κόσμος για μας³⁷¹; Εμείς καλούμαστε να προσδιορίσουμε την απάντηση με την κριτική σκέψη και την κοινωνική πράξη, παρά ή μάλλον, εξαιτίας των σκοτεινών καιρών.

---

³⁷⁰ Ο κίνδυνος για κάθε επαναστατική θεωρία να καταλήξει σε μια αφηρημένη άρνηση του θεσμικού πλαισίου της αστικής κοινωνικής οργάνωσης είναι υπαρκτός. Ίσως ισχύει αυτό και για τη λουκατσιανή θεωρία της πράξης, βλ. Καβουλάκος Κ., *Ιστορία...*, ό.π., σ. 240 και του ίδιου, «Πολιτική...», ό.π., σ.190-191, σημ. 126. Το δίκαιο αποτέλεσε ένα πεδίο μάχης για την διαλεκτική και όχι μόνο θεωρία του 20ού αιώνα εντός του οποίου φιλονικούσαν διαφορετικές πολιτικές επιδιώξεις. Για τη σύγχρονη κριτική θεωρία είναι θεμελιώδες το ερώτημα αν ο φορμαλισμός του δικαίου είναι αναγκαίο προϊόν των καπιταλιστικών ανταλλακτικών σχέσεων ή η γενική μορφή του πρέπει να διατηρηθεί ακόμη και σε μια μετακαπιταλιστική και δημοκρατική κοινωνική οργάνωση.

³⁷¹ Kavoulakos K., «Back to history...», ό.π., σ. 151.

Βιβλιογραφία

Adorno T. W., «Σχετικά με τη λογική των κοινωνικών επιστημών», στο Κουζέλης Γ., Ψυχοπαίδης Κ. (επιμ.), *Επιστημολογία των κοινωνικών επιστημών. Κείμενα*, Νήσος, Αθήνα, 1996, σσ. 329-350.

Γάγγας Σπ., «Νεωτερικότητα, πολιτισμός και χρήμα στη σκέψη του Γκέοργκ Ζίμελ», στο Κονιόρδος Σ. Μ. (επιμ.), *Κοινωνική σκέψη και Νεωτερικότητα*, Gutenberg, Αθήνα, 2010, σσ. 167 - 191.

Γκιούρας Θ., «Εισαγωγή», στο Weber M., *Οικονομία και κοινωνία. Κοινωνιολογικές έννοιες*, τ. 1, ό.π., σσ. ιγ'-ροζ'.

Γκιούρας Θ., «Ο Max Weber και η ρωσική επανάσταση του 1905», *Ουτοπία* τχ. 77, 2007, σσ. 141-167.

Γκιούρας Θ., «Ο Μαξ Βέμπερ και η Νεωτερικότητα», στο Κονιόρδος Σ. Μ.(επιμ.), *Κοινωνική σκέψη...*, ό.π., σσ. 117 - 166.

Γκιούρας Θ., Βιβλιοκρισία του: «Κωνσταντίνος Καβουλάκος, Τραγωδία και ιστορία. Η κριτική του νεωτερικού πολιτισμού στο νεανικό έργο του Γκέοργκ Λούκατς 1902-1918. Εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012, σ. 495», *Ουτοπία* τχ. 103, 2013, σσ. 181-184.

Γκιούρας Θ., «Προλογικό σημείωμα», στο Marx K., *Κείμενα...*, ό.π., σσ. 13-23.

Γκιούρας Θ., κ.ά., «Πρόλογος των συντελεστών», στο Marx K., *Το κεφάλαιο...*, ό.π., σσ. XVII-LXI.

Γκιούρας Θ., «Το κεφάλαιο και το φετίχ του», *Τετράδια μαρξισμού* τχ. 5, 2017-18, σσ. 225 - 242.

Feenberg A., *The Philosophy of praxis. Marx, Lukács and the Frankfurt School*, Verso, London, 2014.

Feenberg A., «Lukács's theory of reification and contemporary social movements», *Rethinking Marxism* τχ. 27:4, 2015, σσ. 490-507.

Feenberg A., «Realizing philosophy: Marx, Lukács and the Frankfurt School», στο Ludovisi S. G. (επιμ.). *Critical theory and the challenge of praxis. Beyond reification*, Ashgate, England, 2015, σσ. 117 - 130.

Feher I. M., «Lask, Lukács, Heidegger: the problem of irrationality and the theory of the categories», στο Macann C. (επιμ.), *Martin Heidegger: critical assessments*, vol. 2, Routledge, London and New York, 1992, σσ. 373 - 405.

Goldmann L., *Εισαγωγή στον Λούκατς και στον Χάιντεγγερ*, μτφ. Λαμπρίδης Μ., Έρασμος, Αθήνα, 1975.

Hall T., «Justice and the good life in Lukas's *History and class consciousness*», στο Bewes T., Hall T. (επιμ.), *Georg Lukács: The fundamental dissonance of existence. Aesthetics, politics, literature*, Continuum, London και New York, 2011, σσ. 121-137.

Hobbes T., κ.ά., *Θεωρίες της πολιτικής και του κράτους*, μτφ. - εισ. - επιμ. Αγγελίδης Μ., Γκιούρας Θ., Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Σαββάλας, Αθήνα, 2005.

Καβουλάκος Κ., *Πέρα από τη μεταφυσική και τον επιστημονισμό. Ο «διεπιστημονικός υλισμός» του Max Horkheimer*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2001.

Καβουλάκος Κ., «Εισαγωγή. Η θεωρία της πραγματοποίησης και οι αντινομίες της αστικής σκέψης», στο Λούκατς Γκ., *Η πραγματοποίηση...*, ό.π., σσ. 9 -63.

Καβουλάκος Κ., «Πολιτική ηθική, συνείδηση και πολιτισμική ολοποίηση. Η προσχώρηση του Lukács στον επαναστατικό μαρξισμό», *Υπόμνημα στη Φιλοσοφία* τχ. 6, 2007, σσ. 153 - 194.

Καβουλάκος Κ., *Τραγωδία και ιστορία. Η κριτική του νεωτερικού πολιτισμού στο νεανικό έργο του Γκέοργκ Λούκατς 1902-1918*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2012.

Καβουλάκος Κ., *Ιστορία και πράξη. Η φιλοσοφία της πράξης του Γκέοργκ Λούκατς*, Τόπος, Αθήνα, 2018.

Kavoulakos K., «Back to history? Reinterpreting Lukács' early Marxist work in light of the antinomies of contemporary critical theory», στο Thompson M. J. (επιμ.), *Lukács reconsidered. Critical essays in politics, philosophy, aesthetics*, Continuum, New York and London, 2011, σσ. 151 - 171.

Kavoulakos K., «Lukács' theory of reification and the tradition of critical theory», στο Thompson M. J. (επιμ.), *The Palgrave handbook of critical theory*, Palgrave Macmillan, New York, 2017, σσ. 66 - 85.

Καρύδας Δ., «Η κριτική του δικαίου και το πρόβλημα της ελευθερίας στον Μαρξ», *Αξιολογικά* τχ. 30, 2016, σσ. 9-28.

Kelemen J., *The rationalism of Georg Lukács*, Palgrave Mcmillan, New York, 2014.

Λαβράνου Α., *Γνώση και πράξη. Για τη σχέση θεωρητικού και πρακτικού λόγου στον Ιμμάνουελ Καντ*, Πόλις, Αθήνα, 2010.

Λαβράνου Α., Βιβλιοκρισία του: Κωνσταντίνος Καβουλάκος: *Τραγωδία και ιστορία. Η κριτική του νεωτερικού πολιτισμού στο νεανικό έργο του Γκέοργκ Λούκατς 1902-1918*, (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2012), *Κριτικά*, 2013-05, σσ. 1-7.

Λούκατς Γκ., *Η πραγματοποίηση και η συνείδηση του προλεταριάτου*, μτφ. - εισ. - σχόλ. Καβουλάκος Κ., Εκκρεμές, Αθήνα, 2006.

Löwy M., «Η πραγματοποιημένη κοινωνία και η αντικειμενική δυνατότητα της γνώσης της στον Λούκατς», στο ίδιου, *Μαρξισμός και επαναστατικός ρομαντισμός*, μτφ. Σταβέρης Σ., Ουτοπία, Αθήνα, 1985, σσ. 78-94.

Löwy M., «Revolutionary dialectics against 'tailism': Lukács' answer to the criticisms of History and class consciousness», στο Thompson M. J. (επιμ.), *Lukács reconsidered...*, ό.π., σσ. 65-72.

Lukács G., «Γκέοργκ Ζίμμελ», στο Simmel G., *Πόλη και ψυχή*, μτφ. Λυκιαρδόπουλος Γ., Έρασμος, Αθήνα, 1993, σσ. 7 - 12.

Marcovic M., «The critical thought of Georg Lukács», στο Rockmore T. (επιμ.), *Lukács today. Essays on Marxist philosophy*, Reidel, Dordrecht, 1988, σσ. 14 -29.

Marx K., «Παρισινά χειρόγραφα», στο ίδιου, *Κείμενα από τη δεκαετία του 1840. Μια ανθολογία*, επιλ. - μτφ. Γκιούρας Θ., επιμ. Γκιούρας Θ., Νουτσόπουλος Θ., ΚΨΜ, Αθήνα, 2014, σσ. 205 - 322.

Marx K., *Το κεφάλαιο. Κριτική της πολιτικής οικονομίας. Τόμος πρώτος*, μτφ. Γκιούρας Θ., επιμ. Γκιούρας Θ., Νουτσόπουλος Θ., ΚΨΜ, Αθήνα, 2016.

McCormick J., «Transcending Weber's categories of modernity? The early Lukács and Schmitt on the rationalization thesis», *New German Critique* τχ. 75, 1998, σσ.133-177.

Meszaros I., «Η τραγωδία του Λούκατς και το ζήτημα των εναλλακτικών λύσεων», *Ουτοπία* τχ. 52, 2002, σσ. 61-87.

Rubin I. I., «Μαρξική θεωρία της αξίας», μτφ. Γράβαρης Δ., *Δευκαλίων* τχ. 11, 1993, σσ. 153 - 182.

Simmel G., «Οι μεγαλουπόλεις και ο πνευματικός βίος», στο Γεωργαντάς Η., Γκιούρας Θ. (μτφ. - εισ. - επιμ.), *Χώρος, πόλη και εξουσία στη νεωτερικότητα*, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Σαββάλας, Αθήνα, 2010, σσ. 287 - 302.

Theodorou P., «Evil, unconscious, and meaning in history. Outline of a phenomenological critique of utopian - historioidicial politics», *L' inconscio*, τ. 2, 2016, σσ. 171-198.

Weber M., *Η επιστήμη ως επάγγελμα*, μτφ. Κασσελάκης Ν., Φραγκούλης Γ., επιμ. Γκιούρας Θ., Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης, Ρέθυμνο, 2001.

Weber M., *Η πολιτική ως επάγγελμα*, μτφ. Κασιδεροπούλου Κ., Μπραβάκος Ορ., επιμ. Γκιούρας Θ., Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης, Ρέθυμνο, 2004.

Weber M., *Οικονομία και κοινωνία. Κοινωνιολογικές έννοιες*, τ. 1, μτφ.- εισ. - επιμ. Γκιούρας Θ., Σαββάλας, Αθήνα, 2005.

Weber M., *Οικονομία και κοινωνία. Κοινότητες*, τ. 2, ό.π., 2007.

Weber M., *Οικονομία και κοινωνία. Κοινωνιολογία της εξουσίας*, τ. 5, ό.π., 2009.

Weber M., *Οικονομία και κοινωνία. Κοινωνιολογία του δικαίου*, τ. 4, ό.π., 2011.

Χορκχάμερ Μ., «Παραδοσιακή και κριτική θεωρία», στου ιδίου, *Φιλοσοφία και κοινωνική κριτική*, μτφ. Οικονόμου Α., Σαρίκας Ζ., Ύψιλον, Αθήνα, 1984, σσ. 9-61.

Ψυχοπαίδης Κ., «Πολιτική μέσα στις έννοιες», ό.π., σσ. 13-34.

Ψυχοπαίδης Κ., «Το έργο του Μαρξ στις σύγχρονες επιστημολογικές αναζητήσεις», στου ιδίου, *Πολιτική μέσα στις έννοιες*, Νήσος, Αθήνα, 1997, σσ. 187-196.